پژوهشکده نوآوری حقوقی

فصلنامه نوآوری حقوقی

زمستان ۱۴۰۴ | دوره اول | شماره ۲

فهرست مقالات

- **درآمدی بر دادرسی کیفری افتراقی ــ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان**

  حسنعلی مؤذن‌زادگان، زهرا چراغی ۱

- **جرم‌انگاری افتراقی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب سال ۱۳۹۹**

  امیرحسن نیازپور، فردین شقاقی ۳۷

- **کودکان آسیب‌دیدهٔ گذشته، نوجوانان بزهکار حال (کنکاشی جرم‌شناختی بر حیات مجرمانهٔ نوجوانان)**

  شادی عظیم‌زاده، سارا سالمی ۶۷

- **نوآوری‌های قانون ثبت رسمی در تقابل با مبایعه‌نامه‌ها و ارزیابی فقهی آن**

  نازیلا دباغ ، امیر رستگار مقدم ۱۰۳

- **چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران**

  علی احمدی، حمیدرضا رستمی ، نازنین عباس‌پور ایکدر ۱۳۹

- **تکرارپذیری داوری در حقوق ایران و انگلستان**

  معصومه رحیمی‌ریگی ، مریم نقدی دورباطی ۱۷۵

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

An Overview of Differentiated and Protective Criminal Proceedings Concerning Child and Adolescent Victimization

Hassanali Moazenzadegan* [1], **Zahra Cheraghi** [2]

1. Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, University of, Allameh Tabatabaei, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
2. M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

***Corresponding author email address:** moazanzadegan@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Children and adolescents constitute one of the most vulnerable groups within every legal system due to their physical, psychological, emotional, and developmental characteristics. Because of their dependence on adults and their limited capacity to protect their own rights, they require legal procedures specifically adapted to their age, maturity, and best interests. Contemporary child justice has therefore moved beyond formal equality toward differentiated and child-friendly justice, recognizing that children involved in criminal proceedings—particularly as victims—require procedural safeguards that differ substantially from those afforded to adults. International standards consistently emphasize that justice systems should be accessible, age-appropriate, multidisciplinary, and designed to minimize secondary victimization.

Received: 26 February 2025 – **Accepted:** 09 July 2025- **Published online:** 22 December 2025

Moazenzadegan, H.A., & Cheraghi, Z. (2025). An Introduction to Differential and Protective Criminal Procedure for Child and Juvenile Victimization. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 1–35. Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734576

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Within the international legal framework, the Convention on the Rights of the Child (CRC) establishes the child's best interests as a primary consideration in all actions affecting children and requires States to promote the physical and psychological recovery and social reintegration of child victims. Likewise, contemporary child-friendly justice standards emphasize specialized institutions, child-sensitive procedures, privacy protection, effective participation, and multidisciplinary cooperation throughout judicial proceedings. Iran has taken an important legislative step through the enactment of the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020), which introduced comprehensive statutory protections and established institutional mechanisms aimed at preventing child victimization. Nevertheless, important challenges remain regarding implementation, institutional capacity, and the effective operation of a differentiated criminal justice system for child victims. Against this background, the present study examines the conceptual foundations, legal sources, institutional structure, and practical operation of differentiated and supportive criminal proceedings for child and adolescent victims within the Iranian legal system. It further evaluates the extent to which existing legislation conforms to contemporary international standards and identifies the principal obstacles to effective implementation.

Methodology

This research adopts a descriptive–analytical doctrinal methodology based primarily on documentary and library research. The analysis examines Iranian legislation governing child protection, including the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020) and the Criminal Procedure Code, together with relevant international instruments, particularly the Convention on the Rights of the Child and internationally recognized child-friendly justice standards. The study is organized around three analytical dimensions:

1. the conceptual foundations of differentiated and supportive criminal proceedings ;
2. the domestic and international legal sources establishing this framework ;
3. the institutional mechanisms responsible for implementing child-sensitive criminal justice .

Findings

The analysis demonstrates that differentiated and supportive criminal proceedings constitute an essential component of modern child justice systems. Unlike conventional criminal procedures, child-sensitive justice seeks to balance procedural fairness with the child's developmental needs by minimizing secondary victimization while ensuring effective access to justice. The legal analysis indicates that Iran has established an increasingly comprehensive legislative framework for protecting child victims. The Law on the Protection of Children and Adolescents (2020), together with relevant provisions of the Criminal

Procedure Code, provides an important statutory basis for specialized criminal proceedings involving children. The study further identifies several institutional mechanisms intended to implement differentiated justice, including specialized child protection police units, specialized prosecution offices, dedicated juvenile courts, and child protection agencies. These institutions collectively provide the organizational foundation for implementing protective criminal justice measures. Despite these legislative developments, several practical challenges continue to undermine effective implementation. First, enforcement mechanisms remain insufficiently developed, limiting the practical realization of statutory protections. Second, specialized institutions responsible for child protection remain limited in both institutional capacity and geographical accessibility.

Third, professionals involved in child protection—including police officers, prosecutors, judges, social workers, and forensic specialists—often lack specialized training concerning child development, trauma-informed interviewing, and child-sensitive judicial procedures. International standards consistently identify professional training as a prerequisite for effective child-friendly justice. Finally, coordination among judicial authorities, child protection agencies, welfare organizations, educational institutions, and healthcare providers remains fragmented, reducing the effectiveness of multidisciplinary interventions. Overall, the findings suggest that legislative reform alone is insufficient unless accompanied by institutional strengthening, professional specialization, and integrated implementation mechanisms.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that differentiated and supportive criminal proceedings represent an indispensable element of an effective child justice system. While Iran has made significant legislative progress through the enactment of the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020), the practical realization of child-sensitive justice remains constrained by institutional, procedural, and operational deficiencies. International child-friendly justice standards emphasize that child victims should encounter justice systems that are accessible, age-appropriate, multidisciplinary, respectful of children's dignity, and designed to avoid secondary victimization throughout judicial proceedings. Accordingly, several policy recommendations are proposed. First, specialized child protection institutions should be expanded and adequately resourced to provide comprehensive legal, psychological, and social support throughout criminal proceedings. Second, mandatory specialized training should be provided for judges, prosecutors, police officers, social workers, forensic experts, and other professionals working with child victims. Third, institutional coordination should be strengthened through multidisciplinary child protection mechanisms integrating judicial authorities, welfare organizations, healthcare providers, educational institutions, and law-enforcement agencies. Fourth, implementation mechanisms should be reinforced through continuous monitoring, institutional evaluation, and accountability measures to ensure that statutory guarantees are effectively translated into practice. Ultimately, protecting child and adolescent victims requires more than legislative

recognition of children's rights. Effective child justice depends upon an integrated system combining specialized institutions, trained professionals, coordinated implementation, and child-centered procedures capable of safeguarding children's dignity, promoting recovery, and ensuring meaningful access to justice.

Keywords: child and adolescent victims; child-friendly justice; differentiated criminal proceedings; supportive criminal justice; child protection; juvenile courts; specialized child protection police; child rights; Convention on the Rights of the Child.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Hassan Ali Moazenzadegan: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Zahra Cheraghi: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

درآمدی بر دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

حسنعلی مؤذن‌زادگان[*۱]، زهرا چراغی[۲]

۱. استاد گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. (نویسندهٔ مسئول).
۲. کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

[*] **ایمیل نویسندهٔ مسئول:** moazanzadegan@gmail.com

چکیده

کودکان و نوجوانان به‌عنوان یکی از اقشار آسیب‌پذیر در هر جامعه‌ای، همواره نیازمند حمایت‌های ویژه در ابعاد حقوقی ـ اجتماعی هستند. بزه‌دیدگی این قشر نه‌تنها پیامدهای فردی جبران‌ناپذیری بر جای می‌گذارد، بلکه پیامدهای عمیقی بر پیکره‌ی جامعه و آینده‌ی آن وارد می‌سازد. بنابراین رویارویی سیستم عدالت کیفری با این گروه، به‌دلیل ویژگی‌های خاص سنی، روانی و اجتماعی آنان، نیازمند تدابیری افتراقی و حمایتی است که هم‌سو با اسناد بین‌المللی حقوق کودک، به‌ویژه پیمان‌نامهٔ حقوق کودک باشد. این رویکرد بر ضرورت تطبیق فرایندها با نیازها و مراحل رشد خاص کودکان تأکید دارد و اولویت را بر ایمنی، رفاه و بهبود شرایط آن‌ها می‌گذارد. در ایران، قوانینی مانند قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ گام‌های مثبتی درجهت تقنین مقررات جامع و افتراقی درجهت حمایت از کودکان و نوجوانان بزه‌دیده برداشته‌اند که مطالعه و بررسی تفصیلی آن‌ها را ضروری می‌کند. پژوهش حاضر مبتنی بر روش کیفی یا توصیفی ـ تحلیلی بوده و بر پایهٔ مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی منابع برخط، با هدف واکاوی مفهوم، منابع و جایگاه دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از کودکان و نوجوانان بزه‌دیده در نظام حقوقی ایران نگاشته شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که با وجود پیشرفت‌های تقنینی اخیر، فقدان سازوکارهای اجرایی کارآمد و نهادهای تخصصی، چالش اصلی در مسیر حمایت عملی از کودکان و نوجوانان بزه‌دیده است. به‌نحوی که بدون رفع این چالش، نظام عدالت کیفری همچنان فاقد کارایی لازم برای تحقق اهداف مورد نظر مقنن است. تحقیق پیش‌رو در تلاش است با مطالعه‌ی وضعیت کنونی این دادرسی افتراقی، راهکارهایی برای تقویت نظام عدالت کیفری افتراقی ـ حمایتی ارائه دهد و گامی در جهت تحقق حقوق این گروه آسیب‌پذیر بردارد.

واژگان کلیدی: کودکان و نوجوانان بزه‌دیده، دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی، پلیس ویژه‌ی اطفال، دادسرای عمومی و انقلاب ویژه، دادگاه کیفری ویژه.

دریافت شده در تاریخ: ۸ اسفند ۱۴۰۳- **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۱۸ تیر ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ دی ۱۴۰۴

مؤذن‌زادگان، حسنعلی؛ چراغی، زهرا. (۱۴۰۴). درآمدی بر دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱ (۲)، ۱-۳۵.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734576

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

کودکان و نوجوانان بزرگ‌ترین سرمایه‌ی انسانی هر جامعه‌ای هستند که باید به مسائل روحی و جسمی آنان توجه شایسته مبذول داشت (نیازپور و جعفری، ۱۴۰۰: ۱۴۳). اینان به‌دلیل وضعیت فیزیولوژیکی خود، آماج مناسب برای بزهکاری تلقی می‌گردند و به‌دلیل فقدان قدرت جسمی کافی، از خود مقاومت کم‌تری در برابر بزهکاری نشان می‌دهند و بعد از ارتکاب جرم نیز ادعای آن‌ها به‌سختی پذیرفته می‌شود و به‌همین دلیل از افشای بزه‌دیدگی خود ابا دارند (حبیب‌زاده و مقدسی، ۱۳۸۵: ۵۶). همچنین با توجه به قرار گرفتن کودکان و نوجوانان در فرایند رشدی و حساس بودن این دوره در شکل‌گیری شخصیت آن‌ها که حتی خود می‌تواند به بزهکار شدن ایشان در آینده منجر شود، مشخص می‌شود که اهمیت ارتکاب جرائم علیه این دسته، نه‌تنها کم‌تر از بزرگ‌سالان نیست؛ در پاره‌ای موارد بیشتر نیز هست. به‌همین دلیل جرائم علیه کودکان از شنیع‌ترین انواع جرائم محسوب می‌شود و حفاظت از آنان از اولویت‌های برقراری نظم عمومی به‌شمار می‌آید (محسنی، ۱۳۹۰: ۱۴۰).

این ویژگی‌ها حمایت همه‌جانبه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از کودکان و نوجوانان را در ابعاد مادی و معنوی، ازطریق منابع مالی مکفی، به‌عنوان بخشی از روند توسعه‌ی ملی توسط نظام حکمرانی و جامعه‌ی مدنی مطلوب طلب می‌کند. نظام‌های تقنینی، قضائی و اجرایی کشورها باید با اقدامات کنشی، یعنی اتخاذ تدابیر لازم قبل از ارتکاب رفتارهای نابهنجار علیه کودکان و نوجوانان، ازجمله رفتارهای واجد وصف مجرمانه[1] و اقدامات واکنشی به‌معنای اتخاذ تدابیر مدبرانهٔ متعاقب رفتار مذکور، از ایشان حمایت کنند.

اسناد بین‌المللی حقوق کودک اعم از مولوی[2] و ارشادی[3] بر تدوین هر دو دسته اقدامات مزبور همت گماشته‌اند. ازاین‌رو، ضروری است کشورهای جهان، به‌خصوص الحاق‌شدگان به اسناد مولوی

---

۱. این اقدامات در سیاست جنایی تحت عنوان برنامه‌های پیشگیری شناخته می‌شود.

۲. پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹م سازمان ملل متحد، ازجمله اسناد بین‌المللی الزام‌آور (مولوی) است که قاطبه‌ی کشورهای جهان به‌جز کشور آمریکا آن را تصویب کرده‌اند. دولت ایران در اسفند ۱۳۷۲ سند مزبور را با حق شرط پذیرفته و به مفاد آن متعهد شده است.

۳. اسناد ارشادی حقوق کودک ازجمله مانند حداقل قواعد دادرسی نوجوانان (مصوب ۱۹۸۵م سازمان ملل متحد و معروف به قواعد پکن)، رهنمودهای ریاض برای پیشگیری از بزهکاری کودکان (مصوب ۱۹۹۰م سازمان ملل متحد) و مقررات سازمان ملل متحد برای حمایت از نوجوانان محروم از آزادی (مصوب ۱۹۹۰) هستند.

مانند دولت ایران، رهنمودهای ارزشمند این اسناد را برای حمایت همه‌جانبه از کودکان و نوجوانان اجرا کنند.

ازجمله کودکان و نوجوانانی که باید مورد حمایت اساسی نظام‌های حقوقی کشورها براساس اسناد مزبور قرار گیرند، کودکان و نوجوانان بزه‌دیده هستند که در اثر ارتکاب جرم دچار آسیب مادی، معنوی و عاطفی شده‌اند. در پژوهش حاضر به حمایت‌های افتراقی مقرر در قوانین ایران، برای این دسته از کودکان و نوجوانان پرداخته شده است. در این پژوهش با توجه به ضرورت ارائهٔ مفاهیم اولیهٔ دادرسی مزبور؛ مفهوم، منابع و جایگاه آن در نظام عدالت کیفری ایران با تأکید بر اسناد بین‌المللی و قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ش (زین پس ق.ح.ا.ن) با روش تحقیق کیفی یا توصیفی ـ تحلیلی و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تارنماهای فضای مجازی مورد بررسی قرار گرفته است.

این پژوهش تحت عنوان و محتوای خود فاقد پیشینهٔ پژوهشی است؛ بااین‌حال، برخی منابع مربوط به موضوع عبارات‌اند از: «نوآوری‌های ماهوی و شکلی قانون جدید حمایت از کودکان و نوجوانان»، که به‌صورت کلی و عام (نه به‌طور خاص) به موضوع حمایت از کودکان و نوجوانان بزهکار و بزه‌دیده پرداخته است (تقی‌زاده زانوقی، ۱۳۹۹)، «ارزیابی وضعیت مخاطره‌آمیز اطفال و نوجوانان و تکالیف نهادهای حاکمیتی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹» که به وضعیت مخاطره‌آمیز و نه بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان اشاره دارد (قاسمی و نصر، ۱۴۰۰) و «دادرسی افتراقی کودکان بزه‌دیده در مرحلهٔ پیش‌محاکمه» که دادرسی افتراقی در مرحلهٔ پیش‌محاکمه و نه تمامی مراحل را بررسی کرده است (نکونام، ۱۴۰۲).

اگرچه چند سال از تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان می‌گذرد و این قانون تلاش‌های نسبتاً موفقی در تدوین مقررات جامع حمایت از کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و درمعرض خطر داشته است، تاکنون نظام قضائی امکان اجرای این مقررات را به‌ویژه درمورد دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی نسبت به آنان نداشته است. ازاین‌رو لازم است که قوهٔ قضائیه هرچه زودتر زیرساخت‌های اجرای قانون، اعم از ایجاد نظام عدالت کیفری خاص و پیوند آن با سازمان یا نهادهای حاکمیتی مقرر در قانون را برای تحقق عملی این آیین دادرسی حمایتی تدارک ببیند.

این پژوهش در سه بخش، شامل مفهوم، منابع و جایگاه نظام عدالت کیفری خاص دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی کودکان و نوجوانان بزه‌دیده تهیه شده است.

۱. مفهوم دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

ارائه‌ی تعریفی جامع از عنوان مذکور، نیاز به تعریف مفاهیم سازندهٔ آن دارد. ارائه‌ی اجزای متشکل از عنوان دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان متوقف بر تبیین مفاهیم زیر است:

۱ـ۱. بزه‌دیده

مفهوم بزه‌دیده در اسناد بین‌المللی، قوانین موضوعه و دکترین و تئوری حقوقی تعریف شده است. مهم‌ترین سندی که به بزه‌دیده و تعریف آن پرداخته است؛ «اعلامیهٔ اصول بنیادین عدالت برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوءاستفاده از قدرت»[1] مصوب ۱۹۸۵ سازمان ملل متحد است. در ماده‌ی ۱ این سند بزه‌دیده یعنی: «قربانی فعل‌ها یا ترک فعل‌های ناقض قوانین کیفری که ممکن است به شکل فردی یا گروهی، در نتیجه‌ی رفتار مذکور (ناقض قوانین جزایی) دچار آسیب‌های جسمانی و بدنی، روانی، درد و رنج عاطفی، زیان‌های اقتصادی یا آسیب اساسی به حقوق اساسی‌اش گردد». بزه‌دیده در ماده‌ی ۱۰ ق.آ.د.ک ایران نیز تعریف شده و به‌موجب این ماده، بزه‌دیده کسی است که از وقوع جرم متضرر شده و در صورتی که عرض‌حال دهد، شاکی و اگر دادخواست ضرر و زیان بدهد مدعی خصوصی است.

۱ـ۲. کودک و نوجوان

مفهوم کودک و نوجوان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان تعریف شده و به‌موجب بند الف و ب ماده‌ی ۱ این قانون، به‌ترتیب طفل فردی است که به سن بلوغ شرعی نرسیده است و نوجوان هر فرد زیر هجده سال کامل شمسی است که به سن بلوغ شرعی رسیده است.[2] در حال حاضر، ملاک کودکی در اغلب کشورها و نیز پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک[3] هجده سال است[4] و از آن سن به بعد فرد رشید تلقی می‌شود (مؤذن‌زادگان و همکاران، ۱۴۰۲).[5] موضوع بحث این پژوهش کودک و نوجوان

---

1. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power

۲. برحسب قول برخی از محققان فقه امامیه، تشخیص مرز کودکی و نوجوانی از بزرگسالی امری تعبدی نیست و تعیین سن کودکی و نوجوانی بر حسب تغییر در شرایط اقلیمی و اجتماعی در جوامع مختلف، می‌تواند متفاوت از نظام‌های حقوقی اعلام شود. (برای مطالعهٔ بیشتر «ر.ک. شریعتی، و موسوی، ۱۳۹۳: ۲۳۳- ۲۵۳).

3. Convention on the Rights of the Child

٤. مادهٔ ۱پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک

۵. بین دوره‌ی کودک و نوجوانی هم تفاوت‌های قراردادی وجود دارد و معمولاً به‌لحاظ روان‌شناسی تا دوازده سالگی را کودک و بعد از آن را تا هجده سالگی نوجوان تلقی می‌کنند. مادهٔ ۸۹ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نوجوان را فرد دارای پانزده تا هجده سال سن معرفی می‌کند (مؤذن‌زادگان، ۱۴۰۲: ۱۱-۱۲).

بزه‌دیده است؛ یعنی کودک یا نوجوانی که به‌واسطه‌ی ارتکاب جرم دچار آسیب مادی ـ معنوی یا عاطفی شده است.[۱] خوشبختانه ماده‌ی ۲ ق.ح.ا.ن نیز تمام اشخاصی را که کم‌تر از هجده سال دارند مشمول حمایت‌های این قانون دانسته است.[۲]

۱ـ۳. دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی

مفهوم آیین دادرسی کیفری، در ماده‌ی ۱ ق.آ.د.ک تعریف شده که تعریف عامی را از آن ارائه داده است، اما در طول فرایند تحولات دادرسی کیفری، همان‌طور که حقوق جزای ماهوی نیز فرایند تحول را طی کرده، به‌همین تناسب مفهوم آیین دادرسی کیفری هم تحول پیدا کرده است. باتوجه به همین موضوع، عناصر افتراقی در آیین دادرسی کیفری، بسته به موضوع، ناظر به شخصیت متهم، بزه‌دیده، نوع جرم و درجه‌ی خطرناکی آن و...، ایجاد شده و درنتیجه آیین دادرسی کیفری عام تحولاتی به‌سمت افتراقی شدن را تجربه کرده است (پاک‌نیت، ۱۳۹۶).

دادرسی کیفری افتراقی در حمایت از کودکان و نوجوانان از قرن نوزدهم، ابتدا از ایالات متحده‌ی آمریکا شروع شد و از آن به بعد آیین دادرسی خاص و حمایتی برای ایشان با هدف اصلاح و درمان و جبران خسارت گسترش یافت (الرود و اسکات، ۱۳۹۲: ۱۶۶). مراد از دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی، آن‌گونه دادرسی است که حسب مورد، از بزه‌دیده، شاهد، متهم و یا موضوع خاص به‌نحوه ویژه حمایت کند. حمایت[۳] نیز خود واژه‌ای عربی بوده و معادل فارسی آن ازجمله شامل «نگهداری کردن و دفاع کردن از کسی، پشتیبانی کردن، نگهبانی، پشتیبانی» است (معین، ۱۳۶۳: ۱۳۷۲).

---

۱. به‌طور کلی انواع کودکان و نوجوانانی که باید مورد حمایت نظام دادرسی قرار گیرند، عبارت‌اند از (رنانه، ۱۳۸۰: ۲۸-۲۷): ۱. کودکان و نوجوانان در معرض خطر: این دسته از کودکان و نوجوانان در آستانهٔ بزهکاری یا بزه‌دیدگی هستند؛ ۲. کودکان و نوجوانان شاهد جرم: این دسته درواقع نوعی از کودکان در معرض خطر هستند، چراکه در محیط جرم‌زا قرار دارند؛ ۳. کودکان و نوجوانان بزه‌دیده: تعریف بزه‌دیده پیش‌تر مورد بررسی قرار گرفت. درمورد کودکان و نوجوانان بزه‌دیده، لازم است که بدون لزوم تشریفات خاص تقدیم دادخواست و هزینه‌ی دادرسی از ناحیه اولیای قانونی آنان، بزهکار موظف به جبران خسارت ناشی از جرم باشد. به‌علاوه در صورت عدم امکان دسترسی به بزهکار یا ناتوانی وی، دولت، جامعه مدنی و خانوادهٔ او باید در راستای یک سیاست جنایی مشارکتی در فرایند دادرسی نسبت به جبران خسارت بزه‌دیده اقدام کنند؛ ۴. کودکان و نوجوانان معارض با قانون: این دسته رفتارشان ناقض قانون و واجد وصف مجرمانه است.

۲. در اسناد بین‌المللی مثل «حداقل استانداردهای سازمان ملل متحد برای دادرسی ویژهٔ نوجوانان» مصوب ۱۹۸۵ و «اصول راهنما حمایت از کودکان بزه‌دیده و شاهد»، مصوب ۲۰۰۵ سازمان ملل متحد، نیز کودک تمامی افراد زیر هجده سال در نظر گرفته شده است.

3. protection

با توجه به تبیین مفاهیم اجزای عنوان مذکور در فوق، در مفهوم دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، می‌توان گفت: «این نوع دادرسی، مجموعه قواعد و مقرراتی است که در ماهیت و ویژگی‌های مقرر در قانون، موجب حفاظت و استیفای حقوق هرچه بیشتر و ممکن افراد یادشده، در مراحل کشف جرم، تعقیب متهم، تحقیقات مقدماتی، محاکمه و اجرای حکم برای جبران خسارت وارده بر آنان شود و به‌واسطه‌ی ویژگی سن و آسیب‌پذیری و وابستگی ایشان، نوع خاص این دادرسی نسبت به اشخاص بزه‌دیدهٔ بزرگ‌سال متفاوت است».

این دادرسی نسبت به دادرسی بزرگ‌سال تفاوت‌هایی دارد؛ این تفاوت‌ها اما از باب تبعیض نیست و بلکه حمایتی است؛ برای مثال والدین، اولیا، سرپرست قانونی و وکیل طفل و نوجوان و همچنین یک مددکار اجتماعی، حق حضور در جلسات دادرسی و ارائه‌ی نظر مشورتی و پیشنهادهای حمایتی از طفل و نوجوان را دارند.[۱]

۲. منابع دادرسی کیفری حمایتی از کودکان و نوجوانان در نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی سازمان ملل متحد

در این بخش منابع بین‌المللی و داخلی که به حقوق بزه‌دیدگان اعم از کودکان و نوجوانان پرداخته‌اند مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲ـ۱. دادرسی کیفری افتراقی-حمایتی از کودکان و نوجوانان در نظام حقوقی بین‌المللی

اسناد بین‌المللی متعددی، متعرض حقوق بزه‌دیدگان، اعم از بزرگ‌سال و کودکان و نوجوانان شده‌اند؛ بااین‌حال نهضت حمایت از بزه‌دیدگان سابقهٔ چندانی ندارد و به‌لحاظ زمانی به اعلامیه‌ی سال ۱۹۸۵ سازمان ملل متحد در مباحث بزه‌دیده‌شناسی و عدالت ترمیمی بازمی‌گردد. برخی از این اسناد مهم در حوزهٔ بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان به شرح ذیل است:

۲ـ۱ـ۱. پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹

این سند بین‌المللی مهم که ایران هم به آن ملحق شده، اولین و مهم‌ترین سندی است که حقوق بزه‌دیدگان کودک را به‌نحو الزام‌آور برای کشورهای عضو، مورد توجه قرار داده و برخی از مواد آن اختصاص به موضوع

---

۱. مادهٔ ۳۸ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان

این پژوهش دارد. مادهی ۳ این پیمان‌نامه که حاکم بر سایر مواد آن است تصریح کرده است که در تمام اقدامات مربوط به کودکان که توسط تمامی نهادهای اجرایی یا نهادهای قانون‌گذاری انجام می‌شود، باید اهم منافع ایشان مدنظر قرار داده شود. اهمیت این اصل در آن است که به جای تکیه بر فرضیات کلی درمورد کودکان در موقعیت‌های مختلف، وظیفه‌ای را ایجاد می‌کند که منافع هرکودک «به صورت فردی» بررسی شود (باقری و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۰۵). در ادامهٔ مادهی ۱۹ پیمان‌نامه اختصاصاً به بزه‌دیدگی کودکان پرداخته است، در این ماده علاوه بر لزوم حمایت همه‌جانبه از کودکان بزه‌دیده و در معرض خطر، دامنه‌ی حمایت به مراقبان آن نیز تعمیم یافته است؛ یعنی والدین کودک هم باید حمایت و آموزش داده شوند، چون آن‌ها مراقب کودک هستند و بی‌توجهی به ایشان درواقع بی‌توجهی به خود کودک است. مواد ۱۲ و ۱۶ این پیمان‌نامه نیز به‌ترتیب احترام به نظرات کودک و نیز احترام به حریم خصوصی وی را مورد توجه قرار داده‌اند که در دادرسی‌های له و علیه وی اهمیت فراوان دارد، چراکه ضروری است تا در فرایند دادرسی‌های کودکان، در عین دادن حق مشارکت به ایشان حریم خصوصی آن‌ها حفظ شود و از دخالت بی‌جا پرهیز گردد. نهایتاً مادهی ۳۹ پیمان‌نامه کشورهای عضو را مکلف می‌سازد تمام اقدامات مقتضی را به‌عمل آورند تا بهبود صدمات جسمانی و روانی و ادغام مجدد اجتماعی کودک قربانی فراهم شود. هدف از این اقدامات آن است که منزلت و عزت نفس و تندرستی کودک که در نتیجهٔ جرم آسیب دیده است، از طریق پیگیری و جبران و بهبود ترمیم شود. گفتنی است مواد مذکور در انطباق با آموزه‌های شریعت اسلام نیز هستند، چراکه در مباحث اسلامی سفارش شده است که از کودک حتی قبل از تولد مراقبت شود (الحرالعاملی، ۱۳۹۹ق).

۲ـ۲ـ۲. پروتکل الحاقی به پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک درمورد قاچاق، خرید و فروش و سوءاستفاده از کودکان به‌منظور فحشا یا هرزه‌نگاری[1] مصوب ۲۰۰۰

در میان انواع مختلف بزه‌دیدگی، بزه‌دیدگی جنسی در دوران کودکی آسیب‌های بسیار شدیدتری بر کودکان وارد می‌کند. پژوهش‌های متعدد حاکی از آن است که بزه‌دیدگی جنسی زودرس آثار ویران‌کننده، کوتاه‌مدت و بلندمدتی برای پسران و دختران دارد. از جملهٔ این آثار، بزهکاری بعدی در سنین نوجوانی و جوانی، رفتارهای جنسی زودرس، مشکلات پیشرفت تحصیلی و ترک تحصیل،

1. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography.

مشکلات در برقراری ارتباط و فرار از خانه برای پسران و دختران خواهد بود (صبوری‌پور و حق‌بین، ۱۴۰۲: ۵۳۰). در این راستا این پروتکل، به حمایت از کودکان قربانی جرائم جنسی پرداخته است. ماده‌ی ۸ این پروتکل به‌طور خاص حمایت از کودکان بزدیده‌ی جنسی را در فرایند دادرسی دربر گرفته و بر تضمین حقوق و منافع کودک قربانی در تمام مراحل دادرسی کیفری ازطریق اقداماتی همچون اجازه‌ی اظهار نظر و مشارکت در فرایند دادرسی به کودکان، اتخاذ تدابیر برای حفظ حریم خصوصی و هویت کودک، ارائه‌ی حمایت‌های روانی، حقوقی و اجتماعی به کودک قربانی برای کاهش آسیب‌های ناشی از مشارکت در فرایند قضائی، اجتناب از تکرار بازجویی‌های غیرضروری که به بازآسیب‌رسانی[1] ایشان منجر می‌شود، تأکید ورزیده است. همچنین در راستای پیشگیری از بزه‌دیدگی ثانویهٔ کودکان لازم است کشورها آموزش تخصصی برای قضات، پلیس، وکلا و کارکنان مراکز حمایت از کودکان، درمورد حساسیت‌های دادرسی پرونده‌های این دسته ارائه دهند، این آموزش‌ها ازجمله شامل روش‌های مصاحبه با کودکان قربانی بدون ایجاد فشار روانی است، چراکه اگر بازجو بخواهد از دریچهٔ اقتدار و قدرت با کودک برخورد کند، نمی‌توان به گفته‌های وی چندان اعتماد کرد، زیرا از منظر روان‌شناختی در کودکان به‌ویژه آن‌ها که زیر هفت سال دارند، ارتباط متقابلی بین اقتدار ادراک‌شده و فرمان‌پذیری وجود دارد؛ یعنی کودکان می‌خواهند رضایت بزرگ‌سال را به‌دست بیاورند و درنتیجه به گونه‌ای عمل می‌کنند که پرسش‌کننده راضی شود (گلدوزیان، ۱۴۰۲: ۱۶-۱۷).

۲ـ۲ـ۳. دستورالعمل‌های سازمان ملل متحد درخصوص عدالت برای کودکان بزه‌دیده و شاهد جرم[2] مصوب ۲۰۰۵

سند مزبور سندی بین‌المللی اختصاصی و ارشادی است که مواد مذکور در پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک و ماده‌ی ۸ پروتکل پیشین، در مقدمه و سوابق قانون‌گذاری آن یادآوری شده است. این سند در ۱۵ بخش و چندین ماده تدوین شده است و به دولت‌ها توصیه می‌کند حقوق کودک بزه‌دیده و شاهد جرم را رعایت کنند؛ از آنجا که دولت ایران پیمان‌نامه و پروتکل مورد اشاره در مبحث قبل را امضا کرده و در مقدمهٔ این رهنمود هم به آن‌ها توجه شده است (این سند به نوعی اسناد قبلی را در

1. re-victimization.
2. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime.

موضوع خاص کودکان بزه‌دیده و شاهد تفصیل می‌کند)، مکلف به رعایت مفاد این سند هم هست. این سند هر دو دسته کودکان بزه‌دیده و درمعرض خطر (ازجمله شاهد جرم) را تحت حمایت قرار می‌دهد و ازجمله موارد مهم آن اصول حاکم بر تأمین حقوق بزه‌دیده و شاهد جرم در دادرسی‌هاست. باتوجه به سند مذکور به‌طور کلی ٤ اصل زیر بایستی بر نحوهٔ دادرسی این دسته از اشخاص حاکم باشد:

۲ـ۲ـ۳ـ۱. اصل رعایت کرامت انسانی

بند اول از ماده‌ی ۸ این سند، حفظ کرامت و احترام[1] کودکان بزه‌دیده و شاهد جرم را مورد تصریح قرار داده است. این اصل تأکید می‌کند که کودکان بزه‌دیده و شاهد جرم می‌بایست به‌عنوان انسان‌هایی ارزشمند تلقی شوند؛ انسان‌هایی که می‌بایست نیازهای ضروری و منافع و حقوقشان مورد توجه واقع شود و نحوه‌ی برخورد با آن‌ها باید توأم با احترام و رعایت عزت نفس او بوده و اصل کرامت ذاتی در تمام اقدامات جاری و ساری باشد.

۲ـ۲ـ۳ـ۲. اصل منع تبعیض

بند دوم از ماده‌ی ۸، ممنوعیت تبعیض درخصوص این دسته را مورد توجه قرار داده است و هر کودک بزه‌دیده و شاهد جرم حق دارد با او به‌طور منصفانه و دور از تبعیض از حیث رنگ و جنسیت و زبان و مذهب یا خاستگاه قومی و قبیله‌ای، اجتماعی و یا توانایی و دارایی رفتار گردد و نسبت به جبران خسارات ناشی از جرم علیه او اتخاذ تصمیم شود.

۲ـ۲ـ۳ـ۳. اصل تأمین منافع عالیه

بند سوم از ماده‌ی ۸ نیز دربرگیرنده‌ی حمایت یا حفاظت در برابر هرگونه رنج و درد و سوءاستفاده از غفلت فیزیکی و عاطفی و تأمین رشد فیزیکی و روانی و اجتماعی، در تمام اقدامات تقنینی، قضائی و اجرایی نسبت به کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و شاهد جرم است.

۲ـ۲ـ۳ـ٤. اصل مشارکت

جوانان انتظار دارند مجریان نظام عدالت کیفری صدای آن‌ها را بشنوند و در بیان اظهاراتشان به‌مثابهٔ یک فرد بزرگ‌سال جدی گرفته شوند، همچنین مداخله و شرکت آن‌ها در این روند به‌عنوان عنصری

1. dignity and respect

تأثیرگذار محسوب شود. بر این اساس داشتن حس کنترل در کنار مشارکت در فرایند، بخش مهمی از «رویکرد عدالت» در نظر گرفته می‌شود (باقری و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۰۸). مبتنی بر همین ضرورت، بند پایانی از ماده‌ی یادشده، مسئلهٔ مهم و اساسی درمورد کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و شاهد جرم یعنی گفت‌وگو را مدنظر قرار داده که به‌معنای شنیدن خواسته‌ها و نیازهای ایشان بوده و لازم است به آن‌ها اجازهٔ اظهارنظر و عقیده در تعیین سرنوشتشان داده شود؛ خصوصاً در دادرسی‌های ترمیمی بدین وسیله است که اصلاح و درمان تحقق می‌یابد. بنابراین مشارکت دادن در تصمیمات با گفت‌وگو و حل مشکل و بدون سرزنش و تنبیه براساس مذاکره، برای کودکان یک اصل است.

۲ـ۲. دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از کودکان و نوجوانان در نظام حقوقی ایران

در حقوق داخلی نیز مقررات حمایتی ـ افتراقی چندی در ارتباط با تأمین حقوق کودکان و نوجوانان بزه‌دیده، به‌ویژه در قانون آیین دادرسی کیفری و قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مطرح است که در این بخش، به دو قانون مهم مزبور پرداخته می‌شود.

۲ـ۲ـ۱. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

در این قانون در برخی موارد حمایت‌های نسبتاً خوبی از بزه‌دیدگان به‌طور عام شده است، ولی موارد حمایت خاص از بزه‌دیدهٔ کودک و نوجوان محدود است. ماده‌ی ۷۰ قانون یادشده، درخصوص جرائمی تعیین حکم کرده است که تعقیب کیفری در آن‌ها منوط به شکایت شاکی خصوصی است.[۱] در چنین مواردی، اگر بزه‌دیده محجور باشد و ولی یا قیم نداشته باشد یا دسترسی به آن‌ها ممکن نباشد یا نصب قیم موجب تأخیر یا ضرر شود، دادستان مداخله می‌کند. همچنین اگر ولی یا قیم خود مرتکب جرم شده باشد، دادستان قیم موقت تعیین می‌کند یا مستقیماً اقدام به تعقیب کیفری می‌کند. مبتنی بر تبصره‌ی همین ماده، درخصوص شخص سفیه فقط در دعاوی کیفری که جنبه‌ی مالی دارد، رعایت ترتیب مذکور در این ماده الزامی است و در غیر موارد مالی، سفیه می‌تواند شخصاً طرح شکایت کند.[۲]

---

۱. این جرائم در مادهٔ ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ احصا شده‌اند.

۲. مادهٔ ۱۲۱۰ قانون مدنی: هیچ‌کس را نمی‌توان بعد از رسیدن به سن بلوغ به‌عنوان جنون یا عدم رشد محجور کرد؛ مگر آنکه عدم رشد یا جنون او ثابت شده باشد.

تبصرهٔ ۱- سن بلوغ در پسر پانزده سال تمام قمری و در دختر نُه سال تمام قمری است.

تبصرهٔ ۲- اموال صغیری را که بالغ شده است در صورتی می‌توان به او داد که رشد او ثابت شده باشد.

انحصار تکلیف تعیین قیم موقت از سوی دادستان، برای شکایت از طرف بزه‌دیده به فرضی که وی «محجور» باشد نشان می‌دهد که اگر بزه‌دیده بالغ و عاقل و در دعاوی دارای جنبه‌ی مالی رشید باشد، نیازی به تعیین قیم موقت نبوده و خود می‌تواند اقدام به شکایت کند. بنابراین ملاک اهلیت برای طرح شکایت کیفری، سن بلوغ قانونی حسب مورد ۹ و یا ۱۵ سال تمام قمری است؛ مگر این‌که جرم جنبهٔ مالی داشته باشد که در این صورت با توجه به رأی وحدت رویه‌ی شماره‌ی ۳۰ مورخ ۱۳۶۴/۱۰/۳ و ملاک حکم مقرر در تبصره‌ی ماده‌ی فوق تعیین قیم موقت برای او ضروری است (خالقی، ۱۴۰۰: ۱۲۸).

مبتنی بر مواد اخیرالذکر درصورتی‌که جرم قابل‌گذشتی علیه یک «نوجوان» یعنی شخصی که به سن بلوغ شرعی رسیده است؛ ارتکاب یابد، تازمانی که وی[1] از این جرم شکایت نکند، دادستان حق تعقیب نخواهد داشت. بااین‌حال در تفسیری کودک‌مدارانه می‌توان گفت که نخست به‌موجب ماده‌ی ۲ ق.ح.ا.ن، تمامی افراد زیر هجده سال، تحت حمایت این قانون قرار دارند؛ دوم مستند به ماده‌ی ۳۱ از همین قانون، تمام جرائم موضوع این قانون[2] (مانند کودک‌آزاری، بهره‌کشی، ترک انفاق، و ...) دارای جنبه‌ی عمومی هستند که بدون شکایت شاکی خصوصی قابل‌تعقیب است و درصورت گذشت شاکی خصوصی نیز تعقیب موقوف نخواهد شد (تقی‌زاده، ۱۳۹۹: ۲۳). پیش‌بینی این امر بدان جهت است که در جرائم قابل‌گذشت، مقامات تعقیب و تحقیق تازمانی‌که شاکی خصوصی تعقیب متهم را نخواهد، نمی‌توانند هیچ‌گونه اقدامی انجام دهند؛ لکن درصورتی‌که جرم وصف عمومی داشته باشد، به‌محض اطلاع، مقامات ذی‌صلاح اقدامات تعقیبی را انجام خواهند داد (نکونام، ۱۴۰۲: ۲۶۲). با این وصف، ماده‌ی ۳۱ قانون ق.ح.ا.ن تاحدودی خلأ مذکور در مواد ۷۰ و ۷۱ ق.آ.د.ک را برطرف می‌کند، اما خلأ مذکور در حمایت از نوجوانان، همچنان در جرائم قابل‌گذشتی که در ماده‌ی ۳۱ ق.ح.ا.ن احصا نشده‌اند،[3] پابرجا خواهد ماند و در این جرائم همچنان نیاز به شکایت نوجوان برای تعقیب جرائم ارتکابی علیه او توسط دادستان وجود خواهد داشت.

---

۱. در صورتی که جرم ارتکابی از جرائم مذکور در مادهٔ ۱۰۲ ق.آ.د.ک باشد، به موجب تبصرهٔ ۳ سرپرست نوجوان نیز حق طرح شکایت خواهد داشت.

۲. این جرائم در مواد ۷ به بعد قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ احصا شده‌اند.

۳. مثل جرم مذکور در مادهٔ ۵۹۶ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) که قابل گذشت بوده و در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ذکر نشده است.

اصولاً به‌دلیل اینکه کودکان و نوجوانان (تمامی افراد زیر هجده سال) در موقعیت بسیار ضعیف‌تری به‌لحاظ جسمی، بلوغ فکری و... در مقایسه با بزهکاران قرار دارند، یکی از شیوه‌های رفتاری بزهکاران برای واداشتن کودکان به سکوت، تهدیدهایی است که به‌سمت آنان روانه می‌سازند و کودکان بزه‌دیده علاوه‌بر تحمل صدمات ناشی از جرم واقع‌شده نسبت به آن‌ها، صدمات روانی ناشی از این تهدیدات و تلقینات را نیز متحمل می‌شوند و سکوت را بر بیان وقایع رخ‌داده ترجیح می‌دهند (مهرا و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۵). این مسئله در جرائم قابل‌گذشت به‌ویژه از آن‌رو حائز اهمیت است که هرچه زمینه‌های خصوصی و شخصی جرائم بیشتر باشند، رؤیت‌پذیری آن‌ها کم‌تر خواهد بود (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۹۵) و بنابراین محدود ساختن تعقیب به شکایت نوجوان او را در معرض انواع تهدیدات قرار می‌دهد.

باتوجه به موارد پیش‌گفته، لزوم حمایت حداکثری از کودکان و نوجوانان و با الغای خصوصیت از جرائم مورد اشاره در ماده‌ی ۳۱ ق.ح.ا.ن، می‌بایست تفسیری از تعارض ظاهری دو قانون فوق ارائه کرد تا بتوان منافع عالیه‌ی[1] این دسته را به‌شکل بیشینه تضمین کرد. بنابراین نمی‌توان مقرره‌ی حمایتی مذکور در مواد ۷۰ و ۷۱ ق.آ.د.ک را به محجورین (اطفال) محدود دانست. لذا علاوه بر جرائم قابل‌گذشت مذکور در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان که جنبه‌ی عمومی دارند، در سایر جرائم قابل‌گذشت مذکور در ماده‌ی ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی نیز دادستان نمی‌تواند منتظر شکایت نوجوانان بماند و خود موظف به تعقیب خواهد بود.

قانون‌گذار فرانسه با دیدی باز در این راستا، علاوه‌بر آنکه در ماده‌ی ۱ از قانون آیین دادرسی کیفری این کشور، تمامی جرائم (ازجمله جرائم علیه کودکان) را دارای جنبه‌ی عمومی تلقی کرده است، در ماده‌ی ۴۷-۷۰۶ به بعد قانون آیین دادرسی کیفری این کشور، به حمایت افتراقی از بزه‌دیدگی کودکان پرداخته است؛ ازجمله در ماده‌ی ۵۰-۷۰۶ به دادستان اجازه داده است در تمامی مواردی که منافع طفل به هر دلیل به‌طور کامل توسط نماینده‌ی قانونی او حفظ نمی‌شود، برای او قیم ویژه نصب کند، این قیم ویژه دارای تمامی اختیارات لازم (البته با نظارت دادستان) بوده و در صورت نیاز حتی حقوق شناخته‌شده برای مدعی خصوصی را نیز اجرا می‌کند (تدین، ۱۳۸۸: ۴۱۷).

در حوزه‌ی قوانین داخلی مقرره‌ی حمایتی دیگر را می‌توان ماده‌ی ۶۶ ق.آ.د.ک دانست که به برخی سازمان‌های مردم‌نهاد اجازه داده است، با اعلام جرم (ازجمله درخصوص کودکان بسته به

---

۱. مادهٔ ۴۵ قانون حمایت خانواده: رعایت غبطه و مصلحت کودکان و نوجوانان در تمام تصمیمات دادگاه‌ها و مقامات اجرایی الزامی است.

زمینهٔ فعالیت) در تمامی مراحل دادرسی وارد شوند. به‌نظر می‌رسد این حق بنا به دلایلی ازجمله اختیار شرکت این سازمان‌ها در فرایند دادرسی کیفری و حق اقامهٔ دلیل، همان حق شکایت کیفری است که به این سازمان‌ها تعلق گرفته است؛ چون بزه‌دیدگان در مواردی که کودک هستند، به علل متعددی ممکن است تمایل و یا توانی برای طرح شکایت و تعقیب متهم نداشته باشند. در این حالت سازمان‌های مردم‌نهاد با اختیار مناسبی که دارند، می‌توانند به‌جای این قشر ستم‌دیده وارد عمل شوند و از بی‌کیفر ماندن بزهکار و ترمیم نشدن خسارات بزه‌دیده جلوگیری کنند (میرکمالی و سروی سرمیدانی، ۱۴۰۰: ۱۳). بااین‌حال براساس تبصره‌ی یک ماده‌ی ۶۶ ق.آ.د.ک، یکی از شرایط اعلام جرم سازمان‌های مردم‌نهاد در جرائم ارتکابی علیه کودکان، رضایت ولی یا سرپرست قانونی و در صورت ارتکاب جرم توسط خود آن‌ها، رضایت قیم اتفاقی با تأیید دادستان است. این سخت‌گیری با اهداف حمایتی مربوط به کاهش رقم سیاه جرائم ارتکابی علیه کودکان و افزایش بزه‌دیدگی‌های گزارش‌شده در تضاد است (زینالی، ۱۳۹۳: ۴۷). همچنین در جرائم منافی عفت، اختیار این نهادها تنها به اعلام جرم و ارائه‌ی ادله محدود شده است و امکان شرکت در جلسات دادرسی و اعتراض به آرا را ندارند؛ حال آنکه این سازمان‌ها هم‌سو با موضوعاتی که در آن‌ها فعالیت دارند، از بزه‌دیدگی جنسی کودکان اطلاعات زیادی می‌توانند به‌دست آورند و اجازه ندادن به آن‌ها برای پیگیری مستمر شکایت در مراجع قضائی (به‌ویژه آنکه در این‌گونه موارد، اغلب سرپرستان قانونی این کودکان تمایلی به پیگیری شکایات ندارند) می‌تواند فلسفه‌ی حمایتی ماده‌ی ۶۶ ق.آ.د.ک را به‌کلی زیر سؤال برد.

این سازمان‌ها البته در قانون فرانسه به مراتب دارای اختیارات بیشتری هستند و ماده‌ی ۳-۲ قانون آیین دادرسی کیفری این کشور به سازمان‌های مردم‌نهادِ دارای صلاحیت ویژه (مانند سازمان‌های فعال در حوزهٔ حقوق کودکان) اجازه می‌دهد در موارد جرائم علیه اطفال، به‌عنوان طرف مدنی[1] وارد پرونده شوند، حتی اگر کودک یا خانوادهٔ او شکایتی مطرح نکرده باشند. البته همچون قانون آیین دادرسی کیفری ایران این سازمان باید حداقل پنج سال در حوزهٔ حمایت از کودکان فعالیت داشته باشد و جرم ارتکابی باید مستقیماً به مأموریت سازمان مرتبط باشد (مانند جرائم جنسی، آزار جسمی یا روانی کودکان). با داشتن این شرایط، سازمان می‌تواند شکایت کیفری تقدیم کند و در تمام مراحل دادرسی (از تحقیقات مقدماتی تا دادگاه) مشارکت کند (تدین، ۱۳۸۸: ۲۸).

1. partie civile

با در نظر داشتن اهمیت بالای بزه‌دیدگی کودکان، تفسیر گسترده از ماده‌ی ۶۶ ق.آ.د.ک و توسیع اختیارات این سازمان‌ها، تضمین می‌کند که این‌ها حتی در صورت عدم تمایل یا توانایی کودک یا خانواده‌ی او، بتوانند از طریق اقامه‌ی دعوی کیفری یا همکاری با دادستان، از بی‌کیفر ماندن مرتکبان جلوگیری کنند. این رویکرد به‌ویژه در جرائم قابل‌گذشتِ شدید علیه کودکان، ضروری است.

۲-۲ـ۲. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹

با وجود آنکه در پیشینه‌ی تقنینی ایران مقرراتی پراکنده در موضوع حمایت از کودکان و نوجوانان وجود داشت، وضعیت خاص این دسته و تغییرات اجتماعی و اقتصادی، حمایت بیشتری از ایشان را طلب می‌کرد که نهایتاً در شکل قانون «حمایت از اطفال و نوجوانان» ظهور و بروز پیدا کرد. این قانون در دو بخش کلیات و سایر فصول، حمایت‌های ویژه‌ای از اطفال و نوجوانان درمعرض خطر و بزه‌دیده به‌عمل آورده است (موسوی‌تبار و همکاران، ۱۴۰۱).

مواد ۲۸ تا ٤۸ این قانون، ترتیبات خاصی را برای رسیدگی به جرائم ارتکابی اطفال و نوجوانان یا جرائم ارتکابی علیه ایشان مقرر کرده است. هر چند بهتر می‌بود که قواعد شکلی از ماهوی جدا می‌شدند و قواعد شکلی در قالب فصلی جداگانه و در آیین دادرسی کیفری گنجانده می‌شدند، اما به‌لحاظ اهمیت و جامعیت مقررات مربوط به حمایت از اطفال و نوجوانان، می‌توان گفت این شیوه‌ی قانون‌نویسی فاقد ایراد اساسی است (تقی‌زاده زانوقی، ۱۳۹۹: ۲۰). در ادامه تلاش خواهد شد با بررسی نهادهای فعال در این قانون، علاوه بر آشنایی با وضعیت کنونی آن‌ها، چالش‌های اجرایی موجود درخصوص این نهادها بررسی شود.

۳. تشکیلات مجری دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی از کودکان و نوجوانان

این تشکیلات، مجریِ مراحل مختلف دادرسی افتراقی ـ حمایتی از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان هستند و مرحله‌ی کشف، تعقیب، تحقیق، محاکمه و اجرا به‌وسیلهٔ آن‌ها با همکاری نهادهای حاکمیتی مرتبط با موضوع انجام می‌شود. نکته‌ی مهم آنکه تمام اقداماتی که صورت می‌گیرد، می‌بایست به‌نحوی زیر نظر قضات باشد، زیرا به‌جهت حساسیت رعایت حقوق و آزادی‌های اشخاص، ساختار دادرسی را نمی‌توان به غیرقضات محول کرد. متخصصان دیگر البته می‌توانند یاری‌گر باشند ولی نمی‌توانند امر دادرسی را به عهده بگیرند و نظارت بر عهده‌ی قضات است. در

قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، دو بخش به‌عنوان تشکیلات مجری نظام عدالت کیفری اطفال و نوجوانان پیش‌بینی شده‌اند؛ «بخش مربوط به مراجع قضائی ـ انتظامی و بخش مربوط به سازمان‌های اجرایی و بهداشتی و رفاهی». در ادامه در جهت بررسی دادرسی افتراقی بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، مراجع ویژه‌ی انتظامی و قضائی مرتبط با رسیدگی به بزه‌دیدگی این گروه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳ـ۱. پلیس ویژه

پلیس پیشانی دستگاه عدالت کیفری است و نخستین واکنش را نسبت به جرم رهبری می‌کند. با توجه به نقش حساس پلیس در این عرصه، برخوردار بودن وی از دانش کافی جهت پاسخ به وضعیت‌های متفاوت ضروری است (نادری، ۱۴۰۰: ۵۵). این امر از آن حیث دارای اهمیت است که در مرحلهٔ پیش‌محاکمه اولین برخوردی که هر کودک یا نوجوان می‌تواند در عرصه‌ی عدالت کیفری داشته باشد، با پلیس یا ضابط دادگستری است و با توجه به همین مسئله، برخورد افتراقی و حمایتی در این مرحله، به‌ویژه از کودکان و نوجوانان بزه‌دیده دارای اهمیت بالایی در تحقق دادرسی افتراقی ـ حمایتی خواهد بود.

سیاست‌گذاران جنایی ایران در راستای اجرای ماده‌ی ۳۱ ق.آ.د.ک، لایحه‌ی تشکیل پلیس ویژه‌ی اطفال و نوجوانان را در شش فصل و ۲۹ ماده تهیه و تدوین کرده‌اند. در مقدمهٔ این لایحه، توجه به ویژگی‌های خاص اطفال و نوجوانان ضرورت ایجاد پلیس افتراقی و استفاده از شیوه‌های قضازدایی و ترمیمی از مهم‌ترین اهداف تأسیس این نهاد به‌شمار می‌رود. چنان‌که در ماده‌ی ۲ نیز حسن انجام وظایف ضابطان درمورد اطفال و نوجوانان، حمایت از آنان و همچنین پیشگیری از بزه‌دیدگی یا نقض قوانین جزائی از سوی آنان، به‌عنوان بنیان تشکیل این نوع پلیس پیش‌بینی شده است تا در سیاست جنایی ایران روند افتراقی‌سازی ساختار عدالت کیفری اطفال و نوجوانان به نهاد پلیس نیز گسترش یابد (نیازپور، ۱۴۰۲: ۲۶۰). با وجود این مقررات حمایتی مترقی، لایحه‌ی تشکیل پلیس ویژه، هنوز به تصویب مجلس شورای اسلامی نرسیده است و در عمل بخش مهمی از مقررات قانون حمایت از اطفال و نوجوانان که ابتنای آن در حمایت از کودکان در برابر بزه‌دیدگی، بر تشکیل این پلیس ویژه است، بدون پشتوانهٔ اجرایی است. بنابراین لازم است تا قانون‌گذاران ایران ـ حال آن‌که

اکنون قریب به پنج سال نیز از تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان سپری شده است ـ همت بیشتری در راستای قانونی شدن این لایحه برای حمایت هرچه بیشتر از کودکان و نوجوانان گمارند.[۱]

بند ب مادهی ٦ ق.ح.ا.ن مقرهای تعیین‌کننده و ناظر بر تکالیف پلیس ویژه در ارتباط با کودکان و نوجوانان در معرض خطر و بزهدیده است. تکالیف حمایتی مذکور در این بند را می‌توان اعم از موارد زیر دانست:

۳ـ۱ـ۱. شناسایی کودکان و نوجوانان بزهدیده

مادهی ۶ ق.ح.ا.ن، در اقدامی نوین برخی نهادها و سازمان‌های رسمی ازجمله نیروی انتظامی را مکلف به شناسایی کودکان درمعرض خطر و بزهدیده و معرفی وضعیت‌های مخاطره‌آمیز آنان به نهادهای ذی‌صلاح درجهت پیگیری اقدامات بعدی کرده است.[۲] به‌عبارتی قانون‌گذار ایران به‌تبعیت از بند ۲ مادهی ۱۹ پیمان‌نامهی حقوق کودک، درجهت پیشگیری از ارتکاب جرائم مکرر علیه کودکان و نوجوانان، شناسایی این دست از کودکان را اولویت خویش قرار داده و نهادهای مختلفی را مکلف برای اقدام در این زمینه کرده است، چراکه گام نخست در راستای حمایت از کودکان بزهدیده و در معرض خطر، تسهیل شناسایی آن‌ها جهت اعمال تدابیر پیشگیرانه و حمایتی است (عباچی، ۱۳۸۳: ۷۸). ازجمله عواملی که پیش‌بینی چنین تکلیفی را برای این نوع پلیس تبیین می‌کند، شیوع پدیدهٔ کودک‌آزاری و گسترش آن به‌ویژه در شهرهای بزرگ است. امروزه با گسترش شهرنشینی و افزایش مشکلات ناشی از آن، خواسته و یا ناخواستهٔ کودکان و نوجوانان درمعرض آسیب‌های جسمی، روحی و جنسی قرار دارند و با توجه به آنکه امکان دفاع از خود و یا تغییر شرایط پیرامونی را ندارند دچار بزهدیدگی مکرر از طرف خانواده و سایر اقشار جامعه می‌شوند (مؤذن‌زادگان و جوادی، ۱۳۹۴: ۲۴).

---

۱. لایحهٔ تشکیل پلیس ویژهٔ اطفال و نوجوانان طی نامهٔ شمارهٔ ۱۹۳۸۱ مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۶برای طی تشریفات قانونی به مجلس شورای اسلامی ارسال شد. این لایحه که هم اکنون در کمیسیون قضائی مجلس در دست بررسی است و به زودی به صحن علنی برای تصویب ارجاع خواهد شد، یک بار در ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۰ و با امضای رئیس‌جمهور حسن روحانی و یک بار نیز در ۲۸ شهریور ۱۴۰۳ از سوی رییس‌جمهور مسعود پزشکیان به مجلس شورای اسلامی ارسال شده و به ثبت رسیده است. این لایحه به پیشنهاد قوهٔ قضائیه تهیه شده و در هر دو دولت یادشده به تصویب هیئت وزیران رسیده است (https://www.ghatreh.com).

۲. شناسایی در بند ۷ از مادهٔ ۱ آیین‌نامهٔ اجرایی مادهٔ ۶ ق.ح.ا.ن مصوب ۱۳۹۹ این‌گونه تعریف شده است: «تشخیص طفل و نوجوانان در معرض خطر و بزهدیده، توسط مددکاران اجتماعی بهزیستی یا سایر مراجع ذی‌صالح».

با این حال، شناسایی کودکان به‌عنوان «در معرض خطر» یا «بزه‌دیده» باید با حساسیت و دقت علمی بالا انجام پذیرد. نظریهٔ برچسب‌زنی (Becker, 1963) هشدار می‌دهد که طبقه‌بندی کودکان تحت چنین عناوینی بدون ضوابط دقیق، می‌تواند به «خودپندارهٔ منفی»[1] و تقویت چرخهٔ بزهکاری منجر شود. به عبارت دیگر، زمانی که سیستم عدالت کیفری ــ به‌ویژه پلیس به‌عنوان نخستین نهاد مداخله‌گر ــ فردی را به‌طور رسمی «در معرض خطر» تعریف کند، این برچسب ممکن است توسط خود کودک درونی‌سازی شود، هویت اجتماعی او را مخدوش کند و مسیرهای هنجارگریزی را در آینده تسهیل سازد. بنابراین، رویه‌های شناسایی باید مبتنی بر ارزیابی‌های چندبُعدی (روانی، اجتماعی، خانوادگی) و با مشارکت مددکاران آموزش‌دیده باشد تا از کاهش دامنهٔ آسیب‌های ناشی از برچسب‌زنی پیشگیری شود.

هم‌سو با پیش‌بینی این مقرره‌ی حمایتی در قانون ایران، ماده‌ی ۳-۱۱۲ از قانون اقدامات اجتماعی و خانوادهٔ فرانسه[2] در راستای حمایت از کودکان، توجه به نیازهای اساسی کودک، حمایت از رشد جسمی، عاطفی، فکری و اجتماعی او و حفظ سلامت، ایمنی، اخلاق و آموزش وی با رعایت اقدامات زیر را ضروری دانسته است:

- اقدامات پیشگیرانه برای کودک و والدینش؛
- سازمان‌دهی شناسایی و رسیدگی به موقعیت‌های خطر یا احتمال خطر برای کودک؛
- تصمیمات اداری و قضائی برای حمایت از کودک.[3]

در راستای اجرای بهتر تکلیف شناسایی، لازم است پلیس جامعه‌محور و با جامعه مرتبط و نه جامعه‌گریز باشد. ضابطان جامعه‌محور با حرفه‌گرایی، به ارائه‌ی گسترده‌ی خدمات به‌صورت غیرمتمرکز می‌پردازند و روابط صمیمی و نزدیکی با افراد جامعه دارند. پلیس جامعه‌محور با تمرکز بر شکل‌گیری روابط همکاری بین پلیس و مردم از طریق تماس اختیاری و ارادی (نه مبتنی بر زور و فشار) طراحی شده است (Peyton et al., 2019). مطالعات نشان می‌دهند در مقایسه با مدل‌های استاندارد شیوه‌های پلیسی در برخورد با جرائم، به‌طور معمول مدل‌های پلیس جامعه‌گرا در کاهش

---

1. self-stigma.
2. code de l'action sociale et des familles
۳. قانون اقدامات اجتماعی و خانوادهٔ فرانسه یک مجموعهٔ قانونی است که در راستای حمایت از کودکان و خانوادهٔ آن‌ها به‌تدریج تدوین و به روز شده است، اما نسخهٔ اولیه آن در سال ۱۹۵۶ تحت عنوان «code de la famille et de l'aide sociale» تصویب شده است.

جرم و بی‌نظمی در جامعه ازطریق کاهش بی‌اعتمادی، بدبینی به دستگاه عدالت کیفری به‌طور موثرتری عمل می‌کنند (Olson et al., 2022: 1). در همین راستا، نظریه‌ی «پنجرهٔ شکسته» نیز ادعا می‌کند که انسجام اجتماعی و مشارکت جامعه با پلیس، عوامل کلیدی برای ناپدید شدن نشانه‌های بی‌نزاکتی اجتماعی هستند (Yuksel et al., 2013: 31).

همچنین اجرای وظیفهٔ شناسایی کودکان در معرض خطر توسط پلیس ویژه، مستلزم اجتناب از کلیشه‌سازی و پیش‌داوری‌های اجتماعی است؛ چراکه مبتنی بر مطالعات جرم‌شناختی، تمرکز صرف بر نشانه‌های ظاهری (مانند محل زندگی، وضعیت اقتصادی یا پیشینهٔ خانوادگی) بدون ارزیابی عمیق فردی، نه‌تنها می‌تواند به «برچسب‌زنی کاذب» بینجامد، بلکه با محدود کردن دسترسی کودک به فرصت‌های تحصیلی و اجتماعی، وی را به حاشیه رانده و خطر بزه‌دیدگی یا بزهکاری ثانویه را افزایش دهد.

باتوجه به اینکه پلیس تخصصی و ویژه‌ی اطفال هنوز در ایران تشکیل نشده است، نیازمند اصلاحات ساختاری و عملیاتی است. در این راستا تقویت همکاری بین‌سازمانی با نهادهای مدنی، مدارس، مراکز بهداشتی و سازمان‌های مردم‌نهاد برای گزارش‌دهی سریع موارد کودک‌آزاری و وضعیت‌های مخاطره‌آمیز ضروری است. درنهایت، الگوبرداری از تجربه‌های موفق بین‌المللی مانند مدل فرانسوی در ادغام اقدامات پیشگیرانه، قضائی و حمایتی، همراه با تقویت «پلیس جامعه‌محور» به‌عنوان حلقه‌ی واسط بین مردم و سیستم قضائی، می‌تواند به کاهش بزه‌دیدگی کودکان و ایجاد محیطی امن برای رشد آنان کمک کند.

۳ـ۱ـ۲. همکاری میان‌نهادی با سایر نهادها

در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، نهادهای مختلف ازجمله پلیس ویژه‌ی اطفال و نوجوانان، مددکاران اجتماعی، قضات، سازمان بهزیستی و دادستان، به‌عنوان یک سیستم یکپارچه طراحی شده‌اند تا از کودکان و نوجوانان در معرض خطر یا بزه‌دیده حمایت همه‌جانبه به‌عمل آید. لازم است این همکاری در قالب فرایندی چندمرحله‌ای از همان ابتدا، مبتنی بر تعاملات سازمان‌یافته صورت گیرد تا هدف نهایی «تأمین منافع عالیه‌ی کودک» را به‌نحو بهتری محقق گرداند.

در نظام حقوقی ایران، پلیس ویژه‌ی اطفال به‌عنوان نخستین نهاد مداخله‌گر در مواجهه با موارد اضطراری همچون کودک‌آزاری نقش حیاتی ایفا می‌کند. براساس ماده‌ی ۳۳ ق.ح.ا.ن، این پلیس موظف است بلافاصله پس از شناسایی وضعیت مخاطره‌آمیز، با هماهنگی مددکاران اجتماعی،

ارزیابی فوری از شرایط کودک انجام دهد و در موارد ضروری، مانند خطر جانی یا آسیب روانی، فوراً کودک را به مراکز امن منتقل کند. این فرایند نه‌تنها نیازمند دانش تخصصی در حوزه‌ی روان‌شناسی کودک است، بلکه مستلزم حساسیت بالا برای جلوگیری از تشدید آسیب‌های روحی در جریان انتقال می‌باشد. برای مثال، در موارد کودک‌آزاری جنسی، پلیس باید ضمن حفظ محرمانگی، از حضور مددکاران زن برای همراهی کودک استفاده کند تا احساس امنیت او تقویت شود.

در مرحله‌ی بعد، پلیس ویژه در فرایند جمع‌آوری ادله و تحقیقات مقدماتی، نقش کلیدی در همکاری با مقامات قضائی دارد. مطابق ماده‌ی ۳۵ ق.ح.ا.ن، این نهاد موظف است گزارش‌های دقیقی (از مواردی همچون وضعیت کودک، شواهد جرم و شرایط خانوادگی او و ...) تهیه کند و در اختیار دادستان قرار دهد. قضات دادگاه نیز با اتکا به همین گزارش‌ها و مستندات سازمان بهزیستی، تصمیماتی مانند سلب حضانت از والدین ناتوان، تعیین قیم قانونی یا الزام خانواده به شرکت در کارگاه‌های آموزشی می‌گیرند. برای نمونه، در پرونده‌های مربوط به کودکانی که درمعرض خشونت خانگی هستند، گزارش پلیس درباره‌ی تکرارپذیری خطر خانواده، می‌تواند به صدور حکم انتقال کودک مراکز امن (همچون سازمان بهزیستی) بینجامد.

موفقیت در این همکاری‌های بین‌سازمانی به عوامل متعددی وابسته است که مهم‌ترین آن‌ها آموزش تخصصی پلیس و تأمین زیرساخت‌های مالی است. پلیس ویژه نیازمند گذراندن دوره‌هایی در زمینه‌ی مصاحبه بالینی با کودکان است تا از بازگویی مکرر خاطرات[1] توسط کودک جلوگیری شود. همچنین، ایجاد سامانه‌های یکپارچه الکترونیکی میان سازمان بهزیستی، پلیس و دادگستری می‌تواند زمان انتقال اطلاعات و اتخاذ تصمیمات قضائی را به‌طور چشمگیری کاهش دهد.

با وجود تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در سال ۱۳۹۹، متأسفانه لایحهٔ تشکیل پلیس ویژهٔ اطفال هنوز به تصویب نهایی مجلس شورای اسلامی نرسیده است. این تأخیر پنج‌ساله، اجرای بخش عمده‌ای از مفاد این قانون را با چالش مواجه کرده است، چراکه بسیاری از سازوکارهای حمایتی، مانند مداخله‌ی به‌موقع پلیس آموزش‌دیده بدون وجود این نهاد، عملاً ناکارآمد می‌مانند. برای جبران این خلأ، ضروری است قانون‌گذاران با اولویت‌دهی به تصویب این لایحه، بودجه‌ی کافی برای آموزش پرسنل، تجهیز مراکز حمایتی و ایجاد سامانه‌های نظارتی اختصاص دهند.

1. traumatic

علاوه‌براین، همکاری با نهادهای بین‌المللی مانند یونیسف برای الگوبرداری از تجربه‌های موفق می‌تواند شتاب لازم را برای تحقق این هدف ایجاد کند.

۳ـ۲. دادسرای ویژه

به‌طور کلی در زمینه‌ی تأسیس دادسرای ویژه اطفال و نوجوانان دو دیدگاه وجود دارد؛ یکی وجود آن را لازم دانسته و دیگری نفی می‌کند. اما نکته‌ی حائز اهمیت این است که گرچه حذف مراجع مقدم بر دادگاه درجهت جلوگیری از ورود آسیب‌های احتمالی به طفل مطرح شد، چنانچه نهادهای مقدم بر دادگستری به‌صورت اختصاصی و یا تخصصی ایجاد شوند، وجودشان منافع بیشتری نسبت به حذف آن‌ها خواهد داشت (میرکمالی و حسینی، ۱۳۹۵: ۲۵۳).

دادسرای ویژه نخست در قانون آیین دارسی کیفری و درخصوص نوجوانان معارض با قانون مورد پیش‌بینی قرار گرفت، اما درخصوص کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و معارض قانونِ موضوع قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، نهاد ویژه‌ای در ماده‌ی ۲۸ ق.ح.ا.ن پیش‌بینی شده است که ساختار آن می‌بایست توسط رئیس قوه‌ی قضائیه ایجاد شود. این مسئله یعنی ایجاد دادسراهای تخصصی، پیشتر و در ماده‌ی ۲۵ ق.آ.د.ک از اختیارات رئیس قوه‌ی قضائیه دانسته شده بود. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ضمن پیش‌بینی مجدد این دادسرای ویژه، به آن جنبه‌ی الزام‌آوری بخشیده و تشکیل این دادسرا از تکالیف رئیس قوه‌ی قضائیه خواهد بود.

رئیس این دادسرا یکی از معاونان دادستان عمومی و انقلاب شهرستان متبوع است. این سرپرست وظایفی مهمی دارد که به کودکان و نوجوانان درمعرض خطر و بزه‌دیده مربوط می‌شود. ازجمله مطابق با ماده‌ی ۵ ق.ح.ا.ن، نظارت بر دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان درصورت تشکیل در حوزه‌ی قضائی شهرستان، نظارت بر انجام وظایف دادیار آموزش‌دیده مطابق با ماده‌ی ۳۵ ق.ح.ا.ن، صدور دستور موقت خروج طفل و نوجوان از محیط خطر و انتقال به مکان مطمئن و امن یا سپردن به شخص مورد اطمینان مطابق با ماده‌ی ۳۶، تنظیم گزارش در مورد وضعیت طفل و نوجوان در موارد مقرر قانونی و ارسال به دادگاه خانواده، صدور دستور تعلیق در جرائم موضوع مواد ۷، ۸ و ۹ بر عهده‌ی این دادستان قرار گرفته‌اند (قاسمی و نصر، ۱۴۰۰: ۲۳۴-۲۳۳).

با توجه به اطلاق عبارت «جرائم موضوع این قانون» در ماده‌ی ۲۸ از ق.ح.ا.ن، دادسرای ویژه‌ی مذکور، تنها صلاحیت رسیدگی به جرائم احصاشده در فصل سوم قانون فوق و نه تمام جرائم علیه کودکان و نوجوانان را خواهد داشت. البته باتوجه به اینکه این دادسرا شعبه‌ای از دادسرای عمومی و انقلاب است،

تخصصی بوده و به سایر جرائم از باب صلاحیت عام خود می‌تواند رسیدگی کند و ممنوع از این امر نخواهد بود. همچنین این دادسرای ویژه با لحاظ ماده‌ی ۲ ق.ح.ا.ن (برخلاف دادسرای ویژه‌ی یادشده در قانون آیین دادسرای کیفری) کودکان یعنی افراد نابالغ را نیز پوشش می‌دهد.

افتراقی بودن این دادسرا، نخست در تخصصی بودن مرجع تحقیق نمود می‌یابد؛ به‌گونه‌ای که بازپرسان آموزش‌دیده در حوزهٔ حقوق کودک، مسئول رسیدگی به پرونده‌ها هستند[1] تا با درک حساسیت‌های روانی و حقوقی این گروه سنی، از بزه‌دیدگی ثانویهٔ ایشان پیشگیری به‌عمل آید، چراکه از وظایف مهم دادستان (سرپرست دادسرای ویژه)، در مواد ۳۵ و ۳۶ ق.ح.ا.ن مواظبت از کودکان یا نوجوانان بزه‌دیده در اثنای رسیدگی در برابر بزه‌دیدگی مضاعف یا ثانویه است که می‌توان آن را به‌کارگیری شیوه‌هایی در راستای حمایت از افراد در آستانه خطر تلقی کرد (ملایی و علی‌زاده، ۱۴۰۰: ۵). این نوع بزه‌دیدگی که به‌طور معمول در فرایند دادرسی کیفری برای بزه‌دیده نخستین ناشی از برخوردها و اقدامات نامناسب کنشگران عدالت کیفری ایجاد می‌شود، درواقع تشدید بزه‌دیدگی اولیه است و درعین‌حال که جرم دیگری واقع نمی‌شود، بزه‌دیده به‌طور مضاعف و ثانویه دچار آسیب روحی و روانی می‌شود و بنابراین حمایت از وی در این مورد ضروری می‌نماید.

افزون‌براین، حضور مددکاران اجتماعی و روان‌شناسان در فرایند تحقیق، به‌عنوان نهادهای میان‌رشته‌ای، از ویژگی‌های ممتاز این مرحله است که در قوانین عمومی کم‌تر دیده می‌شود. در همین راستا قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، استفاده از گزارش‌های مددکاری و ارزیابی‌های روان‌شناختی را به‌عنوان مستندات مکمل الزامی کرده است (مواد ۳۳ به‌بعد ق.ح.ا.ن). همچنین، محرمانگی فرایند تحقیق با به‌کارگیری محیط‌های غیررسمی مانند اتاق‌های دوست‌دار کودک و پرهیز از مواجههٔ مستقیم کودک با متهم، نشان‌دهنده‌ی تلاش نظام قضائی برای کاهش اضطراب کودکان و حفظ حریم عاطفی آنان است (تبصره‌ی مادهٔ ۳۲ ق.ح.ا.ن).

این دادسرای ویژه، درصورت وجود شرایط ماده‌ی ۶۴ ق.آ.د.ک، موظف به شروع تعقیب است. پس از تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و آیین‌نامه‌ی اجرایی ماده‌ی ٦ این قانون که در سال ۱٤۰۰ به تصویب رسید، علاوه‌بر اینکه در ماده‌ی ۳۱ قانون مذکور، تمامی جرائم علیه کودکان دارای جنبهٔ عمومی دانسته شده، حق طرح شکایت یا اعلام وضعیت‌های مخاطره‌آمیز توسط خود کودکان نیز

---

۱. ماده‌ی ۳۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان

به رسمیت شناخته شده است؛ در این راستا مادهی ۳۰ ق.ح.ا.ن، تقاضای طفل و نوجوان را از موارد جهات شروع به تعقیب بر شمرده است. همچنین مواد ۵ و ۲۸ آیین‌نامه‌ی اجرایی این قانون که در شرح وظایف سازمان بهزیستی و نیروی انتظامی برای شناسایی کودکان درمعرض خطر نگاشته شده، تقاضای کتبی یا شفاهی طفل یا نوجوان یا مراجعه‌ی حضوری آن‌ها به مراکز بهزیستی یا فوریت‌های اجتماعی و یا نیروی انتظامی را از موارد شناسایی و پیگیری محسوب کرده است (حسین‌پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۹).

یکی از ابتکارات قانون‌گذار در مادهی ۴ ق.ح.ا.ن در جهت حمایت هرچه بیشتر از کودکان و نوجوانان درمعرض خطر و بزه‌دیدگی، تأسیس نهاد ویژه‌ای به نام «دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضائیه» است که به‌منظور ایجاد زمینه‌های همکاری میان‌نهادی، تهیهٔ گزارش‌های موردی یا ادواری، انجام مطالعات و تحقیقات آماری و اطلاعاتی، پایش و ارزشیابی فعالیت‌های دفاتر استانی و شهرستانی، درخصوص اجرای قانون حمایت در قوهٔ قضائیه تشکیل می‌شود.

نهاد مشابه این تأسیس در قوانین فرانسه را می‌توان «واحد جمع‌آوری اطلاعات نگران‌کننده»[1] (CRIP)[2] دانست؛ دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوهی قضائیه ایران، به‌عنوان نهادی متمرکز و تحت نظارت قضائی، با همکاری نهادهایی مانند بهزیستی و نیروی انتظامی، وظایفی همچون هماهنگی بین‌بخشی، نظارت بر روند رسیدگی‌های قضائی، و طراحی برنامه‌های بازتوانی برای کودکان بزه‌دیده را برعهده دارد. در مقابل، سیستم فرانسه با واحد غیرمتمرکز (CRIP) در سطح استان‌ها فعالیت می‌کند که با مشارکت نهادهای محلی مانند مدارس، خدمات اجتماعی و پلیس، گزارش‌های مربوط به کودکان درمعرض خطر را دریافت و توسط تیم‌های چندرشته‌ای (مددکاران اجتماعی، روان‌شناسان، حقوق‌دانان) ارزیابی می‌کند. درحالی‌که CRIP بر مشارکت فعال جامعهٔ مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد تکیه دارد و امکان مداخله‌ی سریع در مواردی مانند غیبت دانش‌آموزان را فراهم می‌سازد، دفتر حمایت ایران با وجود ظرفیت‌های قانونی، از نقش کم‌رنگ سازمان‌های مردم‌نهاد رنج می‌برد. این امر حمایت از کودکان را محدود می‌کند و ضرورت تقویت همکاری‌های بین‌بخشی و بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای غیردولتی برای بهبود سیاست‌های حمایتی را آشکار می‌سازد.[3]

1. Cellule de Recueil des Informations Préoccupantes (CRIP)
2. Art. L. 226-3, Code de l'action sociale et des familles
3. https://codes.droit.org

نهایتاً می‌توان گفت دادسرای ویژه‌ی کودکان و نوجوانان بزه‌دیده در ایران با تمرکز بر تخصصی‌سازی فرایند تحقیق، هرچند گام‌های مثبتی در حمایت از این دسته برداشته است، اما در مقایسه با سیستم غیرمتمرکز CRIP در فرانسه که با مشارکت نهادهای محلی مانند مدارس، خدمات اجتماعی و سازمان‌های مردم‌نهاد، گزارش‌های مرتبط با کودکان در معرض خطر را بلافاصله دریافت و از طریق تیم‌های چندرشته‌ای ارزیابی می‌کند، ساختار متمرکز ایران با چالش‌هایی مانند کمبود نقش فعال سازمان‌های مردم‌نهاد، تأخیر در شناسایی کودکان در مناطق محروم و عدم استفاده از مکانیسم‌های عدالت ترمیمی روبه‌روست. برای بهبود این وضعیت، ضروری است با غیرمتمرکزسازی سیستم حمایتی (ایجاد واحدهای استانی مشابه CRIP)، تقویت مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در گزارش‌دهی و نظارت، استقرار تیم‌های سیار ارزیابی خطر در مناطق دورافتاده، راه‌اندازی سامانه‌های گزارش‌دهی برخط ناشناس و ادغام روش‌های میانجی‌گری خانوادگی، گام‌های مؤثرتری جهت افزایش سرعت مداخله، کاهش مواجهۀ کودکان با فرایندهای قضائی رسمی و ارتقای حمایت همه‌جانبه از آنان برداشته شود.

۳ـ۳. دادگاه کیفری ویژه

اهمیت رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان نه‌تنها اقتضای تشکیل پلیس و دادسرای ویژه را دارد، بلکه در مرحلۀ محاکمه نیز این ضرورت رخ می‌نماید، زیرا چنانچه دادگاه خاص عهده‌دار رسیدگی به جرائم علیه آنان نباشد، تلاش روند پیش از محاکمه ارزش خود را ازدست می‌دهد. از این‌رو مقنن با درک ضرورت اهمیت مزبور، دادگاه کیفری ویژه‌ای در این خصوص تدارک دیده است. این دادگاه به‌موجب ماده‌ی ۲۸ ق.ح.ا.ن به پیشنهاد رئیس کل دادگستری استان و به تناسب امکانات، ضرورت، تجربه، تبحر و سابقۀ قضات در هر حوزۀ قضائی، برای تحقق هدف تأمین جبران خسارات مادی ـ معنوی و عاطفی کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و نیز اقدام لازم برای نجات کودکان و نوجوانان در معرض خطر تشکیل می‌شود.

دادگاه کیفری ویژه تخصصی است و اختصاصی نیست، برخلاف دادگاه اطفال و نوجوانان (معارض قانون) که واجد دو وصف تخصصی و اختصاصی است، چراکه به استناد ماده‌ی ۲۸ ق.ح.ا.ن، اختصاص شعبه یا شعبی از دادگاه ویژۀ مذکور، مانع از رسیدگی به سایر پرونده‌ها نیست. درنتیجه قضات دادگاه ویژۀ اخیرالذکر باید از آموزش‌های لازم بدو و در طول خدمت در زمینۀ

روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، حقوق کیفری و جرم‌شناسی مختص به کودکان و نوجوانان برخوردار باشند (ماده‌ی ۳۹ ق.ح.ا.ن).

این دادگاه به‌طور ویژه و به‌صورت حمایتی مستند به ماده‌ی ۳۷ ق.ح.ا.ن به درخواست ضرر و زیان کودک یا نوجوان نیز رسیدگی می‌کند و نسبت به تعیین و جبران خسارات وارده به کودک یا نوجوان با درنظر داشتن ماده‌ی ۱۴ ق.آ.د.ک تصمیم‌گیری می‌کند. همچنین مقنن با استعمال واژۀ «درخواست» در ماده‌ی مذکور، تقدیم دادخوست را ـ که باید برای آن هزینۀ دادرسی راجع به دادخواست پرداخت شود ـ در راستای حمایت از کودکان و نوجوانان، لازم ندانسته است.

تکلیف دیگر این دادگاه پذیرش درخواست حضور والدین، اولیا یا سرپرست قانونی و وکیل کودک یا نوجوان و یک مددکار اجتماعی در در جلسات رسیدگی است (ماده‌ی ۳۸ ق.ح.ا.ن). این حضور تشریفاتی و فاقد محتوای علمی نیست. دادگاه مکلف است، نظر مشورتی و پیشنهادهای افراد مذکور را که جنبه‌ی حمایتی برای کودک یا نوجوان بزه‌دیده دارد، اخذ و مورد توجه قرار دهد. هرچند قانون تکلیفی درخصوص دعوت از نام‌بردگان برای اخذ نظر مشورتی و پیشنهادهای آن‌ها نکرده است، به نظر می‌رسد که تفسیر کودک‌مدار قانون ایجاب می‌کند که در جهت حمایت از کودک یا نوجوان، رویه‌ی قضائی این تکلیف را برای دادگاه مقرر کند. نکته‌ی دیگر حق حضور سازمان‌های مردم‌نهاد موضوع ماده‌ی ۶۶ ق.آ.د.ک است. در موارد مقرر در این ماده‌ی، چنانچه سازمان‌های مردم‌نهاد درجهت حمایت از کودک یا نوجوان طرح شکایت کرده باشند، حق حضور این سازمان‌ها و اخذ نظرات مشورتی و پیشنهادهای آن‌ها محفوظ است. همچنین تبصرۀ ماده‌ی ۳۸ ق.ح.ا.ن، به دادگاه امکان داده است که حتی با وجود اشخاص مذکور در آن ماده، چنانچه حضور سازمان‌های مردم‌نهاد را در جهت حمایت از کودک یا نوجوان بزه‌دیده ضروری تشخیص دهد، برای حضور در جلسه و اخذ نظرات مشورتی و پیشنهادهای لازم از آن‌ها، دعوت به‌عمل آورد.

نکته‌ی قابل‌توجه آنکه طبق بند (ب) ماده‌ی ۵ ق.ح.ا.ن، یکی از وظایف قوۀ قضائیه جهت تشکیل دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان در حوزه‌های قضائی شهرستان تحت نظارت دادستان، راه‌اندازی پرونده‌ی شخصیت برای کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و درمعرض خطر است. از آنجا که محتوای پرونده‌ی شخصیت ناظر به اظهار نظر راجع به وضعیت روحی، روانی، جسمانی و اجتماعی افراد مذکور با مباشرت روان‌شناسان، مددکاران اجتماعی، پزشکان و جرم‌شناسان است، بنابراین ضروری

است قاضی دادگاه ویژه برای اشراف کامل به شخصیت کودک یا نوجوان بزه‌دیده از محتویات پرونده‌ی مذکور بهره‌برداری کند.

دادگاه کیفری ویژه همچنین دارای امکان بازنگری در حکم خود به‌موجب شرایط حاصله یا تغییر در وضعیت کودک و نوجوان و اتخاذ تصمیم مجدد است (ماده‌ی ۴۵ ق.ح.ا.ن). فلسفه‌ی این حکم، عنایت به این نکته است که اعتبار مطلق قاعده‌ی اعتبار مختومه‌ی قضائی درمورد تصمیمات ناظر به کودکان یا نوجوانان بزه‌دیده، ممکن است امری برخلاف مصالح عالیه‌ی آن‌ها با توجه به تغییر شرایط تلقی شود. لذا این اختیار به دادگاه مذکور اعطا شده است که با توجه به تغییر وضعیت کودک یا نوجوان و با لحاظ گزارش مددکاران اجتماعی، در حکم صادره بازنگری و تصمیم مجدد مبنی بر تأمین مصالح عالیه‌ی او اتخاذ کند.

با عنایت به موارد پیش‌گفته می‌توان گفت، دادگاه ویژهٔ کودکان و نوجوانان بزه‌دیده در ایران، با تمرکز بر صلاحیت اختصاصی نسبت به جرائم خاص (مانند کودک‌آزاری، قاچاق کودکان، و بهره‌کشی اقتصادی مطابق فصل سوم قانون حمایت از اطفال و نوجوانان)، از دادگاه‌های عمومی متمایز می‌شود. این دادگاه با بهره‌گیری از قضات آموزش‌دیده در حوزهٔ روان‌شناسی کودک، جرم‌شناسی اطفال، حقوق کیفری ویژه و الزام به حضور مددکاران اجتماعی و روان‌شناسان در فرایند دادرسی، رویکردی کودک‌مدار و حمایتی را دنبال می‌کند. همچنین، با حذف نیاز به پرداخت هزینه‌ی دادرسی برای طرح درخواست جبران خسارت، دسترسی کودکان به عدالت را تسهیل می‌کند. این در حالی است که در نظام حقوقی فرانسه، دادگاه‌های اطفال عموماً هم به بزهکاری و هم به بزه‌دیدگی اطفال رسیدگی می‌کنند، بدون آنکه ساختاری کاملاً مجزا برای بزه‌دیدگان داشته باشند.

با وجود نوآوری‌های فوق، تعارض صلاحیت میان این دادگاه ویژه و دادگاه‌های عمومی به‌دلیل محدودیت صلاحیت ذکرشده در ماده‌ی ۲۸ ق.ح.ا.ن (تنها جرائم فصل سوم)، موجب موازی‌کاری و ناهماهنگی در رسیدگی به پرونده‌های مشابه می‌شود. ازسوی دیگر، کمبود نیروهای متخصص (قضات، مددکاران، و روان‌شناسان آموزش‌دیده) به‌ویژه در مناطق محروم، کیفیت رسیدگی‌ها را کاهش و خطر بازآسیب روانی به کودکان را افزایش می‌دهد. وابستگی شدید این نهاد به سازمان بهزیستی برای اجرای دستوراتی نظیر اسکان موقت یا بازتوانی خانواده‌ها نیز با توجه به ضعف امکانات و بودجهٔ این سازمان، به تأخیر در اجرای احکام یا نقض حقوق کودکان می‌انجامد. این

چالش‌ها نشان می‌دهد که تمایزات ساختاری این دادگاه، بدون تقویت همکاری بین‌نهادی، تأمین منابع مالی و آموزش مستمر نیروها نمی‌تواند به اهداف حمایتی خود دست یابد.

گفتنی است علی‌رغم آنکه تشکیلات افتراقی در مرحله‌ی اجرا برای رسیدگی به بزه‌دیدگی کودکان ضروری است، تشکیلات افتراقی در این مرحله، در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان پیش‌بینی نشده است، زیرا اینان به‌دلیل آسیب‌پذیری روانی، اجتماعی و جسمی، نیازمند محیطی امن، حمایتی و تخصصی هستند که سیستم قضائی عمومی قادر به تأمین آن نیست. همچنین، هماهنگی بین نهادهایی مانند بهزیستی، پلیس و سازمان‌های مردم‌نهاد در چارچوب سازوکارهای افتراقی، امکان ارائه‌ی خدمات جامع (مانند مشاوره، اسکان موقت و بازتوانی خانواده) را فراهم می‌سازد و بدون این ساختارهای تخصصی، خطر نقض حقوق کودک، تداوم بزه‌دیدگی و ناکارآمدی در اجرای احکام حمایتی افزایش می‌یابد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی چالش‌های نظام دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی کودکان و نوجوانان بزه‌دیده در ایران، نشان می‌دهد که علی‌رغم تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ و پیشرفت‌های تقنینی اخیر، اجرای مؤثر این قانون با موانع ساختاری و عملیاتی متعددی روبه‌روست. چالش‌های اصلی شامل عدم تصویب لایحهٔ تشکیل پلیس ویژه، تعارض صلاحیت مراجع قضائی، کمبود نیروهای متخصص آموزش‌دیده، وابستگی به سازمان بهزیستی با امکانات محدود، ضعف در مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد و نبود نهاد متخصص در مرحله‌ی اجراست. برای غلبه بر این چالش‌ها و تحقق اهداف قانونی، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

ایجاد سازوکار هماهنگ بین پلیس ویژه اطفال، دادسراها، دادگاه‌های تخصصی و سازمان بهزیستی ضروری است. این سازوکارها باید فرایندهای گزارش‌دهی، ارزیابی خطر و مداخلات حمایتی را استانداردسازی کنند. برای مثال، الگوبرداری از سیستم CRIP در فرانسه که اطلاعات مربوط به کودکان در معرض خطر را در سطح دپارتمان (استان) جمع‌آوری و پردازش می‌کند، می‌تواند به شناسایی سریع‌تر موارد کودک‌آزاری و هماهنگی مؤثر بین نهادها کمک کند. افزون‌براین قضات، مددکاران اجتماعی، و ضابطان دادگستری باید دوره‌های آموزشی ویژه در حوزه‌های روان‌شناسی کودک، مصاحبه با قربانیان، و مدیریت بحران بگذرانند و ایجاد مراکز آموزش تخصصی

تحت نظارت قوه قضائیه و همکاری با دانشگاه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی مانند یونیسف، می‌تواند کیفیت خدمات را ارتقا دهد. همچنین، استفاده از تجربیات کشورهایی مانند فرانسه در آموزش پلیس ویژه اطفال که دوره‌های روان‌شناسی کودک را ارائه می‌دهند، الهام‌بخش است. افزایش بودجه، تجهیز مراکز اقامت موقت و جذب مددکاران متخصص در حوزه کودک نیز ازجمله اقدامات ضروری است.

همچنین گسترش صلاحیت دادگاه‌های ویژه به تمامی جرائم علیه کودکان (نه‌فقط جرائم فصل سوم قانون حمایت)، از موازی‌کاری و تعارض تصمیمات جلوگیری می‌کند. در همین راستا تعیین قضات ویژه با اختیارات نظارتی بر اجرای احکام حمایتی (مانند بازدید از مراکز بهزیستی) نیز ضروری می‌نماید.

به‌علاوه کاهش محدودیت‌های قانونی برای مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند دادرسی، به‌ویژه در جرائم جنسی و قابل گذشت، ضروری است، برای نمونه، اعطای حق اقامهٔ دعوی کیفری مستقل به سازمان‌های دارای صلاحیت (مانند ماده‌ی ۳-۲ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه) و امکان حضور فعال آن‌ها در جلسات دادگاه، می‌تواند شکاف ناشی از عدم تمایل خانواده‌ها به پیگیری را پر کند.

درنهایت، تحقق دادرسی کیفری افتراقی ـ حمایتی نیازمند عزم ملی، همکاری بین‌بخشی و استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی است. اجرای دقیق قانون ۱۳۹۹ نه‌تنها از بزه‌دیدگی مضاعف کودکان جلوگیری می‌کند، بلکه گامی اساسی در جهت تحقق عدالت ترمیمی و تضمین آینده‌ای امن برای این قشر آسیب‌پذیر است.

حامی مالی:
این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:
حسنعلی موذن‌زادگان: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.
زهرا چراغی: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:
بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. اختری، عباس و مؤذن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۹۸)، «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران»، *پژوهش حقوق کیفری*، *۷* (۲۶)، ٤۱ـ ۶۳.

۲. باقری، نفیسه، عظیم‌زاده، شادی، مهرا، نسرین و مهدوی ثابت، محمدعلی (۱۴۰۲)، «ضرورت حمایت حداکثری از بزه‌دیدگان جنسی زیر ۱۸ سال و چالش‌های ناظر بر آن با تأکید بر قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، *۱۱* (۲۱)، ۱۹۵-۲۳۱.

۳. پاک‌نیت، مصطفی (۱۳۹۶)، *افتراقی شدن دادرسی کیفری*، تهران: میزان.

۴. تدین، عباس (۱۳۸۸)، *قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه*، تهران: معاونت حقوقی و توسعهٔ قضائی قوهٔ قضائیه.

۵. تقی‌زاده زانوقی، مرتضی (۱۳۹۹)، «نوآوری‌های ماهوی و شکلی قانون جدید حمایت از کودکان و نوجوانان»، *مجله‌ی فقه و حقوق نوین*، ۳، ۱ـ ۲۷.

٦. حبیب‌زاده، محمدجعفر و مقدسی رویین، محمدباقر (۱۳۸۵)، «درآمدی بر حمایت کیفری از اطفال بزه‌دیده در حقوق ایران با نگاهی به اسناد بین‌المللی»، *نامهٔ مفید*، ۱۰، ۵۷ـ ۷۶.

۷. الحرالعاملی، محمدبن الحسن (۱۳۹۹ق)، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، بی‌تا، جلد ۳، الطبعه الخامسه، تهران: مکتب الاسلام.

۸. حسین‌پور، میلاد و غلامی، میلاد (۱۴۰۱)، «بررسی سازوکار شناسایی اطفال و نوجوانان در معرض خطر و بزه‌دیده در پرتو قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵(۵۰)، ۱۱۷ـ ۱۳۰.

۹. خالقی، علی (۱۴۰۰)، *نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری*، تهران: مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.

۱۰. شریعتی، الهام، و موسوی، لیلا (۱۳۹۳)، *فقه پویا (مجموعه آرا و نظریات)*، سید محمد حسن مرعشی، تهران: خرسندی.

۱۱. راسته، مرتضی، مؤذن‌زادگان، حسنعلی و دولتخواه پاشاکی، پیمان (۱۴۰۱)، «مطالعهٔ تطبیقی استثنائات حضور افراد در جلسهٔ دادرسی کیفری، نظام بین‌المللی حقوق بشر و نظام کیفری ایران»، *نشریهٔ مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، ۵۲ (۲)، ۱۹۵ـ ۲۲۲.

۱۲. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۰)، *بزه‌دیده‌شناسی*، تهران: شهر دانش.

۱۳. الرود، پرستون و رایدر، آراسکات (۱۳۹۲)، *دادرسی ویژهٔ نوجوانان*، ترجمه‌ی علیرضا احمدزاده و محمد بارانی، تهران: علامت.

۱۴. زینالی، امیرحمزه (۱۳۹۳)، «سازوکارهای حقوق کیفری ایران در زمینهٔ اعمال حق دادخواهی کودکان بزه‌دیده (حق بر شکایت کودک)»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۲ (۳)، ۲۹ـ ۵۲.

۱۵. صبوری‌پور، مهدی و حق‌بین، فائزه (۱۴۰۲)، «نوآوری‌ها و چالش‌های قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در پیشگیری از کودک‌آزاری»، *نشریه‌ی پژوهش‌های حقوقی*، ۲۲ (۵۳)، ۵۰۷ـ ۵۳۸.

۱٦. عباچی، مریم (۱۳۸۳)، «پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان»، *مجلهٔ حقوقی دادگستر*، ۴ ، ٤۹ـ ۸۶.

۱۷. قاسمی، راضیه و نصر، امین (۱۴۰۰)، «ارزیابی وضعیت مخاطره‌آمیز اطفال و نوجوانان و تکالیف نهادهای حاکمیتی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *نشریه‌ی پلیس زن*، ۱۵ (۳۵)، ۲۱۹ـ ۲۳۹.

۱۸. گلدوزیان، حسین (۱۴۰۲)، «الزامات علمیِ بازجویی از کودکان بزه‌دیده‌ی سوءاستفادهٔ جنسی در فرایند تحقیقات مقدماتی»، *فصلنامه‌ی پژوهش حقوق کیفری*، ۱۱ (۴۲)، ۹ـ ۴۳.

۱۹. محسنی، فرید (۱۳۹۰)، «سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی»، *آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی*، *۸*(۱)، ۱۳۷ـ ۱۷۰.

۲۰. محمدی نوقی‌زاده، مریم، مهرا، نسرین، آشوری، محمد و سماواتی پیروز، امیر (۱۳۹۹)، «سازکارهای اخلاقی در حمایت از "رنج‌دیدگان در سکوت" با رویکرد کاهش رقم سیاه جرائم علیه کودکان»، *پژوهش‌های اخلاقی (انجمن معارف اسلامی)*، *۱۰* (۳)، ۲۱۳ـ ۲۳۲.

۲۱. ملایی، حسین‌علی و علی‌زاده سرخابی، رضا (۱۴۰۰)، «جایگاه پیشگیری ثانویه در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، *قانون یار*، *۵*(۱۹)، ۱ـ۲٦.

۲۲. معین، محمد (۱۳۶۳)، *فرهنگ فارسی*، جلد اول، تهران: امیرکبیر.

۲۳. مؤذن‌زادگان، حسنعلی و جوادی، حسین (۱۳۹۴)، «الزامات و سازوکارهای پلیس اطفال و نوجوانان در ایران»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم شناسی*، *۵*(۳)، ۵ـ ۴۸.

۲۴. مؤذن‌زادگان، حسنعلی (۱۴۰۲)، *دادرسی کیفری ویژهٔ کودکان و نوجوانان*، تهران: سمت.

۲۵. مؤذن‌زادگان، حسنعلی، گوهری بندپی، هادی و مالدار، محمدحسن (۱۴۰۲)، «بازخوانی تحلیل ـ انتقادی قول غیرمشهور فقهای امامیه در باب بلوغ کیفری در جهان معاصر»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، *۱۱* (۲۱)، ۳۳ـ ۶۰.

۲٦. موسوی‌تبار، سیدمرتضی و موسوی‌تبار، سیدحسین (۱۴۰۱)، «سیاست جنایی ایران برای پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، *تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق*، ۲ (۲)، ۱۹ـ ۳۲.

۲۷. میرکمالی، سیدعلیرضا و سروی سرمیدانی، امید (۱۴۰۰)، «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از بزه‌دیدگان با تأکید بر کودکان بزه‌دید»، *دیدگاه‌های حقوق قضائی*، *۲۶* (۹۵)، ۱ـ ۲۰.

۲۸. میرکمالی، علیرضا و حسینی، انیسه (۱۳۹۵)، «دادرسی افتراقی اطفال در قانون آیین دادرسی کیفری۱۳۹۲»، *پژوهشنامهٔ حقوق کیفری*، ۲ (۷)، ۲٤۵ـ ۲۷۲.

۲۹. نادری، سعید (۱۴۰۰)، «دادرسی افتراقی اطفال و نوجوانان؛ با نگاهی به اسناد بین‌المللی حقوق کودک»، *فقه جزای تطبیقی*، *۱* (۱)، ۴۹ـ ۶۶.

۳۰. نکونام، وحید (۱۴۰۲)، «دادرسی افتراقی کودکان بزه‌دیده در مرحلهٔ پیش‌محاکمه»، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، *۵۸* (۷۵)، ۲۵۶ـ ۲۸۵.

۳۱. نیازپور، امیرحسن (۱۴۰۲)، «آیندهٔ آیین دادرسی کیفری ایران پس از تصویب "لایحهٔ تشکیل پلیس ویژهٔ اطفال و نوجوانان"»، *آموزه‌های حقوق کیفری*، *۲۰* (۲٦)، ۲۵۵ـ ۲۸۸.

۳۲. نیازپور، امیرحسن و جعفری، سهیلا (۱۴۰۰)، «سیاست کیفری جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با اطفال و نوجوانان بزهکار»، *رهیافت پیشگیری*، ۴ (۱)، ۱۴۳ـ ۱۶۴.

۳۳. وینتر، رناته (۱۳۸۹-۱۳۷۹)، *گزارش کارگاه‌های آموزشی دادرسی ویژهٔ نوجوانان، قوهٔ قضائیه ایران و صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف)*، تهران: چاپ محمد.

References

1. Olson, J., Tucker J, S. R., Wrucke, S., Jordan, C.G**. (**2022**),** **"**Building towards community-oriented policing: Forming an academic medical center partnership with local police", *Preventive Medicine Report*, 30(40), 1-5.
2. Peyton, K., Sierra-Arévalo, Micheal, D.G. Rand (2019)**, "**A field experiment on community policing and police legitimacy", *Proc. Natl. Acad. Sci*. U.S.A., 116 (40), 19894-19898.
3. Yuksel, Y., & Tepe, F. (2013), "«Citizen Satisfaction with police and community policing", *European Scientific Journa*, *9*(14), 29-48.
4. Becker, H. S**.** (1963), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

Differential Criminalization under the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents

Amirhasan Niazpour [*1], **Fardin Shaghaghi** [2]

1. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author)
2. M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

***Corresponding author email address:** a_niazpour@sbu.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

The protection of children and adolescents is universally recognized as a defining characteristic of a mature legal system and an essential component of the rule of law. In Iran, although several dispersed statutory provisions previously addressed child protection, no integrated legislative framework existed prior to the enactment of the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020). Consequently, criminal protection remained fragmented, reactive, and insufficiently responsive to the specific vulnerabilities of children. The emergence of new forms of victimization—including sexual exploitation, economic exploitation, neglect, and cyber-enabled abuse—together with Iran's international commitments, particularly under the Convention on the Rights of the Child (CRC), created an urgent need for a comprehensive and differentiated criminal policy capable of addressing contemporary risks facing children and adolescents.

Received: 22 February 2025 -**Accepted:** 17 June 2025 - **Published online:** 22 December 2025

Niazpour, A., & Shaghaghi, F. (2025). Differential criminalization in the 2020 Law on the Protection of Children and Adolescents. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 37–65.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734575

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Comparative child-protection scholarship likewise emphasizes that effective legislation requires clear legal standards, coherent institutional responsibilities, and mechanisms that prioritize children's wellbeing. (Columbia Law School Scholarship Archive). Against this background, this study critically examines the structure of differentiated criminalization under the 2020 Law. It investigates whether the legislation successfully implements a differentiated criminal policy for child and adolescent victims and identifies the principal legal and institutional barriers limiting its effective implementation. The study argues that, despite introducing significant legislative innovations, the law's effectiveness is constrained by ambiguities in legal terminology, weaknesses in enforcement mechanisms, fragmented institutional responsibilities, and inconsistencies between the gravity of offenses and the prescribed criminal sanctions.

Methodology

This research employs a descriptive–analytical legal research design based primarily on documentary and library sources. Relevant statutes, parliamentary materials, judicial interpretations, and academic literature were systematically examined. A comparative legal analysis was also undertaken to evaluate selected aspects of child-protection legislation in England and France alongside international standards, particularly the Convention on the Rights of the Child.

The analysis is organized around four principal dimensions of differentiated criminalization:

- protection of children's physical integrity;
- protection of moral and psychological wellbeing;
- protection of educational and developmental rights;
- procedural and judicial safeguards for child victims.

This analytical framework enables a comprehensive assessment of both the legislative structure and the practical effectiveness of the Iranian legal framework.

Findings

The analysis demonstrates that the 2020 Law represents a substantial advancement in Iran's criminal protection of children and adolescents by adopting a differentiated legislative approach and criminalizing a broad spectrum of harmful conduct. Unlike previous legislation, the Law extends criminal protection beyond traditional physical abuse to encompass sexual exploitation, economic exploitation, neglect, abandonment, educational deprivation, cyber-related victimization, and situations involving children at risk. Another significant innovation is the integration of criminal liability with statutory obligations imposed upon governmental institutions, reflecting a coordinated and preventive model of child protection rather than an exclusively punitive approach. Nevertheless, several structural shortcomings remain. First, the proportionality between certain offenses and their corresponding sanctions is inadequate. In particular, penalties prescribed for some sexual offenses involving children do not

appear sufficiently severe to achieve meaningful deterrence or reflect the seriousness of the harm suffered by victims. Second, several statutory concepts—including "close relatives" and "sexual exploitation"—lack precise legal definitions, increasing the likelihood of inconsistent judicial interpretation and uneven application. Third, important implementation deficiencies persist, including limited institutional coordination, inadequate specialized training for professionals responsible for identifying and reporting child abuse, and the absence of comprehensive mechanisms for monitoring victims following judicial intervention. Collectively, these findings indicate that although the legislature has significantly strengthened the legal framework for child protection, effective implementation requires complementary institutional reforms and greater legislative precision.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020) represents an important milestone in the evolution of Iran's differentiated criminal policy toward child protection. Drawing upon principles of supportive victimology and child-centered criminal justice, the Law substantially expands the scope of criminal protection available to children and adolescents. However, comparative legal analysis demonstrates that several deficiencies continue to limit its practical effectiveness. Among the most significant concerns is the disproportionality between certain offenses and the sanctions prescribed, particularly regarding sexual offenses and domestic violence committed against children. In some circumstances, serious sexual abuse committed by close family members remains punishable by relatively limited sanctions that appear inconsistent with the gravity of the offense and the long-term consequences experienced by child victims. The Law also introduces an important expansion of educational protection. Whereas previous legislation limited compulsory educational safeguards to lower secondary education, the 2020 Law extends statutory protection through upper secondary education, thereby strengthening children's developmental rights and reducing vulnerability to exploitation and social exclusion. Nevertheless, Article 9 remains confined to negligent conduct and does not adequately address intentional deprivation of education motivated by discrimination, coercion, or malicious intent. Accordingly, improving the effectiveness of the Law requires reforms at three complementary levels. First, legislative reform should clarify ambiguous legal terminology, strengthen sanction proportionality, and eliminate inconsistencies that undermine effective child protection. Second, judicial interpretation should consistently apply the principles of the best interests of the child, human dignity, and child-sensitive justice when interpreting and enforcing statutory provisions. Third, implementation should be reinforced through specialized professional training, inter-agency coordination, comprehensive operational guidelines, and continuous monitoring and evaluation

mechanisms capable of ensuring that statutory protections are translated into effective protection in practice.

Keywords: Child protection; differentiated criminalization; supportive victimology; criminal policy; child justice; Law on the Protection of Children and Adolescents.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Amirhasan Niazpour: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Fardin Shaghaghi: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

جرم‌انگاری افتراقی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب سال ۱۳۹۹

امیرحسن نیازپور[۱*]، فردین شقاقی[۲]

۱. دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول).
۲. کارشناس ارشد، حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

*ایمیل نویسندهٔ مسئول: a_niazpour@sbu.ac.ir

چکیده

بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان یکی از مهم‌ترین چالش‌های جوامع بشری است که نیازمند توجه ویژهٔ نظام حقوقی و اجتماعی است. با مطرح شدن بزه‌دیده‌شناسی حمایتی بیشتر توجه‌ها سمت حمایت از بزه‌دیدگان طفل و نوجوان معطوف شد و این رویکرد در اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی کشورها تبلور یافت. مقنن ایران نیز از این رویکرد بی‌بهره نمانده و در قوانین مختلف حمایت‌هایی به صورت خاص از اطفال و نوجوانان صورت گرفته بود، تا اینکه قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ به صورت خاص به حمایت از اطفال و نوجوانان در معرض خطر و اطفال و نوجوانان بزه‌دیده پرداخت. قانون مذکور برای حمایت از حق تحصیل، سلامت جسمانی، سلامت تربیت، سلامت اخلاقی و عدالت قضائی اطفال و نوجوانان طیف وسیعی از رفتارها را جرم‌انگاری کرده است. در این نوشتار، نقاط قوت و ضعف قوانین موجود و چالش‌های اجرایی آن‌ها مورد تحلیل قرار می‌گیرد. این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی به بررسی ساختار جرم‌انگاری‌های افتراقی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ می‌پردازد. در این راستا، اسناد بین‌المللی، قوانین داخلی و مطالعات پیشین مورد بررسی قرار گرفته‌اند و تحلیل حقوقی و انتقادی این قانون ارائه شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این قانون گام مهمی در راستای حمایت کیفری از اطفال و نوجوانان برداشته است، اما همچنان با چالش‌هایی ازجمله عدم جامعیت برخی مقررات، نبود ضمانت اجراهای کافی و کاستی‌های اجرایی مواجه است. درنهایت، این مقاله پیشنهاداتی برای بهبود و تقویت سازوکارهای حمایتی و پیشگیرانه ارائه می‌دهد. از جملهٔ این پیشنهادها می‌توان به تقویت سازوکارهای اجرایی قوانین، آموزش و آگاهی‌بخشی به اطفال و نوجوانان، خانواده‌ها و متخصصان مرتبط، و همچنین توسعهٔ خدمات حمایتی و روان‌شناختی برای اطفال و نوجوانان بزه‌دیده اشاره کرد.

واژگان کلیدی: افتراقی‌سازی، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، اطفال و نوجوانان، عدالت کیفری، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان.

دریافت شده در تاریخ: ٤ اسفند ١٤٠٣ – **پذیرش‌شده در تاریخ:** ٢٧ خرداد ١٤٠٤– **منتشرشده در تاریخ:** ١ دی ١٤٠٤

نیازپور، امیرحسن؛ شقاقی، فردین. (۱۴۰۴). «جرم‌انگاری‌های افتراقی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹». *فصلنامه نوآوری حقوقی*، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۳۷-٦٥.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734575

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

حقوق کیفری مدرن زمانی پدیدار شد که جوامع انسانی از نظر فرهنگی، منسجم و از نظر اجتماعی هم‌بسته بودند. در چنین بستری، حقوق کیفری با فرهنگ داخلی جامعه متبوع خود منطبق بود و بنابراین اعمال و رفتارهایی را مجازات می‌کرد که خاص آن جامعه بودند. تحولات اجتماعی، اقتصادی، علمی، صنعتی و فناورانه و نیز موج‌های مهاجرتی انسان‌ها و به تبع آن، مهاجرت و انتقال فرهنگ کشورها در چند دهۀ اخیر، بسترهای اجتماعی حقوق کیفری را به‌عنوان حقوق حامی نظم اجتماعی و نظام سیاسی نیز دگرگون ساخت. این بسترها نقش اساسی در افتراقی‌سازی سیاست جنایی ایفا کرده‌اند (لازرژ، ۱٤۰۰: ۵۵). این تحولات کیفری نمایانگر انقطاع از اخلاق‌گرایی سنتی و روی‌آوری به ابزارگرایی حقوقی و عقلانیت است؛ یعنی برخلاف دیدگاه‌های کلاسیک که متمرکز بر رفتار مجرمانه بود، رویکرد حقوق کیفری ماهوی و شکلی به سمت توجه به بزهکار و بزه‌دیده معطوف شده است. یکی از جلوه‌های آن افتراقی‌سازی سیاست جنایی است (نکونام، ۱٤۰۲: ۲۵۸). از این منظر، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های افتراقی‌سازی، خصیصه‌های بزه‌دیدگان است؛ به این معنا که خصیصه‌های بزه‌دیدگان مثل جنسیت و سن برای افتراقی‌سازی معیار هستند. این رویکرد تحول گسترده‌ای را در عدالت کیفری ایجاد کرد. یکی از موارد افتراقی‌سازی که در نظام‌های حقوقی مختلف و نیز اسناد بین‌المللی مورد توجه و تأیید قرار گرفته، موضوع بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان است. افتراقی‌سازی در این موارد مصادیقی چون تأکید بر عدالت ترمیمی و میانجی‌گری، قضازدایی، جنبۀ عمومی بخشیدن به جرائم علیه اطفال را شامل می‌شود.

در همین راستا، یکی از مصادیق مهم بزه‌دیدگی که در سطح ملی و بین‌المللی مورد توجه جدی قرار گرفته، موضوع کودک‌آزاری است. اگرچه عمل کودک‌آزاری در طول تاریخ یک معضل شناخته‌شده بوده است، اما تنها در سالیان اخیر به چالش اجتماعی مهمی تبدیل شده است (Rathnaweera & Gunarathna, 2020: 55). کودکان توسط والدین، پدربزرگ، مادربزرگ، خواهر و برادر و سایر افراد خارج از خانه مورد آزار و اذیت و غفت قرار می‌گیرند. پدیدۀ کودک‌آزاری در گذشته وجود داشته، در حال حاضر وجود دارد و در آینده نیز ادامه خواهد داشت (McCabe, 2003: 3). جرائم علیه اطفال از شدت‌یافته‌ترین انواع جرائم محسوب می‌شود و مقابلۀ افتراقی با آن دو دلیل بنیادین دارد: نخست آنکه اطفال برخلاف بزرگ‌سالان، توانایی محدودی برای گریز از بزه‌دیدگی دارند و همان‌گونه که برای نیازهای گوناگون خود اعم از غذا، مسکن، تحصیل و ... به والدین و

خانواده متکی هستند، توانایی ترک موقعیت‌های خطرناک و زیان‌بار را ندارند. بنابراین هرچقدر سن آنان کم‌تر باشد بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار دارند. دوم، شواهد تجربی فراوانی نشان می‌دهد که بزه‌دیدگی در کودکی موجب رفتارهای ناهنجار، افسردگی، سوء مصرف مواد، خشونت و بیماری‌های گوناگونی در بزرگ‌سالی می‌شود و نیز پیامدهای منفی آن موجب ازدست دادن سلامت، امنیت و خنکات اجتماعی در بزرگ‌سالی می‌گردد (محسنی، ۱۳۹۰: ۱٤۰). علاوه بر این، مسئلهٔ مهم دیگر این است که از سال ۱۹٦۰ به این سو این مسئله مطرح شد که چرا دسته‌ای بزهکار مزمن شده و در عرصهٔ بزهکاری ماندگار می‌شوند. بررسی‌ها نشان داده است که بزهکاری این دسته در دوران کودکی آن‌ها ریشه دارد. بزه‌دیدگی در دوران کودکی و نوجوانی یکی از عواملی است که می‌تواند به‌عنوان علت روی‌آوری به بزهکاری در سنین مختلف ازجمله نوجوانی محسوب شود. درحقیقت، تجربهٔ بزه‌دیدگی ممکن است طفل و نوجوان را از زندگی هنجارمند دور کند و به ورطهٔ بزهکاری بکشاند (صفاری و ایمانی، ۱۳۹۹: ۱۵۲). علاوه بر این‌ها بزه‌دیدگی بر شخصیت کودک آثار سوئی باقی می‌گذارد که در بهترین حالت‌ها به صورت اختلال اضطراب پس از سانحه آشکار می‌شود که در بلندمدت به افسردگی تبدیل شده و احتمال بزه‌دیدگی مضاعف یا بزهکاری را به دنبال خواهد داشت (خاقانی اصفهانی و احمدی، ۱۳۹۵). عوامل خطر را که از کودکی فعال هستند و با تحقیقات علمی وجود آن‌ها اثبات شده است می‌توان با اجرای برنامه‌های مناسب و با رعایت بعضی شرایط اساسی کاهش داد. موضوع مداخله و اقدام روان‌شناختی ـ اجتماعی زودرس بسیار اساسی است، زیرا هر اندازه که در معرض خطر قرار گرفتن فرد زودتر اتفاق افتد و اشکال آن متعدد و مدت آن طولانی‌تر باشد، به همان میزان احتمال وارد و درگیر شدن و استمرار فرد در رفتارهای مجرمانهٔ شدید بیشتر خواهد شد (کاری‌یو، ۱۳۸۱: ۲۷۰). ترمیم فرایند جامعه‌پذیری این دسته از افراد، مستلزم حمایت‌های افتراقی است که هم‌زمان به پیشگیری و درمان توجه داشته باشد.

در همین راستا، قانون‌گذاری‌های کیفری در ایران نیز تلاش‌هایی برای حمایت از اطفال و نوجوانان و پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی آنان داشته است. در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و قانون تعزیرات ۱۳۷٤ و یا قوانین خاص مانند قانون مبارزه با مواد مخدر ۱۳۷٦ و قانون کار مصوب ۱۳٦۹ جرم‌انگاری‌های افتراقی برای حمایت از اطفال و نوجوانان صورت گرفته است. قانون‌گذار در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱ گام دیگری در راستای حمایت از این دسته برداشت. ولی قانون مذکور نیز کافی نبود و شامل انواع جرائم برای حمایت از اطفال و نوجوانان

نمی‌شد. قانون مذکور بیشتر نگاه شکلی داشت و به‌سمت پیش‌بینی جرائم و مجازات‌ها حرکت نکرده بود. با وجود این، ستون‌های افتراقی‌سازی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۸۱ زده شد. این قانون نگاه‌ها را به‌سمت حمایت از اطفال و نوجوانان در دو عرصهٔ ماهوی و شکلی جلب کرد. درنهایت قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در سال ۱۳۹۹ با رویکرد حمایتی گسترده و نوآوری‌هایی بی‌سابقه تصویب شد. نکتهٔ مهم در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ اختصاص یک فصل به جرائم و مجازات‌های اطفال و نوجوانان است. به عبارتی دیگر، بزه‌دیدگی این دسته در چارچوب قانون حمایت به رسمیت شناخته شد. با توجه به سیر تقنینی قوانین کیفری ایران، قانون‌گذار دربارهٔ بزهکاری و بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان سیاست یکسان و رویهٔ مشخصی را در پیش نگرفته است و در هر دوره رویکرد قانون گاه هم‌سو با معیارهای جرم‌شناسی و حمایتی مطرح‌شده در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی و گاه با رویه‌ای سنتی همراه بوده است (حاجی ده‌آبادی و یوشی، ۱۳۹۵: ۲۳۳). یک‌سری اصول جزای عمومی مثل اصل برائت و قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها درخصوص تمامی بزه‌دیده‌ها مشترک است. ولی قانون‌گذار درخصوص اطفال و نوجوانان از یک سلسله اصول افتراقی نیز تبعیت کرده است، ازقبیل شدت‌گرایی[۱]، افزایش بزهکارمدار کیفر[۲]، افزایش بزه‌دیده‌محور کیفر[۳]، اصلی مادی بودن جرائم اطفال و نوجوانان، اصل ممنوعیت سازوکارهای ارفاقی، اصل عمومی بودن جرائم اطفال و نوجوانان[٤]، اصل تقدم حقوق مالی بزه‌دیده بر کیفرهای مالی[٥]، اصل

---

۱. مادهٔ ۶۲۱ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵: در صورتی که بزه‌دیده آدم‌ربایی زیر پانزده سال باشد، مرتکب به حداکثر مجازات محکوم می‌شود.

۲. بند الف مادهٔ ۲۲ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹: مرتکب جرائم موضوع مواد ۱۰، ۱۱، ۱۲ و ۱۳ این قانون از افرادی باشد که سمت ولایت، وصایت، قیمومت یا سرپرستی دارد یا به هر نحو مراقبت و نگهداری از طفل و نوجوان بر عهده می‌باشد، مرتکب جرم به بیش از میانگین حداقل و حداکثر تا حداکثر مجازات مقرر قانونی محکوم می‌شود.

۳. بند ب مادهٔ ۲۲ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹: هرگاه مرتکب از کم‌توانی ذهنی یا جسمی طفل و نوجوان در جرائم موضوع مواد ۸ تا ۱۶ این قانون سوءاستفاده کرده باشد، مرتکب به بیش از میانگین حداقل و حداکثر تا حداکثر مجازات مقرر قانونی محکوم می‌شود.

٤. مادهٔ ۳۱ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹: تمام جرائم موضوع این قانون جنبهٔ عمومی دارد و بدون شکایت شاکی خصوصی قابل تعقیب است و در صورت گذشت شاکی خصوصی تعقیب موقوف نخواهد شد.

۵. مادهٔ ۲۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹: در اجرای حکم محکومیت مرتکبان جرائم علیه اطفال و نوجوانان به جزای نقدی یا مصادرهٔ اموال یا سایر محکومیت‌های مالی، پرداخت دیه و خسارات طفل و نوجوان بزه‌دیده مقدم بر وصول مطالبات دولت است.

خاص‌گرایی در ضوابط[1]. این اصول بیانگر آن است که در مواجهه با جرائم مرتبط با اطفال و نوجوانان، تأکید قانون‌گذار بر حمایت از بزه‌دیده و ایجاد تعادل میان حقوق کودک و عدالت کیفری است.

در این زمینه جرم‌انگاری به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی حقوق کیفری، بر سه اصل عمده استوار است: اولی اصل ضرر است که بر پایهٔ آن یک رفتار زمانی دغدغهٔ مناسب برای دولت است که به شخص دیگری غیر از خود مرتکب زیان رساند. اصل بعدی اخلاق‌گرایی قانونی است که به موجب این اصل عمل ذاتاً غیراخلاقی حتی اگر موجب ضرر و زیان مرتکب یا دیگران نشود، می‌تواند دل‌مشغولی مناسبی برای دولت باشد. و درنهایت اصل پدرسالاری قانونی که بر پایهٔ این اصل، عملی که موجب ضرر به خود مرتکب باشد، دل‌مشغولی مناسب دولت است (نوبهار، ۱۳۸۷: ۳۰۲؛ Feinberg, 1987: 26). البته یک ملاحظه وجود دارد، اینکه از حقوق کیفری باید در صورت ضرورت و به صورت حداقلی استفاده شود. به عبارتی دیگری در رویارویی با نابهنجاری‌های اجتماعی، جرم‌انگاری آخرین چاره است. کاربرد کمینهٔ حقوق کیفری به‌عنوان یک اصل جایگاه ویژه‌ای در نظام‌های قانون‌مدار دارد که اصل اولی را آزادی شهروندان می‌داند (نوبهار، ۱۳۹۰: ۹۳). این ضرورت در حوزهٔ اطفال و نوجوانان ظاهراً قلمرو گسترده‌تری دارد. چون یک سلسله رفتارها که نسبت به بزرگ‌سالان ضرر ندارد، ممکن است به این دسته آسیب‌رسان بوده و مستلزم حمایت کیفری باشد؛ مانند ممانعت از تحصیل. بنابراین در قالب الگوی ضرر باید ضرورت جرم‌انگاری را با توجه به مخاطب جرم‌انگاری نیز سنجید. درخصوص حمایت از اطفال و نوجوانان از طریق کیفرگذاری باید به سطح ضرر نیز توجه شود. در این راستا نه‌تنها ضرورت جرم‌انگاری، بلکه سطح ضرر نیز باید مدنظر قرار گیرد تا کیفرگذاری متناسب با نیازهای حمایتی این قشر آسیب‌پذیر باشد.

با این حال، همان‌گونه که مشخص است مقررات حمایتی از اطفال و نوجوانان در قانون مجازات فاقد جامعیت است، لذا در رویکردهای نوین، راهکار نسبتاً جدید، جرائم علیه اطفال و نوجوانان در یک قانون خاص گنجانده می‌شود. این قوانین خاص که با عناوینی مانند «قانون حمایت از اطفال»، «قانون حقوق کودک» و «قانون اطفال و نوجوانان» با دو شیوهٔ تدوین تصویب شده‌اند: برخی از آن‌ها به‌طور اختصاصی یک قانون راجع به هر سه گروه اطفال بزهکار، در معرض خطر و بزه‌دیده را شامل می‌شود، مانند قانون حمایت از اطفال تونس مصوب ۱۹۹۵ و یا اینکه صرفاً یک گروه را شامل

---

۱. مادهٔ ۴۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹: سایر ترتیبات رسیدگی به جرائم موضوع این قانون مطابق قوانین و مقررات عمومی خواهد بود.

می‌شود، مانند قانون درمان و پیشگیری از کودک‌آزاری آمریکا مصوب ۱۹۷۲ (موسوی‌تبار و موسوی‌تبار، ۱٤۰۱: ۲۹). بدین ترتیب، در قوانین خاص حمایت از اطفال و نوجوانان، طیف وسیعی از رفتارهای آسیب‌رسان به افراد زیر هجده سال جرم‌انگاری شده است. این رویکرد، ضمن اینکه به اصل کمینهٔ حقوق کیفری احترام می‌گذارد، بر ضرورت جرم‌انگاری رفتارهایی که متناسب با سطح آسیب‌پذیری اطفال و نوجوانان است، تأکید می‌کند.

درخصوص قانون حمایت از اطفال و نوجوانان پژوهش‌هایی صورت گرفته است، ازجمله: صبوری‌پور و حق‌بین (۱٤۰۲) در مقالهٔ «نوآوری‌ها و چالش‌های قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در پیشگیری از کودک‌آزاری» استفادهٔ حداکثری از ظرفیت‌های سازمان‌های دولتی در پیشگیری از کودک‌آزاری، شناسایی و حمایت قانونی از کودکان و نوجوانان در معرض خطر بزه‌دیدگی و بازتعریف آسیب‌های فراروی کودکان و نوجوانان را به‌عنوان نوآوری قانون و تقیید مفهوم آزار عاطفی و نبود ضمانت اجرای آن، وضع مجازات‌های حداقلی برای والدین کودک‌آزار، وضع مجازات‌های حداقلی در جرم آزار جنسی را از چالش‌های قانون مذکور معرفی کرده‌اند. پناهیان و نصیرپور (۱٤۰۲) در مقالهٔ «بررسی قاچاق اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹» به بررسی تمامی جنبه‌های قاچاق اطفال و نوجوانان پرداخته و نتیجه‌گیری کرده‌اند که قانون مذکور به اصول جرم‌شناسی و پیشگیری از جرم توجه کافی نداشته است. گلدوزیان و هدایتی گودرزی (۱٤۰۱) در مقالهٔ «تحلیل کیفری ماهوی سوءاستفادهٔ جنسی از اطفال و نوجوانان» به صورت جامع به بررسی مادهٔ ۱۰ قانون مبارزه با اطفال و نوجوانان پرداخته و مصادیق هر یک از بندهای آن را روش ساخته‌اند. مهم‌ترین نتیجه‌ای که مقالهٔ مذکور به آن دست یافته، عدم تناسب بین جرائم و مجازات‌های مذکور در مادهٔ ۱۰ است. عباسی و همکاران (۱٤۰۰) در مقالهٔ «عوامل خطر و راهکارهای حمایتی از کودکان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹» عوامل خطر را به عوامل خطر منجر به آسیب جسمی و روحی و عوامل خطر اخلاقی و بی‌توجهی در انجام تکالیف اجتماعی دسته‌بندی کرده و راهکارهای پیشگیرانه و حمایتی از هرکدام را بررسی کرده‌اند. نوآوری پژوهش حاضر در ارائهٔ یک تحلیل جامع از جرائم مندرج در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان است.

در این نوشتار، جرائم پیش‌بینی‌شده در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ براساس ماهیت و هدف حمایت در چهار دستهٔ عمده مورد بررسی قرار می‌گیرند: جرم‌انگاری برای حمایت از

سلامت جسم، اخلاق، تربیت، و عدالت قضائی اطفال و نوجوانان. این تقسیم‌بندی مبتنی بر ماهیت آسیب‌هایی است که اطفال و نوجوانان ممکن است با آن مواجه شوند و براساس معیار نوع بزه‌دیدگی و اهداف حمایتی حقوق کیفری انجام شده است. جرائمی که در راستای صیانت از سلامت جسمانی اطفال و نوجوانان جرم‌انگاری شده‌اند، شامل مواردی نظیر بی‌توجهی به سلامت جسمی و روانی و قاچاق اطفال هستند. حمایت از اخلاق دربرگیرندهٔ جرائم مرتبط با آزارهای جنسی، بهره‌کشی و هرزه‌نگاری است که سلامت روانی و رشد اخلاقی کودک را تهدید می‌کنند. حمایت از تربیت ناظر بر جرائمی است که مانع از رشد آموزشی و فرهنگی کودک شده یا او را در معرض ترک تحصیل و بهره‌کشی اقتصادی قرار می‌دهند. درنهایت، حمایت از عدالت قضائی شامل تدابیری است که اجرای صحیح قوانین را تضمین و از اطفال در برابر موقعیت‌های مخاطره‌آمیز حمایت حقوقی می‌کند.

۱. جرم‌انگاری برای حمایت از سلامت جسم

رفتارهای توأم با بی‌توجهی و سهل‌انگاری منجر به صدمهٔ جسمی و روانی اطفال و نوجوانان، معامله و قاچاق اطفال و نوجوانان و تحریک به خودکشی، رفتارهایی هستند که مقنن در راستای حمایت از سلامت جسم و روان اطفال و نوجوانان جرم‌انگاری کرده است.

بررسی قوانین ایران نشان می‌دهد که قانون‌گذار ایرانی در قالب سازوکار جرم‌انگاری افتراقی، برخی از مصادیق بی‌توجهی و رفتارهای توأم با سهل‌انگاری نسبت به کودکان را در قانون مجازات اسلامی و قوانین دیگر پیش‌بینی کرده است، ازقبیل ترک انفاق مادهٔ ٦٤٢ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات، بی‌توجهی به حق آموزش کودکان موضوع مادهٔ ٥٤ قانون حمایت خانواده، عدم اعلام واقعهٔ ولادت براساس مادهٔ ١٦ قانون ثبت احوال مصوب ١٣٥٥، عدم اخذ گواهی‌نامهٔ بهداشتی هنگام سپردن طفل به دایه (زینالی، ١٣٩٤: ٢٩٨). تا قبل از تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان تمام کسانی که وظیفهٔ مراقبت و سرپرستی اطفال و نوجوانان را بر عهده داشتند، در صورت وقوع جنایت ناشی از بی‌احتیاطی طبق قواعد عمومی قانون مجازات اسلامی فقط به دیه محکوم می‌شدند و صرفاً در مواد ٧١٤ و ٧١٥ قانون مجازات اسلامی در کنار دیه تعزیر نیز پیش‌بینی شده بود (تقی‌زاده زانوقی، ١٣٩٩: ١١). قانون حمایت از اطفال و نوجوانان برای صدمات جسمی و روانی ناشی از سهل‌انگاری نیز ضمانت اجرای کیفری درنظر گرفت. بند پ مادهٔ ١ قانون بی‌توجهی و سهل‌انگاری را این‌گونه تعریف کرده است: «کوتاهی در انجام تکالیفی ازقبیل نیازهای اساسی و

ضروری طفل و نوجوان با وظایف مربوط به حضانت، ولایت، قیمومت، وصایت، سرپرستی، تربیت، نظارت یا مراقبت از آنان توسط والدین، اولیا یا سرپرست قانونی یا هر شخصی که مکلف به آن است».

با توجه به استفاده از لفظ «اشخاص غیر از والدین» در مادۀ ۹، این جرم محدود به والدین نیست. با توجه به اطلاق این مواد در مورد بروز حادثه تفاوتی نمی‌کند که فرد مراقب، مستخدم دولت باشد یا در مدارس غیردولتی مشغول به کار باشد. همچنین این کیفرها شامل حال هر یک از کارکنان مدرسه است و شبیه پاره‌ای مقررات سابق نیست که فقط مدیر مدرسه را مسئول می‌دانستند. بنابراین هرگاه جنایت حاصله ناشی از سهل‌انگاری هر یک از کارکنان مدرسه باشد، فرد مقصر باید پاسخ‌گوی نتیجۀ رفتار خود باشد که از تقصیر یا قصور او ناشی شده است. ولی این رفتار باید منتهی به نتیجه هم بشود؛ یعنی یک بی‌توجهی مقید را قانون‌گذار جرم‌انگاری کرده است. فوت، فقدان حس، از کارافتادگی عضو و شکستگی عضو و ... نتایج بی‌توجهی هستند. این بی‌توجهی درواقع بن‌مایه‌اش عدم رعایت تکلیف است. اینکه می‌گوید کوتاهی در انجام، یعنی ترک وظایف کند. تبصرۀ مادۀ مذکور درخصوص والدین مجازات تا حداقل مقرر را پیش‌بینی کرده است. این والدین هستند که نسبت به اطفال و نوجوانان تعهد قهری دارند و قانون‌گذار نسبت به شخصی که تعهد قهری دارد، واکنش نرم‌تری نشان داده است. در حالی که این بی‌توجهی و سهل‌انگاری بیشتر در محیط خانواده صورت می‌گیرد. بنابراین باید بیشتر نسبت به والدین سخت‌گیرانه‌تر باشد.

انتقاد دیگر این است که درمورد والدینی که به عمد یا در اثر خشم ناگهانی نتایج فوق را بار آورند، هیچ مجازاتی در نظر نگرفته است. بنابراین مواردی که در نتیجۀ اعمال پدر از روی خشم، فرزند فوت شود باید به قانون مجازات اسلامی رجوع کرد که براساس مادۀ ٦۱۲ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات به مجازات حبس ۳ تا ۱۰ سال دارد (صبوری‌پور و حق‌بین، ۱٤۰۲: ۵۲۹). بهتر بود مقنن درخصوص صدمات جسمی ناشی از رفتار عمدی و با سبق تصمیم والدین نیز مقررات افتراقی و مشدد پیش‌بینی کند.

ازجمله نوآوری‌های قانون حمایت از اطفال و نوجوانان بازتعریف آسیب‌های فراروی این دسته است که از جملۀ این آسیب‌ها می‌توان به معاملۀ اطفال و نوجوانان اشاره کرد (صبوری‌پور و حق‌بین، ۱٤۰۲: ۵۲۳). خرید و فروش کودکان یکی از مهم‌ترین مسائل پروتکل اختیاری پیمان‌نامۀ حقوق کودک ۲۰۰۲ است. کشورهای عضو پروتکل مذکور معتقدند که برای تسهیل ازمیان بردن خرید و

فروش کودکان، باید به اتخاذ یک رویکرد جامع برای مقابله با عوامل مؤثر آن ازجمله عقب‌ماندگی و فقدان توسعه، فقر، تبعیض اقتصادی، ساختار نابرابر اقتصادی، خانواده‌های ازهم پاشیده، عدم آموزش، تبعیض جنسیتی، رفتارهای سنتی زیان‌آور و قاچاق کودکان پرداخت. مادۀ ۲ پروتکل مذکور در این خصوص بیان می‌دارد: «خرید و فروش کودک به معنی هرگونه اقدام یا معامله‌ای است که فرد یا گروهی از افراد، کودکی را در ازای مبلغی و یا سایر ملاحظات به دیگری منتقل می‌کنند». قانون مبارزه با قاچاق انسان قاچاق را تعریف کرده است که با معامله متفاوت است. قاچاق مثلاً خروج غیرقانونی فرد از کشور است، اما در معاملۀ طفل یا نوجوان موضوع بیع قرار می‌گیرد. نمونۀ معاملۀ طفل در جامعۀ بزهکاران می‌تواند خفاش شب باشد که خانواده‌اش او را فروخته بودند. بند ج مادۀ ۱ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان معامله را این‌گونه تعریف کرده است: «خرید و فروش یا هرگونه اقدام غیرقانونی که به‌موجب آن طفل یا نوجوان در ازای پرداخت وجه یا امتیاز و سایر موارد در اختیار دیگری قرار می‌گیرد».

مادۀ ۱۱ قانون حمایت در زمینۀ معاملۀ طفل مقرر داشته است: «هرگونه معامله راجع‌به طفل یا نوجوان ممنوع بوده و مرتکب به مجازات حبس درجۀ پنج قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود؛ چنانچه این رفتار با هدف فحشا و هرزه‌نگاری، بهره‌کشی اقتصادی، برداشت اعضا یا جوارح و یا استفاده از طفل و نوجوان در فعالیت‌های مجرمانه باشد، مرتکب به مجازات حبس درجۀ چهار قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود». مجازات این جرم نسبت به قانون سابق حمایت از اطفال و نوجوانان افزایش یافته و اعمالی مانند برداشت اعضا و جوارح را نیز در راستای معامله جرم‌انگاری کرده است. در چارچوب معامله لزوماً با خروج طفل یا نوجوان از کشور مواجه نیستیم. این جرم ناظر به تمام افراد زیر هجده سال است و فقط ناظر به اطفال نیست. طفل یا نوجوان در صورتی که در قالب همسر فروخته شود هم مشمول مادۀ مذکور است. یک زمانی است که جواز قانونی و سن ازدواج وجود دارد و به‌جای مهریه پدر مبلغ نقدی را پیش پیش می‌گیرد. اینجا دیگر معامله نیست و در قالب عقد ازدواج است. ولی حالتی نیز وجود دارد که ابتدا معامله صورت می‌گیرد و بعد ازدواج محقق می‌شود؛ این حالت دیگر ازدواج نبوده و مشمول معاملۀ مذکور در مادۀ ۱۱ است. در این زمینه اگر اشخاصی حرفه‌گری یا واسطه‌گری کنند، حالت حداکثر کیفر اعمال خواهد شد.

قانون حمایت درخصوص قاچاق اطفال و نوجوانان نیز برخورد شدت‌یافته را به‌رسمیت شناخته است. اهمیت جرم قاچاق اطفال و نوجوانان از این باب است. این جرم پدیده‌ای نیست که فقط

گریبان‌گیر برخی از دولت‌ها باشد، بلکه از مهم‌ترین چالش‌های عصر حاضر است و همهٔ کشورها و ملت‌ها به نوعی با آن درگیرند. قاچاق اطفال نهادی مشابه برده‌داری برای مقاصد جنسی و کار اجباری است (پناهیان و نصیرپور، ۱٤۰۲: ۱). قاچاق اطفال و نوجوانان با اهداف مختلفی ازقبیل کار اجباری، بردگی جنسی، برداشتن اعضا و جوارح و ... صورت می‌گیرد. گردشگری جنسی اطفال و نوجوانان در معنای سوءاستفاده، فحشا، به‌کارگیری اجباری اطفال و نوجوانان در مراکز فساد و فحشا و بهره‌کشی جنسی از آنان و فراهم آوردن مکان‌هایی برای خوش‌گذارنی مسافرانی است که عموماً از کشورهای صنعتی و توسعه‌یافته با همین منظور به گردشگری می‌پردازند. گردشگری جنسی، لزوم حمایت‌های کیفری از اطفال و نوجوانان در معرض خطر را افزایش داده است. اطفال و نوجوانان درواقع به جهت عدم توانایی و تسلط بر سرنوشت خود و سهولت در خطرپذیری و تحمل بزه‌دیدگی همواره در معرض دو آسیب عمده قرار می‌گیرند: اول، به‌عنوان موضوع قاچاق انسان از خانواده‌های کم‌درآمد و فقیر شناسایی و خریداری شده و به مراکز فساد و فحشا منتقل می‌شوند؛ دوم، به‌عنوان بزه‌دیده گردشگری جنسی مورد تعرض و سوء استفاده قرار گرفته و آسیب‌های روحی و جسمی جبران‌ناپذیری متحمل می‌شوند (قناد و اکبری، ۱۳۹۳: ۱۲۲). در پروتکل اختیاری پیمان‌نامهٔ حقوق کودک دربارهٔ خریدوفروش، فحشا و هرزه‌نگاری نیز دولت‌های عضو عمیقاً نگران گسترش و تداوم شیوه‌های گردشگری جنسی بودند که به افزایش خرید و فروش کودکان، فحشا و هرزه‌نگاری کودکان منجر می‌شود. مادهٔ ۱۰ پروتکل نیز دولت‌های عضو را متعهد به انجام اقداماتی برای پیشگیری از این پدیده کرده است.

قانون حمایت از اطفال و نوجوانان نیز به صورت افتراقی قاچاق اطفال و نوجوانان را جرم‌انگاری کرده است. مادهٔ ۱۲ قانون حمایت مقرر می‌دارد: «هرکس مرتکب قاچاق اطفال و نوجوانان شود به مجازات حبس درجهٔ سه قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود». اگر فردی این دسته را به خارج منتقل کنند، ولی قاچاق اعضا مدنظر باشد، باز هم حبس درجهٔ سه دارد. قانون‌گذار در مادهٔ ۱۲ و ۱۳ قانون حمایت از لفظ «هر کس» استفاده کرده است که می‌تواند شامل والدین نیز باشد. مادهٔ ۱۳ قانون حمایت نیز درخصوص خریدوفروش اعضا و جوارح مقرر می‌دارد: «هرکس مرتکب انتقال، خرید، فروش یا قاچاق اعضا و جوارح طفل یا نوجوان شود، به مجازات حبس درجهٔ سه قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود». البته یک استثنا وجود دارد و در مواردی است که برای اقدام‌های پزشکی بوده، یا مجوز داشته باشد.

دیگر جرم علیه تمامیت جسمانی اطفال و نوجوانان که در قانون حمایت به صورت استثنائی برای حمایت از این دسته پیش‌بینی شده، تحریک به خودکشی است. تحریک از مصادیق رفتار فیزیکی معاونت در جرم مذکور در مادۀ ۱۲٦ قانون مجازات اسلامی است. با توجه به عاریتی بودن مسئولیت کیفری معاون، تردیدی وجود ندارد که مساعدت به ارتکاب رفتاری که اصل آن جرم نیست، نمی‌تواند جرم باشد. بنابراین با توجه به جرم نبودن خودکشی در قوانین ایران، مساعدت و تشویق به آن نیز مسئولیت کیفری به دنبال نخواهد داشت (میرمحمد صادقی، ۱٤۰۰: ٦۹؛ اردبیلی، ۱٤۰۳: ٥٤). از این رو مقنن در مواردی از عاریتی بودن مسئولیت کیفری معاونت عدول کرده و تشویق و ترغیب به رفتاری را که خود جرم نیست جرم‌انگاری کرده است، مثل تحریک به خودکشی اطفال و نوجوانان و یا تهدید و تشویق به فرار از مدرسه یا خانه که در مادۀ ۸ قانون حمایت پیش‌بینی شده است. یکی از نوآوری‌های قانون حمایت در مادۀ ۱٤ درواقع جرم‌انگاری تحریک اطفال و نوجوانان به خودکشی است. جرم مذکور مطلق است و وقوع نتایج مختلف در شدت مجازات تأثیرگذار است. نکتۀ قابل توجه درخصوص تحریک اطفال و نوجوانان به خودکشی این است که اگر بتوان فرد مساعدت یا راهنمایی‌کننده را سبب اقوی از مباشر دانست، وی فاعل معنوی است و مجازات مباشر در جرم (قتل) را تحمل خواهد کرد (میرمحمد صادقی، ۱٤۰۰: ٦۹). برای مثال در صورتی که فردی صغیر را با توسل به فریب و یا سوء استفاده از ناآگاهی وی به خودکشی تحریک کند، به عنوان سبب اقوی از مباشر، به مجازات قتل عمدی محکوم خواهد شد.

۲. جرم‌انگاری برای حمایت از اخلاق

جرائم جنسی ازجمله جرائمی است که بیشترین تأثیر را بر اخلاق اطفال و نوجوانان بر جای می‌گذارد. همچنین در جرائم جنسی فقط یک شخص بزه‌دیده نیست، بلکه کل جامعه تحت تأثیر قرار می‌گیرند و بزه‌دیده غیرمستقیم هستند. درواقع جرائم جنسی به‌طور خاص اخلاقیات بزه‌دیده و به‌طور عام اخلاق عمومی را خدشه‌دار می‌کند. جرائم جنسی علیه اطفال و نوجوانان، به‌دلیل نوع جرم، ویژگی و میزان آسیب‌پذیری شخص و پردازش رسانه‌ها موردِ توجه قرار می‌گیرند و با سرعت و خارج از کنترل در جامعه منعکس می‌شوند و توجه انظار را به خود جلب و جذب می‌کنند. در این هنگام، علاوه بر پژوهشگران حقوق کیفری و جرم‌شناسان، مردم عادی نیز به‌دلیل احساس ترس، ناامنی و همزادپنداری با بزه‌دیده، به گفت‌وگو با یکدیگر می‌پردازند و سپس به قضاوت می‌نشینند و

درنهایت سیاست‌های کیفری سخت‌گیرانه را با صدایی بلند مطالبه می‌کنند (طاهری شاد و شامبیاتی، ۱۳۹۸: ۱٤۰). نتایج سنتز پژوهی نشان می‌دهد که عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی جنسی اطفال و نوجوانان را می‌توان در هشت عامل اجتماعی، اقتصادی، جنسیتی، خانوادگی، دموگرافیک، رسانه‌ای، روان‌شناختی و زیست‌شناختی تقسیم‌بندی کرد. نتایج بررسی ۲۲ کودک بزه‌دیدهٔ جنسی و ٤۳ بزهکار جنسی در اردبیل نشان داد که عوامل ذکرشده بر بزهکاری اطفال و نوجوانان در اردبیل مؤثر است (کشکولیان و همکاران، ۱٤۰۲: ۷۸). عواملی چون فقر و محرومیت و وضعیت بد اقتصادی می‌تواند به بروز کودک‌آزاری جنسی منجر شود. عوامل تعیین‌کننده‌ای چون درآمد خانوار، نوع منزل مسکونی، منطقهٔ محل سکونت به‌دلیل عدم کفایت دارایی جهت آموزش‌های خودمراقبتی به کودک، تنها ماندن کودک با پدر بیکار در منزل و زندگی در مسکن‌هایی با شرایط دشوار موجب می‌شود تا اطفالی که در خانواده‌های فقیر زندگی می‌کنند، در مقایسه با دیگر اطفال ایمنی کم‌تری داشته و در معرض آسیب جنسی بیشتری قرار گیرند (بشیریه و همکاران، ۱٤۰۲: ۲۵۵). پیمان‌نامهٔ جهانی حقوق کودک ۱۹۸۹ در مادهٔ ۳٤ کشورهای عضو را متعهد می‌کند که در برابر تمام اشکال سوءاستفادهٔ جنسی از کودکان حمایت کند و از تشویق و ترغیب یا وادار کردن کودک به پرداختن به هرگونه فعالیت جنسی، سوءاستفادهٔ غیرقانونی، استفادهٔ استثمارگرانه از کودکان در فحشا یا دیگر اعمال جنسی و همچنین هرزه‌نگاری جلوگیری شود.

قانون‌گذار ایرانی در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱ از انواع کودک‌آزاری سخن گفته، ولی نسبت به کودک‌آزاری جنسی سکوت اختیار کرده بود. درنهایت قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ با اتخاذ رویه‌ای مشابه نهادهای بین‌المللی و با استفاده از عبارت «آزار یا سوءاستفادهٔ جنسی» به حمایت کیفری از رفتارهای آسیب‌زا برآمده و پذیرفته است که سوءاستفاده از طفل یا نوجوان پدیده‌ای جهان‌شمول است. مادهٔ ۱۰ قانون حمایت طیف وسیعی از آزارهای جنسی تماسی و غیرتماسی و سوء استفادهٔ جنسی از اطفال و نوجوانان را پیش‌بینی کرده است که آن‌ها را می‌توان به دو دستهٔ کلی تقسیم کرد؛ اول، سوء استفاده‌هایی که در آن‌ها طفل خود هدف رفتار جنسی است و دوم، سوء استفاده‌هایی که در آن‌ها طفل به‌مثابهٔ وسیله‌ای در ارتباط با رفتارهای جنسی قرار می‌گیرد (گلدوزیان و هدایتی گودرزی، ۱٤۰۱: ۲٦۱). آزارهای جنسی تماسی یا غیرتماسی که در بندهای ابتدایی مادهٔ ۱۰ پیش‌بینی شده‌اند در دستهٔ اول و هرزه‌نگاری و بهره‌کشی جنسی و استفاده از اطفال و نوجوانان برای تهیهٔ آثار جنسی مبتذل و مستهجن در دستهٔ دوم قرار می‌گیرند.

با توجه به اطلاق محارم در بند یک مادهٔ ۱۰ شامل هر سه دستهٔ محارم نسبی، سببی و رضاعی می‌شود. برای دختر افرادی نظیر پدر، برادر، عمو و دایی و برای پسر افرادی مانند مادر، خواهر، خاله و عمه محرم نسبی محسوب می‌شوند. محرمیت سببی به‌واسطهٔ رابطهٔ ازدواج صورت می‌گیرد که در آن ناپدری و نامادری به محارم تبدیل می‌شوند. درمورد محارم رضاعی نیز اگر رضاع جامع شرایط تحقق پیدا کند، مرد و مرضعه (زن شیرده)، پدر و مادر شیرخواه می‌شوند و درنتیجه تمام انواع محارم نسبی در محارم رضاعی نیز صدق می‌کند (گلدوزیان و هدایتی گودرزی، ۱۴۰۱: ۲٦٤). قانون‌گذار با توجه به اینکه بیشتر آزارهای جنسی در خانواده و در محیطی اتفاق می‌افتد که بین بزه‌دیده و بزهکار عنصر اعتماد وجود دارد، برای سوءاستفادهٔ جنسی این دسته مجازات شدیدتری درنظر گرفته است. از آنجایی که این نوع سوءاستفاده‌های جنسی ممکن است توسط معلم یا حتی سرپرست اتفاق افتد، بهتر بود مقنن به جای محارم بر عنصر اعتماد تکیه می‌کرد. مشکل دیگر درخصوص واژهٔ محارم این است که صرفاً رابطهٔ دو جنس متفاوت را دربر می‌گیرد، در حالی که ممکن است آزار جنسی در رابطهٔ بین دو هم‌جنس اتفاق افتد که با توجه به استفاده از واژهٔ محارم مشمول بندهای مادهٔ ۱۰ نمی‌توان دانست.

صنعت مقاربت جنسی از ماهیت متخلفانهٔ محتوای هرزه‌نگاری بهره می‌گیرد. نگران‌کننده‌ترین موضوع درمورد تمام این اطلاعات این است که این صنعت خود نه‌تنها تجارت بزرگی است، بلکه فروش محصولات آن، هرزه‌نگاری خودفروشی، توریسم جنسی، عروس‌های پستی، که اکثراً مربوط به زنان و کودکان است، قابل قبول‌تر، متعادل و عالی شده‌اند. توجه به هرزه‌نگاری نیز از اواخر سال‌های ۱۹۸۹ با تصویب اسناد خاص حقوق بشر کودکان مانند کنوانسیون حقوق کودک در قالب هرزه‌نگاری کودکان مانند کنوانسیون حقوق کودک در قالب هرزه‌نگاری کودکان آغاز و درنهایت در سال‌های اخیر مورد توجه اسناد خاص راجع به مبارزه و پیشگیری از بزهکاری در سطح جهانی و منطقه‌ای قرار گرفته است. اسناد بین‌المللی ازقبیل کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری و انتشار و خرید و فروش نشریه‌های مخالف اخلاق مصوب ۱۹۲۳[1]، مادهٔ ۳٤ کنوانسیون حقوق کودک[2]، مادهٔ ۳ کنوانسیون ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک[3] و توصیه‌نامهٔ مکمل آن و

1. International Convention for the Suppression of the Circulation of and Traffic in Obscene Publications 1923.
2. Convention on the Rights of the Child 1989.
3. concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour 1999.

کنفرانس پکن ۱۹۹۹ به ممنوعیت هرزه‌نگاری اطفال توصیه کرده‌اند (زینالی، ۱۳۹۵: ٤۳۷). بند د مادۀ ۱ قانون حمایت هرزه‌نگاری را این‌گونه تعریف کرده است: «تهیه و تولید هر اثری که محتوای آن بیانگر جذابیت جنسی طفل یا نوجوان مانند برهنگی، آمیزش، عمل جنسی یا اندام جنسی باشد». مادۀ ۱۰ بهره‌کشی جنسی، هرزه‌نگاری و هرگونه استفادۀ ابزاری از اطفال و نوجوانان برای تولید و یا عرضه و انتقال محتوای مستهجن و مبتذل را جرم‌انگاری کرده است. رفتارهایی ازقبیل تهیه، تولید، توزیع، تکثیر، نمایش، فروش و نگهداری آثار سمعی و بصری مستهجن و مبتذل در قانون نحوۀ مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌کنند مصوب ۱۳۷۲ جرم‌انگاری شده‌اند و بند ۷ مادۀ ۱۰ در صورت استفاده از اطفال و نوجوانان، مجازات آن را تشدید کرده است. بند ۹ مادۀ ۱۰ نیز برقراری ارتباط با طفل یا نوجوان در فضای مجازی به‌منظور هرگونه آزار جنسی یا ارتباط جنسی نامشروع را مستوجب مجازات درجۀ شش دانسته است. ماهیت رفتار فیزیکی بند ۹ نیز غیرتماسی بوده، ولی مشمول مصادیق غیر از بندهای ۳ و ٤ است که آزارهای جنسی غیرتماسی را پیش‌بینی کرده‌اند.

بزه‌دیدگی جنسی در دوران کودکی آسیب‌های بسیار شدیدتری بر اطفال وارد می‌کند. از این رو شایسته است که برای مقابله با این بزه تدابیر کیفری مناسبی اتخاذ شود. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان با وجود جرم‌انگاری رفتارهای جنسی علیه اطفال و نوجوانان، مجازات‌های حداقلی برای آن‌ها درنظر گرفته است. به گونه‌ای که شدیدترین حالت آن، یعنی آزار جنسی تماسی توسط محارم یا به عنف (غیر از حد) مجازات حبس درجۀ پنج (۲ تا ٥ سال) را به دنبال دارد، در حالی که طبق مادۀ ۹ قانون جرائم جنسی ۲۰۰۳ انگلستان، آزار جنسی تماسی افراد زیر ۱۳ سال تا ۱٤ سال می‌تواند حبس داشته باشد (صبوری‌پور و حق‌بین، ۱٤۰۲: ٥۳۰). همچنین مجازات درجۀ هفت پیش‌بینی شده برای آزارهای جنسی غیرتماسی توسط محارم یا به عنف نیز با توجه به آثار گستردۀ عمل ارتکابی، نامتناسب به‌نظر می‌رسد.

بسیاری از آزارهای جنسی مشمول جرائم حدی احصاشده در قانون مجازات اسلامی ازقبیل زنا، لواط، مساحقه و تفخیذ و هم‌جنس‌گرایی نیز می‌شوند. مادۀ ۱۰ قانون حمایت مجازات‌هایی را برای حالت‌هایی غیر از حد مقرر داشته است؛ به عبارتی دیگر، اگر رفتار جنسی مشمول حد باشد، مجازات حد را به دنبال خواهد داشت. از طرف دیگر مادۀ ۲٥ قانون حمایت در تعارض با مادۀ ۱۰ بیان داشته که «اعمال مجازات‌های این قانون، مانع از اجرای مجازات‌های حدود، قصاص و دیات

نخواهد شد و در صورتی که در سایر قوانین برای مرتکب موضوع این قانون مجازات شدیدتری مقرر شده باشد، مرتکب به همان مجازات محکوم می‌شود». بخش اول مادهٔ ۲۵ جمع مجازات حدی و تعزیری را قابل امکان دانسته است. با توجه به مادهٔ ۱۰ و همچنین بخش دوم مادهٔ ۲۵ که مقرر داشته است اگر مجازات شدیدتری پیش‌بینی شده باشد، به همان مجازات محکوم می‌شود، به‌نظر می‌رسد بهتر است در این خصوص مادهٔ ۱۰ پنداشته شود.

۳. جرم‌انگاری برای حمایت از تربیت

جرم‌انگاری رفتارهایی مانند فراهم نکردن امکانات تحصیل، تحریک و تشویق به فرار از مدرسه و خانه، فروش مواد دخانی و بهره‌کشی اقتصادی در راستای حمایت از تربیت و جامعه‌پذیری این دسته است.

یکی از مهم‌ترین ارزش‌ها که در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان موضوع جرم‌انگاری بوده، ارزش علم و تحصیل است. آموزش و پرورش به دنبال همنوا کردن انسان‌ها با قواعد اجتماعی، شخصیت‌سازی آنان و آشنا کردن انسان‌ها با جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی است. حق برخورداری از آموزش و پرورش امکان دسترسی انسان‌ها به آموزه‌های علمی و تربیتی را فراهم می‌کند تا از رهگذر آن شهروندان با دانش و ارزش‌های اجتماعی و همچنین الگوهای رفتاری مناسب آشنا شوند. حق برخورداری از آموزش و پرورش از قابلیت‌های متعددی در زمینهٔ شکل‌دهی شخصیت افراد برخوردار است. اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر ۱۹٤۸ نیز از رهگذر بندهای ۱ و ۲ مادهٔ ۲٦ به حق بهره‌مندی از آموزش و پرورش، رایگان بودن آن و فراگیری و اجباری بودن تأکید کرده است (نیازپور، ۱۳۹۱: ۸۸). قانون حمایت از اطفال و نوجوانان درخصوص افراد زیر هجده سال به این مهم توجه داشته و در مادهٔ ۷ ثبت نام نکردن در مدرسه و فراهم نکردن امکانات تحصیل این دسته را مستوجب جزای نقدی درجهٔ هفت دانسته است.

جرم ممانعت از تحصیل اطفال و نوجوانان به صورت فعل مثبت و یا با ترک فعل قابل تحقق است. ثبت نام نکردن در مدرسه یا عدم فراهم کردن امکانات تحصیل رفتار فیزیکی جرم مذکور از نوع ترک فعل است. فعل مثبت نیز به این صورت است که تحصیل به‌گونه‌ای مخدوش شود، یا به هر کیفیتی جلوی تحصیل فرد گرفته شود، مثلاً والدین او را به کار در وقت مدرسه وادار کنند. مادهٔ ۷ به قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و نوجوانان ایرانی مصوب ۱۳۵۳ ارجاع داده است که

مادۀ ۱ آن مقرر می‌دارد: «کلیۀ اطفال و نوجوانان ایرانی که واجد شرایط تحصیل می‌باشند باید بدون هیچ گونه مانعی به تحصیل بپردازند و هیچ کس نمی‌تواند آنان را از تحصیل باز دارد، جز با مجوز قانونی». در قانون سابق حمایت از اطفال و نوجوانان طی مادۀ ٤ فقط ممانعت از تحصیل اطفال جرم‌انگاری شده بود. همچنین طبق مادۀ ۲ قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و نوجوانان ایرانی برای ممانعت از تحصیل تا دورۀ راهنمایی جرم‌انگاری صورت گرفته بود و دورۀ متوسطۀ دوم یا دبیرستان مشمول جرم‌انگاری نبود (تقی‌زاده زانوقی، ۱۳۹۹: ۹). در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ سن حمایت تحصیلی تا پایان دورۀ متوسطه افزایش یافته است. مادۀ ۲۳ آیین‌نامۀ مادۀ ٦ قانون حمایت نیز مقرر می‌دارد: «تحصیل تا پایان دورۀ متوسطۀ اول برای طفل و نوجوان الزامی است. هر طفل و نوجوان در مرکز نگهداری باید به تحصیلات خود ادامه دهد. شرایط تحصیل باید مطابق استانداردهای کشوری و زیرنظر وزارت آموزش و پرورش بوده و مدارک تحصیلی بدون ذکر نام "مرکز نگهداری"، توسط آموزش و پرورش صادر می‌شود». مطابق مادۀ ٤۲ آیین‌نامۀ مادۀ ٦ قانون حمایت وزارت آموزش و پرورش مکلف است نسبت به ثبت‌نام رایگان اطفال و نوجوانان معرفی‌شده از سوی سازمان بهزیستی و نهادهای حمایتی، اطفال و نوجوانانی که در مراکز نگهداری یا کانون‌های اصلاح و تربیت نگهداری می‌شوند و همچنین آموزش رایگان به نوجوانان کارگر یا کارآموز اقدام کند.

به‌نظر می‌رسد قانون‌گذار برای والدین و سرپرستان قانونی و کسانی که مسئولیت مراقبت از طفل را دارند، این تکلیف قانونی را بار کرده است، مانند مؤسسه‌هایی که والدین ممکن است به‌موجب قراردادی فرزند را به آن‌ها سپرده باشند. پس مرتکبان این‌ها خاص هستند و همۀ اشخاص نمی‌توانند مرتکب این جرم باشند. قانون‌گذار در این قانون به‌گونه‌ای تکرار به ثبت نام نکردن و فراهم نکردن امکانات تحصیل را موجبی برای تشدید مجازات درنظر گرفته است. رصد حمایت‌گونه نیز در قانون مذکور پیش‌بینی شده است، به این صورت که مادۀ ٦ قانون حمایت سازمان ثبت احوال کشور را مکلف کرده هر سال حداقل سه ماه پیش از آغاز سال تحصیلی جدید اسامی و نشانی اطفال و نوجوانان ایرانی و غیرایرانی را که به سن قانونی تحصیل رسیده‌اند، به تفکیک مناطق به آموزش و پرورش اعلام کند.

آسیب آموزشی عموماً ناشی از ناتوانی اقتصادی خانواده‌هاست و برای رفع این آسیب، اتخاذ تدابیر توانمندسازی اقتصادی خانواده‌ها ضرورت دارد. این موضوع در زنان سرپرست خانوار بیشتر

ملموس است. وضعیت بد اقتصادی موجب شده است که زنان سرپرست خانوار و فرزندان آن‌ها از آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه در برابر آسیب‌های اجتماعی باشند. از این رو آیین‌نامهٔ اجرایی مادهٔ ٦، وزارت آموزش و پرورش را به ثبت‌نام رایگان اطفال معرفی‌شده توسط سازمان بهزیستی و اطفالی که در مراکز نگهداری یا کانون‌های اصلاح و تربیت نگهداری می‌شوند، مکلف کرده است (عباسی و همکاران، ۱٤۰۰: ۲۹۹). بنابراین در صورتی والدین را می‌توان مشمول مجازات مذکور در ماده دانست که توان مالی برای فراهم کردن امکانات تحصیل داشته باشد، در غیر این صورت به‌دلیل اضطرار مسئولیت کیفری نخواهد داشت.

مادهٔ ۸ قانون حمایت تهدید، ترغیب یا تشویق منجر به فرار طفل یا نوجوان از خانه یا مدرسه و یا ترک تحصیل را نیز جرم‌انگاری کرده است. مرتکب جرم مذکور هر شخصی می‌تواند باشد. این رفتارها جلوه‌ای از کودک‌آزاری است که او را از حق بنیادی محروم می‌کند. رفتارهای مجرمانهٔ پیش‌بینی‌شده در مادهٔ ۸ صرفاً به صورت فعل مثبت قابل تحقق هستند. برخلاف جرم موضوع مادهٔ ۷ که به صورت مطلق پیش‌بینی شده، این جرم مقید است و در صورت عدم تحقق فرار برای بار اول قابل تعقیب نیست. جرائم مذکور از جنس جرائم مادی صرف بوده و به عنصر روانی نیازی ندارند.

قانون حمایت برای حمایت از سلامت رفتار اطفال و نوجوانان نیز جرم‌انگاری‌هایی کرده است. درواقع هدف قانون‌گذار این است که این دسته به‌شکل شایسته‌ای جامعه‌پذیر شوند. مادهٔ ١٦ قانون حمایت مقرر می‌دارد: «در اختیار قرار دادن یا فروش مواد دخانی به اطفال و نوجوانان یا به واسطهٔ آنان، موجب ضبط مواد دخانی کشف‌شده و محکومیت مرتکب به جزای نقدی درجهٔ هشت قانون مجازات اسلامی می‌شود». جرم مذکور مادی صرف بوده و نیازی به سوءنیت خاص ندارد. به عبارتی دیگر، صرف در اختیار قرار دادن یا فروش مواد دخانی موجب تحقق جرم خواهد شد. مواد دخانی هم فقط محدود به سیگار نیست. حتی اگر فرد استفاده هم نکند، جرم محقق می‌شود. از آنجایی که در بیشتر موارد خرید مواد دخانی بیشتر با تشویق پدر و برای وی صورت می‌گیرد و به‌دلیل درجهٔ هشت بودن مجازات مذکور، نمی‌توان مسئولیت پدر را از باب معاونت در جرم مطرح کرد، بهتر بود مادهٔ ١٦ در این خصوص نیز قاعده‌گذاری می‌کرد. هدف از کیفرگذاری برای این رفتار صرفاً این نیست که فرد زیر هجده سال استفاده نکند، بله هدف این است که در مرحلهٔ رشد با این رفتارها آشنا نشود تا گسستی در جامعه‌پذیری وی ایجاد نشود.

بهره‌کشی اقتصای از اطفال و نوجوانان نیز در قانون حمایت جرم‌انگاری شده است. کار اطفال به‌علت دستمزد پایین آن‌ها برای کارفرمایان سود زیادی دارد. ضمن اینکه به جهت غیرقانونی بودن از مزایایی نظیر بیمه و بهداشت حین کار هم محروم هستند. مادۀ واحدۀ قانون تشدید مجازات به‌کار گماردن اطفال کم‌تر از دوازده سال در کارگاه‌های فرشبافی مصوب ۱۳۷٤ در جهت حمایت از اطفالی است که به بازار کار وارد می‌شوند و برای متخلفان حبس تأدیبی از شش ماه تا یک سال و تأدیۀ غرامت پیش‌بینی کرده است. آنچه امروزه در اسناد و مقاوله‌نامه‌های بین‌المللی منع شده، کاری است که به گونه‌ای رشد جسمی، روانی، فرهنگی و اجتماعی کودک را مختل می‌سازد. در مادۀ ۳۲ کنوانسیون حقوق کودک، به کار کودک و سن و شرایط کار اطفال توجه شده و به دولت‌ها توصیه شده است که از استثمار اقتصادی کودک و هرگونه کاری که برایش زیانبار بوده و یا موجب توقف در تحصیل او شده و یا برای بهداشت جسمی، روحی، اخلاقی و اجتماعی او مضر باشد، جلوگیری کنند و برای تأمین این منظور، حداقل سن و حداکثر ساعات کار و سایر ضمانت اجراهای آن را تصویب و به اجرا درآورند (صداقت، ۱۳۹۷: ۷۲). کشور ما نیز به این کنوانسیون پیوسته است و مطابق با توصیه‌ها آن در قانون کار مصوب ۱۳٦۹ در مادۀ ۷۹ به‌کارگیری اطفال زیر پانزده سال ممنوع و کار نوجوان بین پانزده تا هجده سال را در مواد ۸۰ و ۸۱ منوط به آزمایش و تناسب کار با وضعیت وی دانسته است. همچنین طبق مادۀ ۸۲، ساعات کار روزانۀ کارگر نیم ساعت از ساعات کار معمولی کارگران کم‌تر است. بنابراین، هر شخصی برخلاف مقررات مذکور در قانون کار اقدام کند، طبق مادۀ ۱۵ قانون حمایت، به حبس درجۀ شش محکوم می‌شود.

٤. جرم‌انگاری برای حمایت از عدالت قضائی

یکی از روش‌های کارآمد در راستای کاستن از رقم سیاه بزه‌دیدگی اطفال، ملزم کردن عامۀ مردم به گزارش موارد بزه‌دیدگی و موقعیت‌های مخاطره‌آمیز است. در بسیاری از کشورها اقدامات مؤثری در جهت کاهش بزه‌دیدگی اطفال از طریق اجباری ساختن گزارش سوءرفتارها و بزه‌دیدگی‌ها انجام گرفته است. این تدبیر به‌ویژه در موارد بزه‌دیدگی‌های ناشی از غفلت جایگاه ویژه‌ای دارد، چراکه این قسم از بزه‌دیدگی‌ها از رؤیت‌پذیری کم‌تری نسبت به سایر آسیب‌ها برخوردارند و به همین جهت ممکن است تا مدت‌ها چنین وضعیت‌هایی استمرار داشته باشد (حسین‌پور و غلامی، ۱٤۰۱: ۱۱۹). هر چه آسیب‌پذیری اجتماعی بزه‌دیده و خصوصی یا شخصی بودن زمینۀ ارتکاب جرم بیشتر باشد،

نمایان‌پذیری جرم کم‌تر خواهد بود. بین سطوح کشف و نمایان‌سازی جرم با عواملی مانند سن قربانی، جنسیت او، نوع جرم، انگیزه و ... ارتباط وجود دارد. اطفال به‌لحاظ وابستگی‌شان به بزرگ‌سالان برای رشد و آسیب‌پذیری آن‌ها اصولاً قادر به احقاق حق خود، اعتراض، راه‌اندازی کمپین و ... نیستند، به همین لحاظ از آن‌ها تحت عنوان «قربانیان خاموش» یاد می‌شود (محمدی نوقی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱٤). کودک طبق یافته‌های جرم‌شناسانه و روان‌شناسی جنایی، موجودی آسیب‌پذیر است که ممکن است از رهگذر جرم و بزه‌دیدگی آسیب‌های به مراتب بیش از بزه‌دیدگی افراد بالغ بر وی وارد شود (یکرنگی، ۱۳۹۱: ۷۰). بسیاری از نظام‌های حقوقی قوانینی را وضع کرده‌اند که از متخصصان تعیین‌شده مانند معلمان، کارکنان مراقبت‌های بهداشتی می‌خواهد تا موارد مشکوک به سوءاستفاده و بی‌توجهی به کودکان را گزارش کنند. هدف این قوانین شناسایی موارد سوءرفتار شدید است که در غیر این صورت ممکن است پنهان بماند. تحقیقات نشان می‌دهد که چنین قوانینی با شناسایی بهتر موارد مرتبط است، اگرچه می‌تواند به نگرانی در مورد گزارش بیش از حد منجر شود (Mathews, 2014). برخی دیگر از نظام‌های قضائی به قاعده‌گذاری در این زمینه نپرداختند، با این استدلال که ممکن است به افزایش چشمگیر گزارش‌های غیرموجه منجر شود، که این خود از یک سو زمینهٔ نقض حریم خصوصی شهروندان را فراهم آورده و از سوی دیگر باعث می‌شود سیستم قضائی وقت و هزینهٔ خود را درمورد پرونده‌هایی که اهمیت چندانی ندارند، صرف کند (Mathews, 2012: 1). پیمان‌نامهٔ بین‌المللی حمایت از اطفال علیه بدرفتاری مصوب ۱۹۷۹ شورای اروپا نیز به این مسئله توجه شده و به دولت‌ها توصیه شده تا موجبات ترغیب مردم به گزارش‌دهی جرائم علیه اطفال را فراهم کنند.

در مواردی حقوق کیفری ماهوی به کمک حقوق کیفری شکلی می‌شتابد تا آن را در انجام بهتر وظایف خود مساعدت کند. جرم‌انگاری عدم گزارش‌دهی جرائم از جملهٔ این‌گونه جرم‌انگاری‌های مساعدتی محسوب می‌شود. عدم گزارش‌دهی جرم در بسیاری از نظام‌های پیشرفتهٔ حقوقی در زمرهٔ جرائم علیه عدالت قضائی بوده و به جرائم علیه اطفال محدود نیست (زینالی، ۱۳۹۵: ۹۵). در قوانین ایران نیز به صورت استثنایی در مواردی گزارش‌دهی شهروندان مورد توجه قرار گرفته است، مثل مادهٔ ٦۰٦ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ و مادهٔ ۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری، مادهٔ ۱۳ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰. برای اولین بار است که قانون‌گذار در چارچوب قانون اطفال و نوجوانان جرم علیه عدالت قضائی اطفال و نوجوانان را پیش‌بینی کرده است. مادهٔ ۱۷ قانون حمایت عدم

گزارش‌دهی موقعیت‌های مخاطره‌آمیز شدید یا قریب‌الوقوع علیه اطفال را با وجود توانایی و عدم وجود خطر شدید برای عامهٔ مردم مستوجب مجازات درجهٔ شش دانسته است.

در قانون سابق حمایت از اطفال و نوجوانان این وظیفه به صورت محدود برای مؤسسات و افرادی که وظیفهٔ نگهداری از اطفال را برعهده داشتند، صرفاً درخصوص کودک‌آزاری پیش‌بینی شده بود. قانون کنونی دامنهٔ آن را به موقعیت‌های مخاطره‌آمیز و خطر قریب‌الوقوع و شروع به جرم نیز گسترش داده است. همچنین در تبصرهٔ مادهٔ ۱۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان برای اشخاصی که وظیفه گزارش‌دهی دارند، مجازات سنگین‌تری پیش‌بینی شده است. آموزش مؤثر برای گزارشگران بسیار مهم است. مطالعات نشان می‌دهد که افزایش دانش و مهارت‌های حرفه‌ای می‌تواند شیوه‌ها و نتایج گزارش‌دهی را بهبود بخشد. این آموزش شامل درک انواع سوءاستفاده و تعهدات قانونی است (Pietrantonio et al., 2013). البته این جرم به‌طور طبیعی و عقلی، باید از ناحیهٔ کسانی صورت گرفته باشد، که به نحوی از این اعمال باخبر شده یا می‌توانند باخبر شوند، برای مثال مدیر مدرسه قابلیت اطلاع یافتن از وقوع بعضی از سوءرفتارها را دارد، لذا چنانچه از این موارد قبل از اتفاق عمل مطلع شود، باید مقامات قضائی و اداری را مطلع کند (کوشا، ۱۳۸۹: ۲۸). مادهٔ ۱۸ نیز در راستای حمایت از افراد گزارش‌دهندهٔ وضعیت‌های مذکور، افشای هویت گزارش‌دهنده را مستوجب مجازات درجهٔ هشت دانسته که در صورت وقوع جرم علیه گزارش‌دهنده، مجازات وی تشدید خواهد شد.

نتیجه‌گیری

کودک‌آزاری یکی از آسیب‌های اجتماعی مهمی است که به‌دلیل تأثیرات گستردهٔ آن، نیازمند بررسی دقیق و برنامه‌ریزی جامع برای پیشگیری و کاهش پیامدهای آن است. کودک‌آزاری نه‌تنها پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی، بلکه نشانه‌ای از بحران‌های عمیق در هر جامعه است که متأسفانه روند رو به رشدی را در کشور ما تجربه می‌کند. برای حمایت از اطفال و نوجوانان به‌مثابهٔ یک گروه اجتماعی حساس در گام اول باید رفتارهای آسیب‌رسان شناسایی شود و در صورت لزوم با توجه به شدت و ضعف اثرات آن‌ها جرم‌انگاری صورت گیرد. بررسی قوانین و مقررات موجود در ایران، ازجمله قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ و قانون تعزیرات ۱۳۷۵ و قوانین خاص، نشان‌دهندهٔ تلاش قانون‌گذار برای ایجاد چارچوب حمایتی برای اطفال و نوجوانان بزه‌دیده است. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ نوآوری‌های بسیاری در زمینهٔ حمایت از اطفال و نوجوانان داشته ازجمله اینکه از ظرفیت سازمان‌های دولتی در

حمایت از این دسته استفادهٔ حداکثری کرده و وظایف ویژه‌ای برای سازمان بهزیستی، نیروی انتظامی، ثبت احوال، سازمان زندان‌ها و ... مقرر داشته است. همچنین قانون مذکور به شناسایی و حمایت قانونی از اطفال و نوجوانان در معرض خطر بزه‌دیدگی نیز پرداخته است. دیگر نوآوری قانون حمایت گسترش چتر حمایت کیفری از اطفال و نوجوانان در برابر انواع آسیب‌هایی است که قبلاً سابقه نداشته است، ازقبیل جرم‌انگاری بی‌توجهی و سهل‌انگاری منجر به آسیب جسمی، معاملهٔ اطفال، ممنوعیت فروش مواد دخانی و عدم گزارش خطر قریب‌الوقوع علیه این دسته.

بررسی‌ها در این پژوهش نشان داد، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان همچنان از یک سری کلیشه‌ها و دیدگاه‌های سنتی عبور نکرده است. اگرچه قانون حمایت از اطفال و نوجوانان برای حمایت از اطفال و نوجوانان رفتارهای آسیب‌رسان بیشتری نسبت به قوانین سابق جرم‌انگاری کرده است، ولی همچنان از استانداردهای جهانی در برخی زمینه‌ها ازقبیل مصادیق سوءرفتار و میزان مجازات‌ها، فاصله دارد. حق تأدیب والدین که در بند ت مادهٔ ۱۵۸ قانون مجازات اسلامی مشروط به حد متعارف و حدود شرعی از علل موجه جرم محسوب می‌شود، همچنان در قانون حمایت (بند پ مادهٔ ۱) ابقا شده است. انتظار می‌رود در تغییرات آتی در راستای رویکرد حمایتی از اطفال و نوجوانان، قانون‌گذار به سمت تعدیل این حق حرکت کند. از طرف دیگر شایسته بود قانون حمایت درخصوص صدمات جسمی وارده بر فرزند در اثر خشونت عمدی والدین به‌خصوص پدر نیز بازنگری داشته باشد و یا مجازات جرائم جنسی غیرحدی علیه اطفال و نوجوانان را با شدت بیشتری پیش‌بینی کند. علاوه بر این، به‌رغم جرم‌انگاری برخی رفتارهای زیان‌بار مانند معاملهٔ اطفال، بی‌توجهی و سهل‌انگاری، بهره‌کشی اقتصادی و قاچاق، همچنان اجرای این مقررات به‌دلیل ضعف ضمانت اجراها و نبود نظارت‌های کارآمد، با چالش مواجه است. برخی جرائم مانند تشویق به خودکشی نیز به‌درستی جرم‌انگاری شده‌اند، اما برای پیشگیری مؤثر از آن‌ها، حمایت‌های روان‌شناختی و مداخلات اجتماعی بیشتری مورد نیاز است. از طرف دیگر، یکی از مهم‌ترین حقوق افراد زیر هجده سال که در مادهٔ ۱۲ پیمان‌نامهٔ حقوق کودک نیز به آن تأکید شده، حق آزادی بیان است. طبق مادهٔ ۱۳ پیمان‌نامهٔ حقوق کودک، کودک باید حق آزادی بیاد داشته باشد و این حق محدود نمی‌شود مگر برای رعایت حقوق دیگران و یا حفظ امنیت ملی و نظم عمومی. بهتر است از حق آزادی بیان کودکان نیز حمایت کیفری صورت گیرد. همچنین می‌توان به ضرورت تقویت سازوکارهای اجرایی قوانین، آموزش و آگاهی‌بخشی به اطفال، خانواده‌ها و متخصصان مرتبط، و همچنین توسعهٔ خدمات حمایتی و روان‌شناختی برای اطفال بزه‌دیده تأکید کرد. بنابراین، با اتخاذ

رویکردی جامع و چندبعدی که شامل پیشگیری، حمایت و درمان باشد، می‌توان به‌طور مؤثر با مسئلهٔ بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان مقابله کرد و آینده‌ای امن‌تر و سالم‌تر برای آن‌ها فراهم آورد.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

امیرحسن نیازپور: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.

فردین شقاقی: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. اردبیلی، محمدعلی (۱٤۰۳)، *حقوقی جزای عمومی*، ج۲، تهران: میزان.

۲. پناهیان، محمد و نصیرپور، جواد (۱٤۰۲)، «بررسی قاچاق اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *دهمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات حقوقی و قضائی*، ۱٤۰۱.

۳. تقی‌زاده زانوقی، مرتضی (۱۳۹۹)، «نوآوری‌های ماهوری و شکلی قانون جدید حمایت از اطفال و نوجوانان»، *فقه و حقوق نوین*، ۳، ۱۷٦-۱۹۰.

٤. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی و یوشی، مهشید (۱۳۹۵)، «نگرش قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان»، *سیاست کیفری و اطفال و نوجوانان بزه‌دیده و بزهکار*، به کوشش حسین پورمحی‌آبادی، کرمان، صص ۲۳۱ ـ ۲۵۰.

۵. حبیب‌زاده، محمدجعفر، و مقدسی، محمدباقر (۱۳۸۵)، «درآمدی بر حمایت کیفری از اطفال بزه‌دیده در حقوق ایران با نگاهی به اسناد بین‌المللی»، *حقوق تطبیقی*، ۱۰، ۵۷-۷٦.

٦. حسین‌پور، میلاد و غلامی، میلاد (۱٤۰۱)، «بررسی سازوکار شناسایی اطفال و نوجوانان درمعرض خطر و بزه‌دیده در پرتو قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵۰، ۱۱۷-۱۳۰.

۷. خاقانی اصفهانی، مهدی و احمدی، مینا (۱۳۹۵)، *سیاست کیفری و اطفال و نوجوانان بزه‌دیده و بزهکار*، به کوشش حسین پورمحی‌آبادی، کرمان، صص ۲٦۷-۳۰٦.

۸. زینالی، امیرحمزه (۱۳۹۵)، «گزارش‌دهی بزه‌دیدگی اطفال»، *سیاست کیفری و اطفال و نوجوانان بزه‌دیده و بزهکار*، به کوشش حسین پورمحی‌آبادی، کرمان، صص ۹۰-۱۱٤.

۹. زینالی، امیرحمزه (۱۳۹۵)، *جهانی شدن حقوق کیفری در قلمرو حمایت از اطفال در برابر بزه‌دیدگی*، تهران: میزان.

۱۰. شهیدی، سپیده، بشیریه، تهمورث، صابری، سیدمهدی و عباسی، اصغر (۱٤۰۲)، «بررسی تأثیر وضعیت اقتصادی خانواده بر بزه‌دیدگی جنسی اطفال و نوجوانان»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۲۱، ۲۳۳-۲۵۷.

۱۱. صبوری‌پور، مهدی و حق‌بین، فائزه (۱٤۰۲)، «نوآوری‌ها و چالش‌های قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در پیشگیری از کودک‌آزاری»، *پژوهش‌های حقوقی*، ۵۳، ۵۰۷- ۵۳۷.

۱۲. صداقت، پریسا (۱۳۹۷)، *حمایت کیفری از صغار در برابر جرائم جنسی در قانون ایران و فرانسه*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دماوند.

۱۳. صفاری، علی، ایمانی، مهرنوش (۱۳۹۹)، «تأثیر بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان بر بزهکاری و پیشگیری از آن»، *رهیافت پیشگیری از جرم*، ۲ ، ۱۵۱-۱۷۸.

۱٤. طاهری شاد، پریما و شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۸)، «پیامدهای سیاست کیفری عوام‌گرا در جرائم جنسی علیه اطفال و نوجوانان»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۱۳ ، ۱۰۹-۱٤٦.

۱۵. عباسی، سجاد، جعفرزاده، سیامک و صالحی، سیدمهدی (۱٤۰۰)، «عوامل خطر و راهکارهای حمایتی از اطفال در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۲۱ ، ۲۷۵-۳۰٤.

۱٦. قناد، فاطمه و اکبری، مسعود (۱۳۹۲)، «سیاست کیفری ایران در قبال اطفال و نوجوانان بزه‌دیدهٔ گردشگری جنسی»، *فصلنامهٔ پژوهش حقوق کیفری*، ۵ ، ۱۲۱-۱٤۵.

۱۷. کاری‌یو، روبر (۱۳۸۱)، «مداخلهٔ روان‌شناختی ـ اجتماعی زودهنگام در پیشگیری از رفتارهای مجرمانه»، ترجمهٔ علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، *تحقیقات حقوقی*، ۳۵ و ۳٦ ، ۲٦۷-۳۰٤.

۱۸. کشکولیان، اسماعیل، امیریان فارسانی، امین و شیخ‌الاسلامی، عباس (۱٤۰۲)، «الگوی عملی برای پیشگیری از بزه‌دیدگی جنسی اطفال و نوجوانان در ایران»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی عدل و انصاف*، ۲۲ ، ۷۷-۱۱۳.

۱۹. کوشا، جعفر (۱۳۸۹)، *جرائم علیه عدالت قضائی*، تهران: میزان.

۲۰. گلدوزیان، حسین و هدایتی گودرزی، حنانه (۱٤۰۱)، «تحلیل کیفری ماهوی سوءاستفادهٔ جنسی از اطفال و نوجوانان»، *دیدگاه‌های حقوقی ـ قضائی*، ۹۷ ، ۲۵۹-۲۸۵.

۲۱. لازرژ، کریستین (۱٤۰۰)، *درآمدی بر سیاست جنایی*، علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: میزان.

۲۲. محسنی، فرید (۱۳۹۰)، «سهم اطفال و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی»، *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱ ، ۱۳۷-۱۷۰.

۲۳. محمدی نوقی‌زاده، مریم، مهرا، نسرین، آشوری، محمد و سماواتی پیروز، امیر (۱۳۹۹)، «سازوکارهای اخلاقی در حمایت از «رنج‌دیدگان در سکوت» با رویکرد کاهش رقم سیاه جرائم علیه اطفال»، *پژوهش‌های اخلاقی*، ۳ ، ۲۱۳-۲۳۲.

۲٤. موسوی‌تبار، سید مرتضی و موسوی‌تبار، سید حسن (۱٤۰۱)، «سیاست جنایی ایران برای پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، *تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق*، ۲ ، ۱۹-۳۲.

۲۵. میرمحمد صادقی، حسین (۱٤۰۰)، *حقوق جزای عمومی ۲* ، تهران: دادگستر.

٢٦. نکونام، وحید (١٤٠٢)، «دادرسی افتراقی اطفال بزه‌دیده در مرحلهٔ پیش‌محاکمه»، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ٣١، ٢٥٥-٢٨٥.

٢٧. نوبهار، رحیم (١٣٨٧)، *حمایت حقوق کیفری از حوزه‌های عمومی و خصوصی*، تهران: جنگل.

٢٨. نوبهار، رحیم (١٣٩٠)، «اصل کاربرد کمینهٔ حقوق کیفری»، *آموزه‌های حقوق کیفری*، ١، ٩١-١١٤.

٢٩. نیازپور، امیرحسن (١٣٩١)، «حق برخورداری از آموزش و پرورش: از حقوق بشر تا پیشگیری از بزهکاری»، *مطالعات پیشگیری از جرم*، ٢٢، ٨٧-١٠٦.

٣٠. یکرنگی، محمد (١٣٩١)، *جرائم علیه اجرای عدالت قضائی*، تهران: خرسندی.

References

1. Feinberg, J. (1987), *The moral limits of the criminal law, vol. 1, Harm to others*. Oxford University Press.
2. Mathews, B. (2012), “Exploring the Contested Role of Mandatory Reporting Laws in the Identification of Severe Child Abuse and Neglect”, in Michael Freeman (ed.), *Law and Childhood Studies: Current Legal Issues Volume 14*, Current Legal Issues, accessed 19 Feb. 2025.
3. Mathews, B. (2014), “Mandatory reporting laws and identification of child abuse and neglect: Consideration of differential maltreatment types, and a cross-jurisdictional analysis of child sexual abuse reports”, *Social Sciences*, *3*(3), 460–482.
4. McCabe, K.A. (2003), *Child Abuse and the Criminal Justice System*, Peter Lang Incorporated, International Academic Publishers.
5. Pietrantonio, A. M., Wright, E., Gibson, K. N., Alldred, T., Jacobson, D., & Niec, A. (2013), “Mandatory reporting of child abuse and neglect: Crafting a positive process for health professionals and caregivers”, *Child Abuse & Neglect*, *37*(2-3), 102–109.
https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2012.12.007
6. Rathnaweera, R. H. A. I., & Gunarathna, E. G. U. N. (2020), “A brutal case of physical child abuse”, *Galle Medical Journal*, *25*(2), 55.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

Formerly Victimized Children, Present-Day Juvenile Offenders (A Criminological Inquiry into Juvenile Criminal Trajectories)

Shadi Azimzadeh [*1], **Sara Salemi** [2]

1. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, South Tehran Branch (ST.B), Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author)
2. M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

***Corresponding author email address:** dr.shadiazimzadeh@iau.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

Juvenile delinquency remains one of the most significant challenges confronting contemporary criminal justice systems because offending behavior that begins during adolescence frequently persists into adulthood if early risk factors remain unaddressed. Criminological research consistently demonstrates that persistent juvenile offending is not the product of isolated incidents but rather the cumulative consequence of adverse developmental experiences, dysfunctional family environments, deficient socialization, and exposure to criminogenic influences during childhood.

Received: 25 May 2024- **Accepted:** 23 Agust 2025 - **Published online:** 22 December 2025

Azimzadeh, S., & Salemi, S. (2025). Victimized children of the past, delinquent adolescents of the present: A criminological inquiry into the criminal lives of adolescents. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 67–102.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734573

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Early identification of these factors is therefore essential for developing preventive criminal policies capable of interrupting delinquent trajectories before criminal identities become firmly established. Contemporary criminological scholarship similarly emphasizes that juvenile delinquency should be understood through an integrated developmental framework that incorporates individual, familial, and social influences rather than relying on a single explanatory theory. (ojp.gov). Adolescence represents a critical developmental period during which identity formation, emotional regulation, and social integration substantially influence future behavioral outcomes. Because adolescents remain cognitively, emotionally, and socially immature, they are particularly susceptible to environmental influences, including family conflict, peer pressure, economic hardship, victimization, and inadequate educational support. Weak attachment to conventional social institutions, ineffective parental supervision, and association with delinquent peers significantly increase the likelihood of offending, whereas healthy family relationships, effective schooling, and positive community engagement function as important protective factors. (ojp.gov)

Against this background, the present study investigates how childhood victimization contributes to the development of persistent juvenile delinquency. It further examines the role of family, educational institutions, and broader social structures in either reinforcing or mitigating criminogenic tendencies during adolescence. The study argues that persistent juvenile offending is best understood as the cumulative outcome of childhood adversity interacting with ineffective socialization processes, weakened social control, and prolonged exposure to criminogenic environments.

Methodology

This research adopts a descriptive–analytical legal and criminological approach based on documentary and library research. Relevant criminological theories, legal literature, empirical studies, and policy documents were systematically reviewed and analyzed. The study integrates developmental criminology, social control theory, differential association theory, labeling theory, and self-control theory to construct a comprehensive conceptual framework explaining the progression from childhood victimization to persistent juvenile offending. Rather than relying upon a single explanatory perspective, the analysis synthesizes complementary criminological theories to examine how biological, psychological, familial, educational, social, and economic factors interact throughout childhood and adolescence to shape criminal behavior.

Findings

The analysis demonstrates that persistent juvenile delinquency rarely develops as the consequence of a single criminogenic factor. Instead, it emerges through the cumulative interaction of adverse childhood experiences, ineffective family functioning, inadequate socialization, peer influence, and broader socioeconomic

conditions. Childhood victimization—including neglect, abuse, domestic violence, emotional deprivation, and chronic exposure to stressful environments—substantially increases adolescents' vulnerability to delinquent behavior. These early adverse experiences frequently undermine emotional regulation, weaken self-control, diminish trust in conventional institutions, and increase susceptibility to antisocial peer groups. Consistent with differential association theory, adolescents tend to internalize behavioral patterns observed within their immediate social environment. Delinquent peers and criminally involved family members provide opportunities for learning criminal techniques, justifications, and attitudes favorable toward offending. Simultaneously, weak parental attachment and ineffective supervision reduce informal social control, facilitating the continuation of deviant behavior. The study further indicates that persistent offending develops through a progressive process rather than an isolated event. Three interrelated developmental stages can be identified:

1.Primary vulnerability, characterized by adverse childhood experiences and victimization;

2.Reinforcement of deviant behavior, through differential association, social labeling, and repeated exposure to criminogenic environments;

3.Consolidation of criminal identity, resulting from diminished self-control, weakened social bonds, and sustained negative socialization.

Comparative examination of Western criminological theories alongside local socioeconomic and cultural conditions suggests that although classical theories provide valuable explanatory frameworks, effective prevention strategies should be adapted to local institutional capacities, cultural values, and family structures rather than transferred without contextual modification.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that persistent juvenile delinquency is fundamentally a developmental and social process rooted in childhood experiences rather than merely a consequence of individual choice during adolescence. Childhood victimization functions as an important initiating factor; however, the continuation and escalation of offending largely depend upon subsequent interactions among family environments, educational institutions, peer networks, and broader social conditions. Accordingly, effective juvenile crime prevention requires interventions that begin long before criminal behavior becomes established. Preventive criminal policy should therefore prioritize early identification of vulnerable children, family-centered intervention, school-based psychological and behavioral support, and coordinated cooperation among educational institutions, social welfare agencies, and juvenile justice authorities. Based on the findings, the study proposes several practical recommendations. First, governments should establish accessible digital counseling platforms that provide psychological support, legal guidance, family counseling, and life-skills education for

adolescents, particularly those living in high-risk environments. Second, schools should implement structured social-emotional learning and life-skills programs designed to strengthen emotional regulation, resilience, conflict resolution, and self-control while improving peer relationships. Third, multidisciplinary youth support centers should be developed within vulnerable communities through collaboration between governmental agencies, educational institutions, and non-governmental organizations to provide integrated preventive services. Finally, innovative preventive strategies—including simulation-based learning, scenario-based training, and digital educational technologies—should be incorporated into juvenile prevention programs to enhance adolescents' decision-making skills, strengthen resistance to criminogenic peer influence, and improve adaptive responses to high-risk situations. Overall, the proposed developmental model offers an integrated framework linking childhood victimization, socialization processes, and persistent juvenile offending, while providing policy-oriented recommendations that support evidence-informed juvenile justice reform and early crime prevention.

Keywords: childhood victimization; juvenile delinquency; persistent offending; developmental criminology; differential association; social control; juvenile justice; crime prevention.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Shadi Azimzadeh: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Sara Salemi: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.

Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval

All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

پژوهشکده نوآوری حقوقی
وبسایت مجله

کودکان‌آسیب‌دیدهٔ گذشته، نوجوانان بزهکار حال
(کنکاشی جرم‌شناختی بر حیات مجرمانهٔ نوجوانان)

شادی عظیم‌زاده [۱*]، سارا سالمی [۲]

۱. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسندهٔ مسئول)
۲. کارشناس ارشد، حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

*ایمیل نویسندهٔ مسئول: dr.shadiazimzadeh@iau.ac.ir

چکیده

مسئلهٔ آسیب‌پذیری کودکان و رویارویی با موضوع بزهکاری آن‌ها در آینده همواره از حیاتی‌ترین معضلات جوامع بوده و به‌دلیل حساسیت‌های جوامع بر این گروه سنی ضروری است تا روشی متناسب با موقعیت و شرایط این افراد اتخاذ شود، زیرا کودکی دوره‌ای حیاتی در زندگی فرد به‌شمار می‌آید و اگر این دوران به‌خوبی سپری شود، فرد مراحل بعدی زندگی را در اکثر موارد به‌سلامت سپری می‌کند و همین عامل خود تا اندازهٔ زیادی از بزهکار شدن و تثبیت بزهکاری در فرد جلوگیری می‌نماید. لذا هدف این پژوهش بررسی میزان اثرگذاری کودکی پرتنش در تبدیل کودک قربانی آسیب‌های کودکی به نوجوان بزهکار آینده با تکیه بر نظریات جرم‌شناختی است که شناسایی شرایط کودکی آسیب‌دیده و علل پایداری بزهکاری در نوجوانان بزهکار تا حد زیادی می‌تواند در روشنگری علل دوام بزهکاری نوجوانان و شناسایی حالت خطرناک و به‌حداقل رساندن این حالت کمک کند و با توجه به هدف پژوهش حاضر می‌توان اظهار کرد که این خوانش از قسم شیوهٔ توصیفی ـ تحلیلی با بهره‌گیری از ابزار کتابخانه‌ای به‌حساب می‌آید و نتایج این مطالعه حاکی از آن است که عوامل اجتماعی همچون دوران کودکی آلوده به بزه، هم‌نشینان بزهکار، والدین خطاکار با توجه به مؤلفه‌های رهیافت‌های جرم‌شناختی تأثیر قابل‌توجهی در میزان گرایش نوجوانان به بزهکاری دارد و در مسیر پایداری روند مجرمانه، هر اندازه الگوهای یادگیری رفتارهای کج‌روانه بیشتر، کیفیت کارکرد اهرم‌های کنترل‌کننده ضعیف‌تر و واکنش‌های رسمی نسبت به فرد کج‌رو بدنام‌کننده‌تر باشد، نوجوان در مسیر کج‌روی استوارتر می‌ماند و بازگشت وی به زندگی اجتماعی دشوارتر می‌شود.

واژگان کلیدی: بزه‌دیدگی کودک، بزهکاری پیش‌رس، نوجوان بزهکار، بزهکار پایدار، تبیین‌های جرم‌شناختی.

دریافت شده در تاریخ: ۵ خرداد ۱۴۰۳ – **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۱ شهریور ۱۴۰۴ – **منتشرشده در تاریخ:** ۱ دی ۱۴۰۴

عظیم‌زاده، شادی؛ سالمی، سارا. (۱۴۰۴). کودکان آسیب‌دیده گذشته، نوجوانان بزهکار حال (کنکاشی جرم‌شناختی بر حیات مجرمانهٔ نوجوانان). *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۲)، ۶۷-۱۰۲.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734573

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

خطر بحران ابتلای نوجوانان به بزهکاری، نظام عدالت کیفری را بر آن می‌دارد تا با شناسایی به‌هنگام عوامل مؤثر در بزهکاری نوجوانان، وضعیت پیش‌رس خطر کج‌روی را در ایشان، شناسایی کند و با ارائهٔ راهکارهای مناسب، از وقوع و توسعهٔ نگران‌کنندهٔ آن پیشگیری نماید (آشوری و عظیم‌زاده، ۱۳۹۲: ۲). پژوهش‌های جرم‌شناسان در شناخت عوامل تأثیرگذار بر پیدایی جرائم، همواره کمک کرده است تا مجریان نظام عدالت کیفری عوامل جرم‌زا را شناسایی و با ارائهٔ راهکارهای‌کنشی و واکنشی مناسب، در مدیریت بحرانی شدن جرائم توفیق حاصل کنند؛ در راستای عوامل جرم‌زا فارغ از هر مسئله‌ای، از توجه به دوران کودکی فرد بزهکار نباید غافل شد، زیرا نشانه‌های آغاز بزهکاری یک نوجوان را باید در دوران کودکی و تجربه‌های او در این دوران جست‌وجو کرد. دوران نوجوانی حساس‌ترین دورهٔ زندگی هر شخص است که اگر آن دوران را با سلامت اجتماعی و جامعه‌پذیری بالا سپری کرده باشد و به‌سلامت از دوران کودکی به نوجوانی گذر کرده باشد، احتمال آنکه به‌سوی حیات مجرمانه سوق داده شود، کاسته خواهد شد؛ چون ریشه‌های شکل‌گیری بزهکاری از دوران کودکی شروع به پیدایش می‌کند و اگر این برههٔ زمانی بدون هیچ مشکلی سپری شود، می‌تواند به قطع ریشه‌های بزهکاری کمک شایانی کند. افراد زیر هجده سال بر پایهٔ ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود مانند نبود توانایی و مهارت‌های اجتماعی موردنیاز در جهت برخورد درست با محیط اجتماعی، الفت داشتن با بزرگان و والدین و طی کردن مراتب رشد خود، بیشتر از سایر گروه‌ها در موضع گزند حضور دارند و سرنوشت آیندهٔ این گروه به شیوه‌ی عملکرد دولت‌ها، محیط خانواده، نهاد مدرسه، سازمان‌های مذهبی، رسانه‌های جمعی و میزان توانگری این سازمان‌ها در جهت ابداع شایستگی‌ها و مهارت‌های اجتماعی موردنیاز در آن‌ها برای خلق زندگی اجتماعی بهنجار ارتباط دارد (شفیعی و شفیعی، ۱۳۹۵: ۱). از میان عوامل تأثیرگذار در بزهکاری نوجوانان، می‌توان به عوامل محیطی، زیستی، اجتماعی، اقتصادی اشاره کرد که ترکیب این عوامل، تأثیر شگرفی را در شکل‌گیری شخصیت مجرمانهٔ نوجوان می‌گذارد (اسکندری چراتی، ۱۳۹۶: ۱۸۵).

در دورهٔ نوجوانی، نوجوان برای اینکه هویت خودش را پیدا کند، دست به کارهایی می‌زند که گاهی این کارها به مذاق جامعه و والدین او خوش نمی‌آید. یکی از خواسته‌های نوجوانان در این سن، داشتن شخصیت قهرمانانه است که گاهی برای دستیابی به این شخصیت، نوجوان دست به هر عملی می‌زند تا به این هدف دست یابد و مسئلهٔ قهرمان بد و خوب بودن اصلاً برای او تفاوتی ندارد.

رفتارهای یاغی‌مآبانهٔ افراد جوان برای دستیابی به هدف استقلال، امری طبیعی در شخصیت آن‌هاست و هنگامی این سرپیچی به‌شکل عارضه درمی‌آید که نوجوان به جهت کسب استقلال بخواهد با پدر و مادر سخت‌گیر خویش از در مجادله وارد بشود. هیچ مبحثی بیشتر از موضوع داشتن حق رأی در تربیت نوجوانان مؤثر نیست؛ پس، ضروری است که در محل‌هایی همانند خانه و مدرسه، برای آن‌ها حق اظهارعقیده درنظر گرفته بشود. البته دادن استقلال به جوان و گرامی پنداشتن شخصیت وی، به آن معنا نیست که او را در تمام اعمالش رها کنیم تا مطابق با خواست خود، در هر شرایط فاسد و با هر دوست فاسقی، هر کاری را دلش خواست انجام دهد (کشاورز و همکاران، ۱۳۹۷: ۳).

پس کوشش در جهت پیشگیری از بزه‌دیدگی در کودکان و بزهکاری نوجوانان در دورنمای طولانی‌مدت، دستاوردهایی وسیع به ارمغان می‌آورد که برای دستیابی به این مقصود، باید شواهد واقعهٔ پیش رو را شناسایی کرد و در راستای رفع آن قدم برداشت. از همین روی است که جامعه‌شناسان تأکید بر آن دارند تا با رفع کامل یا حداقلی این عوامل بزهکارانه از تثبیت شخصیت بزهکارانه در نوجوان جلوگیری شود.

پرسش اصلی در مطالعهٔ پیش رو که به شیوهٔ توصیفی ـ تحلیلی با بهره‌گیری از ابزار کتابخانه‌ای، به بررسی عوامل میل به بزهکاری در نوجوانان در سایهٔ نظریه‌های جرم‌شناختی با توجه به پدیدهٔ تجربهٔ بزه‌دیدگی در دوران کودکی می‌پردازد، این است که چگونه تجربهٔ بزه‌دیده شدن و در معرض خطر قرار گرفتن در دوران خردسالی می‌تواند از فرد در نوجوانی بزهکاری را بسازد که در مسیر ارتکاب کج‌روی پایدار بماند؟ در پاسخ به این پرسش مفروض آن است که نحوهٔ عملکرد والدین، مدرسه و نهادهای رسمی اجتماعی در برابر کودک آسیب‌دیده می‌تواند در تقویت میل به کج‌روی در وی مؤثر باشد و حتی موجبات پایداری در آن را ایجاد کند.

۱. پیدایی بزهکاری در نوجوانان در سایهٔ تجربهٔ زیستهٔ بزه‌دیدگی کودکی

برای پژوهش در حوزهٔ مطالعات علمی چرایی بزهکاری نوجوانان، توجه به تجربهٔ زیستی او اهمیت بسیاری دارد، به‌طوری که دورهٔ کودکی آینده را ساخته و هر تجربهٔ بد یا خوب در دوران کودکی، کیفیت زندگی در دورهٔ نوجوانی را تضمین می‌کند. کودکی، واقعیتی زیستی و اجتماعی است که از منظرهای مختلف سنجه‌ها و شاخص‌هایی مختلفی برای آن درنظر گرفته شده است و هیچ‌گاه نمی‌توان برای یک فرد آینده‌ای بدون گذشته تصور کرد؛ عنوانی که در تمام نظریه‌های جرم‌شناسی

حتی در دسته‌بندی‌های مختلفی همچون علل زیستی، روانی، محیطی، اقتصادی و غیره دیده می‌شود که جرم‌شناسان نه‌تنها گذشتهٔ بزهکار را انکار نمی‌کنند، بلکه دلیل پدید آمدن نظریات مختلف جرم‌شناسی در حوزهٔ این مسئله نیز هست که صاحب‌نظران می‌خواهند بررسی همه‌جانبه‌ای بر روی دوران کودکی داشته باشند تا نقطه‌ای مبهم و بدون بررسی باقی نماند. بررسی اتفاقات دوران کودکی زمانی اهمیت دوچندانی پیدا می‌کند که فرد دوران تاریک و پرترومایی را از سر گذرانده باشد که در این شرایط می‌توان مشاهده کرد که نوع آسیب و شخص آسیب‌زن حتی در نوع بزه انتخابی در آینده و شیوهٔ ارتکاب بزه نیز اثرگذار است.

این پژوهش با تلفیق نظریه‌های زیستی، روان‌شناختی، و جامعه‌شناختی (مانند نظریه‌های کنترل اجتماعی هیرشی، یادگیری اجتماعی ساترلند، و برچسب‌زنی)، چارچوبی جامع برای تحلیل علل پایدار شدن بزهکاری در نوجوانان ارائه می‌دهد که این رویکرد چندسطحی، شکاف موجود بین مطالعات تک‌بعدی پیشین را پر می‌کند.

۱ـ۱. بزه‌دیدگی در کودکی؛ گستره و علل

شناسایی شخصیت کودکان و دریافتن علت‌های ارتکاب بزه از اساسی‌ترین وظایف هر جامعه به حساب می‌آید و تنها دقت به فعلی که از شخص مجرم کودک سر زده بدون دقت به شخصیت وی کاری عبث و بیهوده به حساب می‌آید. کودک[1] در لغت به معنای فردی صغیر و کوچک است (معین، ۱۳۸٤: ۹۹٦). در معنای اصطلاحی برحسب یافته‌های روان‌شناسی، کودکی وهله‌ای در چرخه‌ی تحول روانی است که بلافاصله پس از به‌دنیا آمدن به وقوع پیوسته و دورهٔ تثبیت اولین رفتارهاست. دوران کودکی، به‌خصوص سال‌های آغازین آن، قبل از هر موردی دوران شکل‌گیری ابتدایی‌ترین رفتارهاست (کشاورز و همکاران، ۱۳۹۷: ۱).

بزه[2] عبارت از ارتکاب عملی است که برخلاف قوانین، موازین، مقررات و معیارهای فرهنگی و ارزشی اجتماع است و شخصی را که مرتکب اعمالی از این قبیل شود مجرم یا بزهکار[3] می‌نامند. اطلاق کلمهٔ بزهکار در پاره‌ای از موارد به شخصی نسبت داده می‌شود که صرفاً جرم مرتکب نشده، بلکه به‌طور کلی شخصی عاصی و ضداجتماعی است. درمورد اطفال می‌توان به افعالی اشاره کرد

1. Adolescent
2. Crime
3. Guilty and Criminal

که هر چند به‌ظاهر و به‌واقع جرم به حساب نمی‌آیند، اما با توجه به اینکه این افعال در دورهٔ تکامل تکوینی و رشد روانی جلوه پیدا می‌کنند امکان دارد زمینه‌ساز ارتکاب بزه در معنای خاص خود یعنی جرم شوند و گاهی از همین کودك تبهکاری حرفه‌ای خلق کنند و از انواع نمونه‌های آسیب افراد در سنین کودکی می‌توان به تجاوز، کتک‌های سنگین، آزارهای جنسی، آزارهای کلامی، کار اجباری، آزارهای روحی (مانند حبس کردن کودک در مکان‌های تاریک)، تهدید به ترک کردن کودک، اجبار کودک به آزار رساندن به دیگران، معتاد کردن کودک اشاره کرد که بخش عظیمی از جرائم اشخاص در آینده از همین آسیب‌ها سرچشمه می‌گیرد (محمدی اصل، ۱۳۸۵: ٤۱). دوران کودکی، پروسه‌ای مملو از موقعیت‌های آینده‌ساز است که اگر شرایط رشد سلامت برای شخص کودک فراهم شود، این مسئلهٔ رشد مسیری مثبت به خود می‌گیرد و اگر چنین شرایطی فراهم نشود، کودک در معرض خطر انحراف از مسیر رشد سالم قرار می‌گیرد و به‌تدریج رفتارهای خلاف قانون و ارزش‌ها در وی شروع به شکل‌گیری می‌کند. با متولد شدن هر کودکی، موجودی انسانی در بالاترین میزان ضعف و نیاز به جامعه افزون می‌شود که وی در تمام ابعاد وجودی خویش و به‌ویژه قبل از هر موضوعی در برآورد نیازهای اولیهٔ زیستی خود به حمایت اطرافیان و به‌ویژه والدین خویش احتیاج دارد. نهاد خانواده به‌لحاظ پیوندهای زیستی و طبیعی اولین محیط و نهاد اجتماعی به‌شمار می‌آید که کودک پا به درون آن می‌گذارد و وضعیت کودک، موقعیت و ترکیب نهاد خانواده در سال‌های ابتدایی زندگی او، حساس‌ترین نقش در زندگی کودک را برعهده دارند و شخصیت فرد نوپا از زمان تولد تحت‌تأثیر رفتار والدین خود و دیگر افراد خانواده قرار می‌گیرد و درواقع پایه‌ریزی شخصیت یک نوباوه در خانواده پی‌ریزی می‌شود، اما از اهمیت عوامل بی‌شمار دیگری همچون رفتار همسایه‌ها، دوستان کودک، محیط مدرسه و آموزشی در شخصیت کودک نباید غافل شد (معظمی و مهدوی، ۱۳۸۸: ۸۵). به همین ترتیب، ویژه‌ترین عنصر اثرگذار در مبحث آسیب‌های دوران ابتدایی زندگی هر فرد (کودکی)، شاید روش تربیتی نادرست یا اختلال در شبکهٔ ارتباطی خانواده نیز باشد. میراث خانواده‌هایی که در آن پدر و مادر با خردسالان خویش مهربان نبوده و در هر فرصتی مترصد آسیب زدن به کودکان خود هستند، فرزندانی با روان آسیب‌دیده و نامتعادل است (بهرمند، ۱۳۹۸: ۱).

نظریه‌های روان‌شناختی، کج‌روی را عکس‌العملی نسبت به مشکلات شخصیتی و تجربه‌های فرد در دوران کودکی او می‌داند. تجربه‌هایی همچون اطلاق عناوین دیوانه، مریض، به‌دردنخور و امثال چنین لفظ‌های بد به کودک، آزار رساندن‌های جسمی سنگین و حتی سبک همچون سوزاندن،

کتک زدن با کمربند، شلاق و ...، بیرون کردن کودک از خانه، حبس کردن کودک، تحقیرهای کلامی، تحقیرهای جنسی، اجبار کودک به کارهای نامناسب با جثه و سن وی، دعوا کردن در مقابل کودک، تهدید کودک، دور کردن کودک از محیط‌های آموزشی و تفریحی، عدم ابراز علاقه به کودک، همگی از انواع جرائم سبک و سنگینی هستند که کودک می‌تواند موضوع آن‌ها قرار بگیرد. کودکانی که قربانی چنین آزارها و جرائمی قرار می‌گیرند، لزوماً در خانواده‌های فقیر و سطح پایین متولد نمی‌شوند، بلکه خانواده‌های مرفه و سطح بالایی نیز می‌توانند مرتکب چنین جرائمی علیه کودکان خود بشوند و تنها می‌توان گفت که بعضی از جرائم مانند آزارهای کلامی، انواع تحقیر، تهدید کودک در خانواده‌های سطح بالا علیه کودک اتفاق می‌افتد؛ به شرحی که والدین با مقایسه کردن کودک خود با دیگران، کوچک شمردن شخصیت کودک، برچسب زدن با الفاظی چون بی‌عرضه، تنبل، بی‌خاصیت، تهدید به منع کودک از امکانات رفاهی، روان کودک را تحت‌تأثیر قرار دهند و او را دچار آسیب و روان‌رنجور کنند و آزارهای سنگین همچون آزارهای جسمی همچون کتک زدن، سوزاندن، حبس کردن و اجبار کودک به انجام کارهای سنگین بیشتر در خانواده‌های سطح پایین از لحاظ فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مشاهده می‌شود؛ طوری که برای مثال والدین معتاد کودک را به تهیهٔ مواد برای خود مجبور کنند و در هر فرصتی که حال نامناسبی دارند کودک را کتک بزنند، بسوزانند، از خانه بیرون کنند و یا در خانواده‌هایی که به‌لحاظ مالی در شرایط بسیار بدی قرار دارند، به‌کرات مشاهده شده که کودک خود را می‌فروشند، از او بهره‌کشی جنسی با غایت کسب درآمد می‌کنند و یا وی را به انجام کارهای خلاف برای کسب پول مجبور می‌نمایند (شامبیاتی، ۱۴۰۲: ۵۹). اغلب تئوری‌های روان‌شناسی درپی اثبات این موضوع هستند که در فرایند رشد و بالندگی یک کودک دارای انحراف و معمولاً در ارتباط میان والدین و فرزندان، نقصان و کسری وجود داشته است که این نقیصه‌ها شامل موضوعاتی چون ناراحتی عاطفی کودکان از والدین است که به شکل‌گیری خصلت‌های شخصیتی کژ سازگار منتهی می‌شوند. گفته می‌شود که تجربه‌های دوران کودکی می‌تواند تأثیر دیرپای در افعال دوران بلوغ و بزرگ‌سالی داشته باشد. کودکان روان‌رنجور از اتفاقات گذشته معمولاً بدون هیچ‌گونه تأمل و اندیشه‌ای عمل می‌کنند، نادر ابراز احساسات کرده و درمقابل مجازات و درمان واکنش قابل‌توجهی از خود نشان نخواهند داد (دورکیم، ۱۳۹۸: ۵).

در راستای همین موضوع، تمامی انسان‌ها از هر قوم و قبیله‌ای، با نژاد و مذاهب متنوع، دین و عقیده اتفاق‌نظر در این مبحث دارند که یکی از محوری‌ترین افعال فردمحور و اجتماع‌محور این

است که خانواده و اطرافیان کودک به او اجازه دهند تا دوران کودکی خود را بدون دردسر و تروما سپری کند؛ پس اگر کودکان در دورهٔ ابتدایی زندگی‌شان موضوع انواع جرائم، آزار و اذیت، سرخوردگی و امثال چنین وضعیت‌هایی قرار بگیرند و وضعیت روانی، روحی و جسمانی سالم و بدون مشکلی نداشته باشند و به جای بازی‌های کودکانه، به تحمل شرایط اسفناک محیط اطراف پراسترس، جرم‌زا و کج‌رو خود مجبور شوند، نمی‌توان از انتظار دور دانست که چنین کودکی در آینده از لحاظ فردی و اجتماعی شخص موفق و سالمی باشد، بلکه بالعکس این موضوع تا جایی پیش‌روی خواهد کرد که کودک به بزهکار ایدئال تبدیل شود (شیخ‌الاسلامی و همکاران، ۱٤۰۱: ۸۷)؛ به شرحی که آنقدر ظرفیت انجام کارهای ناصواب و گناه در او تقویت شده است که تنها یک جرقه و یک بستر مناسب احتیاج دارد تا کارهای نادرست و آموزش‌های غلطی که دیده است، در درون او شکوفا بشود و کودک به یکی از اطرافیان کج‌رو خود تبدیل بشود و بعضاً کودکی که تجربهٔ آسیب‌دیدگی در دوران کودکی خود را داشته باشد، خود را لایق اتفاقات خوب ندانسته و تنها خود را لایق اتفاقات بد می‌داند و در پس هر اتفاق بدی که برای خود یا اطرافیانش بیفتد، خود را مقصر دانسته؛ در صورتی که بی‌گناه‌ترین فرد در این نمونه‌ها خود همین شخص است.

برخلاف پژوهش‌های پیشین که عموماً به عوامل مستقل بزهکاری پرداخته‌اند، این مقاله با بررسی فرایند تثبیت هویت بزهکارانه از طریق سازوکارهایی مانند یادگیری اجتماعی، بدنام‌سازی، و تقلید، به دنبال پاسخ به این پرسش است که چرا برخی نوجوانان با سابقهٔ بزه‌دیدگی به بزهکاران پایدار تبدیل می‌شوند.

۱ـ۲. پیدایی بزهکاری نوجوانان آسیب‌دیده؛ در سایهٔ نظریه‌ها

تجربهٔ زندگی صنعتی در قرون معاصر برای انسان دستاوردهای مثبت و منفی زیادی به همراه داشته است. یکی از ثمرات تلخ این نوع از زندگی، گرایش نوجوانان به سمت بزهکاری است، درحالی‌که هنوز داخل در زندگی اجتماعی نشده و فرصت کافی جهت زیست در اجتماع را نداشته‌اند. آن‌ها بر اثر عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ... به انواع مفسده آلوده می‌شوند و زندگی‌شان در مسیر تباهی و نابودی قرار می‌گیرد و آیندهٔ خود را در معرض نابودی قرار می‌دهند (خسروشاهی و منصوری، ۱۳۸۹: ۷).

بحران بزهکاری نوجوانان یکی از مسائل نگران‌کننده‌ای است که توجه بسیاری از اندیشمندان و حقوق‌دانان را به خود مشغول کرده است و علت پیدایش مکاتب جرم‌شناسی گوناگون که ذیل هر مکتب جرم‌شناسان نظریه‌های عدیده‌ای را مطرح کرده‌اند، همین موضوع و اهمیت آن است، زیرا اگر عوامل آسیب‌دیدگی کودکان در زمانی مناسب شناسایی نشود و کودک با همین آسیب‌دیدگی وارد جامعه‌ای بزرگ‌تر از محیط پیرامون خود شود، آن زمان است که شاهد رشد روزافزون بزهکاری در جامعه خواهیم بود. در ادامه به بررسی عوامل مؤثر در گرایش نوجوانان به بزهکاری در سایهٔ نظریه‌های جرم‌شناسی با توجه به آسیب‌دیدگی‌های دوران کودکی پرداخته خواهد شد.

۱ـ۲ـ۱. گرایش به بزهکاری بر پایهٔ نظریه‌های زیستی

این اعتقاد که آدمی بسیاری از ویژگی‌های روانی و جسمانی خود را از نیاکان خویش به ارث می‌برد، از دیرباز مورد توجه بوده و بدون تردید عامل محیط پیرامون در کنار عامل وراثت[1] نیز از اهمیت شگرفی برخوردار است، اما رهیافت زیست‌شناسی جنایی به همراهی جرم‌شناسی معاصر به دنبال تبیین نقش تردیدناپذیر وراثت نزد انسان‌ها و افراد مجرم است.

جرم‌شناسی علمی با پژوهش سزار لومبرزو، مبدع نظریه‌های مجرم مادرزاد و مجرم دیوانه، آغاز شد. وی برای نخستین‌بار علل وقوع جرم را به بوتهٔ آزمایش درآورد و با انجام تن‌پیمایی بر روی بزهکاران محکوم و متهم و پس از مشاهدهٔ نقایص پس‌سری، شیارهای عمیق در کف دست‌ها، شکل و اندازهٔ گوش‌ها و مانند آن، اختلالات و نقایص مادرزادی و جنون بزهکار را علت ارتکاب جرم عنوان کرد و برای نمونه در خانواده‌هایی که والدین سارق باشند و کودکان خود را نیز آلوده به ژن بزهکاری می‌کنند و الگوی بزهکاری را از طریق کروموزوم به نسل‌های بعدی خود منتقل می‌سازند و یا اگر والدین از نحوهٔ ارتکاب جرم خاصی استفاده کنند، دور از ذهن نیست که این کودکان در آینده نیز با جزئیات از این شیوهٔ خاص بهره گیرند و به‌دلیل تجربه‌های دوران کودکی، امکان دارد که شیوهٔ ارتکاب جرم، آلت جرم، انتخاب قربانی و جزئیات جرم را شبیه والدین بزهکار خود انجام دهند.

همچنین باوری قوی در میان عامهٔ مردم مبنی بر ارتباط میان ارتکاب جرم با اختلالات زیستی و ژنی است که از طریق نیاکان و والدین به فرزند به ارث رسیده و هنگامی که صحبت از ارتباط میان آسیب‌های روانی دوران خردسالی با ژن‌های فرد به میان می‌آید، نتیجه چیز دیگری است: آنچه

1. inheritance

حقیقت دارد سهم اندک این بزهکاران خودبزه‌دیده در ارتکاب جرائم ازجمله جرائم خشونت‌بار در مقایسه با افراد دارای کودکی سالم است و روی دیگر حقیقت این است که این افراد بیش از آنکه مرتکبان جرائم باشند بزه‌دیدگان آن‌ها هستند؛ به شرحی که ژن‌های بزهکاری، احتمال بزهکار شدن فرد در آینده را دوبرابر می‌کند و اگر این کودکان خود بزه‌دیده نیز باشند، درصد بزهکار شدن در این افراد چند برابر افراد عادی خواهد بود و گاهی حق انتخاب را از فرد دریغ می‌کند و راهی جز بزهکار شدن برای فرد باقی نمی‌گذارد یا در نگاهی دیگر حتی اگر فرد بخواهد خود را از خانواده‌اش جدا کند و زندگی سالمی را برای خود انتخاب نماید تا تجربهٔ بزه‌دیدگی را فراموش کند، نگاه اطرافیان به تصمیم او مثبت نخواهد بود و حتی ممکن است که فرد به‌دلیل تلقین داشتن ژن‌های بزهکار و آسیب‌های ناشی از بزه‌دیدگی، خود را مستحق زندگی پاک و منزه از بزه نداند و در هر شرایطی خود را به ارتکاب بزه مجبور بداند (روستائی و عبداللهزاده وافی، ۱٤۰۰: ۲).

در نمونه‌هایی که مرتکب آن‌ها کودکان بزه‌دیده‌ای هستند که خود مرتکب ارتکاب بزه شده‌اند، اغلب وجود یک علقه میان جرم ارتکابی و آسیبی که خود از بزه دیده‌اند مشاهده می‌شود، زیرا این دسته از افراد آسیب‌دیده تلاش می‌کنند تا آسیب‌هایی که از بزه دیده‌اند و خشم خود نسبت به شخصی که آسیب را به آن‌ها وارد کرده در قالب جرم ارتکابی‌شان بگنجانند تا از طریق ارتکاب کار خلاف، خشم ناشی از اذیت‌هایی را که تحمل کرده‌اند بر سر دیگران خالی کنند و به افراد دیگر آسیب بزنند تا از میزان احساس حقارتی که خودشان تجربه کرده‌اند کم شود و با زدن آسیب به دیگران به‌نوعی خشمی را که از آسیب‌زننده به خودشان دارند و نتوانسته‌اند آن زمان از خود در مقابل آن آزار دفاع کنند و یا همان آزار را به آن‌ها بزنند برای دیگران رقم بزنند و از این طریق خودشان را تخلیه می‌کنند (مشفق‌نیا، ۱۳۹۷: ۹۷).

۱-۲-۲. گرایش به بزهکاری بر پایهٔ نظریه‌های روان‌شناختی

منشأ بیشتر افعال جرم‌محور و انحرافات ناشی از اختلالات روحی ـ روانی و عدم تعادل در شخصیت انسان باید جست‌وجو شود. وجود اختلالاتی چون اضطراب، افسردگی، داشتن روحیهٔ پرخاشگری، بی‌تفاوتی عاطفی و...، نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتکاب بزه دارند، اما این عوامل به نوبهٔ خود محصول یک ناآرامی درونی در وجود فرد و برآورده نشدن نیازهای اساسی و فطری او (نیاز به امنیت و آرامش) است (دادستان، ۱٤۰۱: ۱۳۱).

زیگموند فروید با ورود به دنیای روان افراد و شناخت آن‌ها، علت بسیاری از رفتارهای انسان‌ها را شناسایی کرد. فروید و سیستم او به جرم‌شناسان امکان داد تا به تحلیل‌های متفاوتی از جرم دست یابند که می‌توان با استفاده از دستاوردهای فروید عوامل روانی مؤثر بر شکل‌گیری شخصیت بزهکارانهٔ نوجوان را کشف کرد و دستاوردهای خود را ذیل نظریهٔ سایکودینامیک[1] بیان کرد. این نظریه بر این اندیشه استوار است که افکار و هیجان‌ها علل مهم رفتار هستند (ساراسون و ساراسون، ۱۳۹۳: ۸).

از نظریهٔ فروید می‌توان علت‌های بزهکاری نوجوانان را کشف کرد؛ به این صورت که:

اول، بزهکاری عکس‌العملی است علیه اضطراب. نوجوان برای دفاع از قسمت «منِ» شخصیتش و ازبین بردن ناامنی، دست به ارتکاب بزه می‌زند که برداشتن این موانع اغلب با ارتکاب بزه همراه است.

دوم، بزه حاکی از وجود ضعف و عدم انضباط و ناپختگیِ «من» است. نوجوانی که نتوانسته و یا امکان نداشته تا بتواند تعادل میان نهاد و فرامن ایجاد کند، نمی‌تواند با اجتماع خویش تعامل و هم‌سازی کند و برای پنهان‌سازی این ناپختگی، مرتکب بزه می‌شود.

سوم، ارتکاب بزه علامتی از ضعفِ «فرامن» و ناپختگی و عدم انضباط آن است و همیشه نمی‌توان تقصیر را بر ضعف درونی نوجوان گذاشت، بلکه گاهی اشکال و ضعف از مقررات و قوانین است یا طبق اصول صحیح و منطبق با اصول یک قوم طراحی نشده و به‌گونه‌ای ظالمانه است که در این شرایط نوجوان برای احقاق حق خویش دست به انجام بزه می‌زند.

چهارم، بزه وسیلهٔ خالی‌کنندهٔ کشش‌های داخلی است. امکان دارد فشارهای درونی بر روی نوجوان به‌قدری زیاد باشد که نوجوان برای فرار از این اضطراب و فشارها، دست به ارتکاب بزه بزند تا به‌نوعی خودش را تخلیه کند تا خودش را آزاد و رها حس کند؛ برای نمونه اگر فردی در سنین کودکی که در آن زمان شخص درکی از مسائل جنسی نداشته و در دوران بی‌خبری از این مسائل به سر می‌برد تحت اعمالی چون نوازش اندام‌های خصوصی، به‌کاربردن الفاظ و کلمات رکیک و مرتبط با اندام‌های جنسی در صحبت با کودک، عریان گرداندن کودک در محیط‌های عمومی و حتی جمع‌های خانوادگی و تجربهٔ تجاوز را از سر گذرانده باشد، نمی‌توان از او توقع داشت تا همانند دیگر کودکان عادی رفتار کند و به‌دلیل این تجربه‌های بد، بعضاً مشاهده می‌شود که چنین فردی با این تجربیات رفتارهای متفاوتی همچون آزار رساندن جنسی و جسمی به دیگران، قلدری برای دیگران،

1. piscodynamic theory

خودزنی، خودکشی، گوشه‌گیری، شب‌ادراری، ترس از جنس مخالف، عدم اعتماد و ناتوانی در صحبت با دیگران را از خود نشان بدهد که این عوامل مستقیماً با تجربیات کودکی فرد در ارتباط است و به همین دلیل باید علت رفتارهای پرخاشگرانه و یا سکوت و گوشه‌گیری غیرعادی نوجوانان را در اتفاقات کودکی وی جست‌وجو کرد (حمید و همکاران، ۱۳۹۹: ٦).

نظریهٔ تکامل[1] بالبی درمورد بزهکاری نوجوان به مسئلهٔ دلبستگی اشاره دارد و به بیان این نکته می‌پردازد که کودکان به‌صورت زیست‌شناختی برای ایجاد دلبستگی به دیگران، به شکل از پیش برنامه‌ریزی‌شده به دنیا می‌آیند، زیرا این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا زنده بمانند. بالبی معتقد بود که رفتارهای مرتبط با دلبستگی امری غریزی است و در هر شرایطی که این دلبستگی را فعال کند، تشکیل خواهد شد. رابطهٔ دلبستگی به‌عنوان یک نمونهٔ اولیه برای تمامی روابط اجتماعی در آینده قابل تسری دادن است. بنابراین اختلال در آن می‌تواند عواقب شدیدی همچون بزهکاری، کاهش هوش و خرد، افزایش پرخاشگری، افسردگی، اختلالات روانی ناشی از بی‌مهری آینده، اختلالات هذیانی را به همراه داشته باشد که این اختلالات در وجود کودک نهادینه می‌شود و بدون ریشه‌کن شدن، مستقیماً در شکل‌گیری شخصیت نوجوانی او اثر می‌گذارد و سبب شکل‌گیری اختلالات روانی همچون اختلالات سلوک، افسردگی و اضطراب، اختلال منش و غیره می‌شود که نتیجهٔ این آسیب‌های روانی یک شخصیت کج‌رو و ضداجتماعی می‌شود. برای مثال والدینی که ارتباط صحیح و سالمی میان خود و فرزندانشان ایجاد نکنند و تلاشی در جهت ارتباط‌گیری صمیمی نداشته باشند و با رفتارهای غلط، تبعیض، تنبیه‌های غیرمتعارف و نامناسب با سن فرزند، آن‌ها را از خود دور کنند، سبب شکل‌گیری شخصیت ناسالم و ناپایدار در کودکان می‌شود و این موضوع چنان اثری از خود در ساختار روانی کودک برجای می‌گذارد که در بیشتر موارد این خسارات جبران‌ناپذیرند و سبب گرایش کودک به رفتارهای متضاد با ارزش‌ها و بعضاً اعمال خلاف می‌شود (کرین، ۲۰۱٤۰۲) و درنهایت آسیب‌هایی که از جانب اطرافیان به نوجوان منتقل می‌شود، هیچ‌گاه اثرش به‌طور کامل از بین نرفته و محو نمی‌شود، بلکه در اغلب موارد سبب گرایش فرد به ارتکاب رفتارهای ضداجتماعی از درجهٔ کم (بدرفتاری) تا درجهٔ زیاد (ارتکاب بزه) می‌شود و بدین سبب برای شناخت عوامل گرایش به کارهای خطا، هیچ‌گاه اثرگذاری اتفاقات دوران کودکی را نمی‌توان نادیده گرفت.

1. the theory of evolution

۱-۲-۳. گرایش به بزهکاری بر پایهٔ نظریه‌های رشدمدار

ویژگی تعریفی جرم‌شناسی رشدمدار[1]، تمرکز آن بر مسئلهٔ بزهکاری، تغییرات اشخاص در طول مدت زمان و وضعیت زندگی آنان است. مسئلهٔ بنیادی جرم‌شناسان رشدمدار، موضوع استمرار و تغییر رفتار افراد، مشتمل بر آغاز و پایان بزهکاری، تجربه‌های آسیب‌دیدگی در زمان کودکی، اثرگذاری این گونه آسیب‌ها در طول حیات شخص و الگوهای بزهکاری در روند زندگی اوست. یکی از فرض‌های بنیادی در این رهیافت، این مسئله است که کوله‌بار تجربیات افراد، استمرار آثار حاصل از تجربه‌های گذشتهٔ آنان، همچون دوران کودکی مملو از آسایش و شادی، بی‌توجهی یا سوءاستفادهٔ جنسی و ... است که شیوهٔ رفتار آن‌ها در زمان حاضر را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. به همین جهت در این نظریات به تجربه‌های فرد در دوران کودکی توجه دوچندانی می‌شود، به‌طوری که اگر نوجوان دوران کودکی سالم و بدون آسیبی را سپری کرده باشد، تفاوت زیادی میان وی و نوجوانی است که از دوران کودکی در معرض انواع آسیب قرار داشته و در محیط‌های آلوده به بزه زندگی کرده است (رجبی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰).

دورهٔ شکل‌گیری بزهکاری در نوجوان، شامل چند مقطع است. فرایند شکل‌گیری بزهکاری یک‌شبه و به‌صورت ناگهانی پدید نمی‌آید، بلکه یک بازهٔ زمانی لازم است تا میل به ارتکاب بزه در یک نوجوان شکل پیدا کند. از اولین مراحل بزهکاری، می‌توان به بزهکاری پیش‌رس اشاره کرد؛ یعنی زمانی که بزهکاری شکلی نوظهور دارد و هنوز به‌صورت کامل بزهکاری درنیامده است. پیشگیری زودرس[2] از بزهکاری به موضوع مداخله در ادوار متنوع رشد نوجوانان خطاکار و بزهکار یا در معرض بزهکاری به‌منظور پیشگیری از مزمن و تکرار موضوع بزهکاری در آینده، شامل افعالی شده که مختص دستهٔ خاصی از نوجوانان و مکان‌های مختلف جامعه‌پذیری آن‌ها همانند نهاد خانواده، مدرسه، گروه همسن است و هدف در این مرحله ازبین بردن یا بهبود عوامل خطری است که نوجوانان در مواجهه با آن هستند و همچنین به‌وجود آوردن عوامل حمایت‌محوری است که استقامت اشخاص را در قبال پذیرش و پیشه‌کردن رفتارهای بزهکارانه در آینده تقویت می‌کنند (ترکارانی و روشن‌پور، ۱٤۰۰: ٥). نوجوان بزهکار از مشکلات مختلفی با ماهیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی و غیره رنج می‌برند. بنابراین شناسایی و کاهش عوامل خطر و افزایش عوامل حمایتی کمک شایانی

1. developmental criminology
2. early prevention

به پیشگیری از بزهکاری می‌کند. پس تلاش منسجم و سازمان‌دهی‌شده در جهت رفع این گونه معضلات به معنای اتخاذ یک سیاست با ویژگی پیشگیرانه و مؤثر است که اجزای اساسی این مقابله عبارت‌اند از: شناختن و کاهش عوامل خطرآفرین و بالابردن عوامل حمایتی. اقدامات روان‌شناختی‌محور و اجتماعی زودرس[1] (پیشگیری زودرس) که شامل گروه سنی نوجوانان می‌شود، درحقیقت می‌بایستی که به پیشگیری از افعال جرم‌زا پایدار[2](مزمن) منجر بشود. به عبارت خیلی جزئی‌تر، این دسته اقدامات و مداخله‌ها می‌بایست جلوی عوامل خطرزایی را که نوجوانان در معرض آن‌ها قرار می‌گیرند (عوامل خطرساز احتمالی در آینده) را بگیرد؛ بدین‌معنا که جلوگیری از عوامل خطرآفرین که ماهیتاً امکان دارند تا شانس بزهکار شدن نوجوانان در آینده را دوبرابر کند، غایت این عمل محسوب می‌شود و علاوه‌بر این این قسم اقدامات می‌بایست در راستای تقویت و تثبیت عوامل حمایتی که به افت احتمال پذیرش و اتخاذ رفتار مجرمانهٔ مزمن توسط نوجوانان کمک می‌کند، هدایت بشوند (قهرمانی افشار و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۸).

در نظریه‌ای دیگر، در تحلیل تعامل منتهی به ارتکاب جرم، به رابطهٔ گروه دوستان و بزهکاری، از زاویه‌ای کاملاً جدید می‌نگرند. در نگرش سنتی جرم‌شناسی، بزهکاری معمولاً رفتاری جمعی تلقی می‌شود که به‌ویژه تحت‌تأثیر هنجارهای گروه همتایان قرار دارد. رشدگرایان به بررسی سنت، علاقه و گرایش به ایجاد روابط گروهی پرداخته‌اند و حاصل کار آنان اطلاعات دقیق و مفید، در ارتباط با پذیرش یا طرد یک نوجوان توسط گروه است. رشدگرایان به این نتیجه رسیده‌اند که نوجوانانی که در گروه‌های دوستان و همسالان خود پذیرفته نمی‌شوند، احتمال بیشتری برای درگیری آنان در بزهکاری وجود دارد (محسنی، ۱۳۹۳: ۱۵۹). رهیافت مذکور، سهم شگرفی در تبیین یافته‌های تئوری بزهکاری گروهی خیابانی ایفا کرده است. تورنبری[3]و همکاران وی در سال‌های ۱۹۸۷، ۲۰۰۱ و ۲۰۰٦ ضمن بررسی دقیق و بازخوانی نظریه‌های جرم‌شناختی سنتی[4] در این زمینه، با بهره‌گیری از انگاره‌های روان‌شناختی[5]، جامعه‌شناختی[6] و جرم‌شناختی[7]، به این موضوع رسیده‌اند

1. early social psychology
2. persistent criminal behavior
3. thornberry
4. traditional criminological theories
5. psychological concepts
6. sociological concepts
7. criminological concepts

که فرایند عضویت در گروه‌های بزهکار، حاصل نوعی رابطهٔ دوطرفه بین نوجوانان، گروه‌های همتایان، ساختارهای اجتماعی مانند سکونت در محله‌های فقیرنشین، الزامات اجتماعی تضعیف شده و یک محیط یادگیری است که بزهکاری را پرورش و درنهایت تقویت می‌کند (Alleyne & Wood, 2010:100)؛ پس فرضیات اصلی رهیافت تعاملی عبارت‌اند از تأثیرات روند زندگی، رابطهٔ علّیت دوطرفه و تناسب علت و معلول که تنها در قالب مباحث جرم‌شناسی سنتی قابل‌بررسی نبوده و درک گرایش‌های رشدمدار درازمدت، درکنار عوامل و متغیرهای مؤثر بر بزهکاری، همپای پیشرفت و پیچیده‌تر شدن فرایندهای تعاملی در جوامع انسانی، نیازمند بهره‌گیری از علوم مرتبط با این موضوع است. مطالعهٔ علمی فرایند رشدمدار بزهکاری، به‌ویژه در نوجوانان، با هدف مداخله، پیشگیری و درمان، مبتنی بر سلسله اقداماتی مرکب از تعریف، تشریح، توضیح و درنهایت واکنش صحیح نسبت به رفتار مجرمانهٔ این گروه سنی است (مهدوی، ۱۳۹۱:۲۰). یکی از فروض اصلی این دیدگاه این است که کوله‌باری که افراد با خود حمل می‌کنند، استمرار آثار حاصل از تجارب گذشتهٔ آنان، مانند دوران کودکی و نوجوانی همراه با آسایش و شادی، بدرفتاری، بی‌توجهی یا سوءاستفادهٔ جنسی و ... است که نحوهٔ رفتار آن‌ها در حال حاضر را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. بدین ترتیب، جرم‌شناسان رشدمدار، رویکردهای سنتی را که بر اختلافات میان گروه‌ها تأکید می‌ورزند، به نفع بررسی تغییرات درون‌فردی بزهکاری، در ارتباط با دگرگونی در بسیاری از عوامل دیگر، رد می‌کنند.

۲. روند پایدار شدن بزهکاری در نوجوانان در سایهٔ جرم‌شناسی جامعه‌محور

مطالعهٔ علمی فرایند جامعه‌محور بزهکاری، به‌ویژه در گروه سنی نوجوانان، با غایت مداخله، پیشگیری و درمان، مبتنی بر سلسله اقداماتی مرکب از تعریف، تشریح، توضیح و درنهایت واکنش صحیح نسبت به رفتار مجرمانهٔ این گروه سنی است. یکی از فرضیه‌های اصلی این دیدگاه این است که کوله‌باری که افراد با خود حمل می‌کنند، استمرار آثار حاصل از تجارب گذشتهٔ آنان، مانند دوران نوجوانی همراه با آسایش و شادی، بدرفتاری، بی‌توجهی یا سوءاستفادهٔ جنسی و... است که نحوهٔ رفتار آن‌ها در حال حاضر را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. بدین‌شکل، جرم‌شناسان جامعه‌محور، رویکردهای سنتی را که بر اختلافات میان گروه‌ها تأکید می‌ورزند، به نفع بررسی تغییرات درون‌فردی بزهکاری، در ارتباط با دگرگونی در بسیاری از عوامل دیگر، رد می‌کنند. نوجوان برحسب اینکه کدام

الگو را آموخته است، الگوی رفتار مطلوب یا مجرمانه را انتخاب می‌کند. در این نظریه رفتار جنایی ارثی نیست و افرادی که آن را نیاموخته‌اند، مرتکب جرم نمی‌شوند، بلکه رفتار جنایی در اثر آموختن و تقابل عمل با دیگران صورت می‌گیرد، فرهنگ حاکم بر نوجوان تأثیرگذار است، لذا نوجوان زمانی مرتکب جرم می‌شود که تعریف‌های مطلوب از نقض قانون بر تعاریف نامطلوب از نقض آن غلبه پیدا کند. در عقاید ساترلند نوجوانان مرتکب جرم می‌شوند و بر ارتکاب آن نیز اصرار دارند، زیرا در تعامل مستمر با گروه‌هایی هستند که فرهنگ غالب آن فرهنگ بزهکاری است و این تعامل مستمر، آن‌ها را به صورتی مستمر از فرهنگ رفتار مطلوب جدا می‌کند. درخصوص مقابله با تکرار جرم بعد از شناسایی علت بروز آن باید معاشرت با گروه‌هایی که فرهنگ غالب بر آن‌ها رفتار مطلوب جامعه است به صورتی مستمر جایگزین معاشرت با گروه‌های مجرمانه شود (Maloku, 2020: 175). نوجوان بزهکار عادتاً همانند سایر بزهکاران برای نخستین‌بار مرتکب جرم می‌شوند و بعد از آشنایی با فرهنگ بزهکاری به‌نوعی این فرهنگ را می‌پذیرند. این نتیجهٔ معاشرت مستمر با بزهکاران دیگر است؛ به تعبیری می‌شود گفت بزهکاری در این نوجوانان اجتماعی می‌شود و شاهد پایداری تدریجی بزهکاری در نوجوان خواهیم بود و بهترین راه‌حل شاید یافتن جایگزین و جانشین معاشرت با گروه‌هایی که نوجوان در آنجا ارتکاب جرم را فرامی‌گیرد، باشد.

۲-۱. پایایی در مسیر بزهکاری در سایهٔ کیفیت الگوسازی و کنترل اجتماعی

در فرایند پایداری بزهکاری در شخصیت نوجوان، هیچ‌گاه جدایی میان دو عامل الگو قرار دادن بزهکاران و قطع ارتباط با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه با گرایش به ادامهٔ فرایند بزهکاری در نوجوان قابل‌تصور نیست. در همین حوزه، در ابتدا هیرشی نظریهٔ کنترل اجتماعی را در جهت روشن‌سازی علت ارتکاب افعال مجرمانه بیان کرد. از منظر او، جرم و بزه دستاورد پیوندهای بریده‌شده با جامعه است؛ او اذعان داشت یگانه جهتی که موجب رفتار کردن مردم عکس جهت طبیعت اخلاقی خود شده و باعث پیروی آن‌ها از قوانین جامعه می‌شود، وجود پیوندهایی است که آن‌ها با فرد یا مؤسسه‌هایی دارند که هم‌رنگی جماعت را افزایش می‌دهد و زمانی که افراد استحکام پیوندشان قوی نباشد یا به گروه‌هایی بپیوندند که هم‌رنگ با آن‌ها نیستند، آن هنگام است که مطابق تمایلات غیراخلاقی ذاتی خود رفتار می‌کنند و براساس تئوری هیرشی پیوند فرد با جامعه است که اساسی‌ترین متغیر هم‌نوا بودن یا هم‌نوا نبودن فرد است. همچنین از نظر وی پیوند میان والدین و فرزندان بهترین

نوع پیشگیری و تقویت آن مهم‌ترین عامل در انتصاب رفتار بزهکارانه است. همچنین این نظریه اذعان دارد که برای کاستن از تمایل به رفتار بزهکارانه و مجرمانه باید همهٔ نوجوانان کنترل شوند. فقدان کنترل شخصی و اجتماعی موجب پیدایش بزهکاری و پایداری جرم می‌شود و هیرشی معتقد است که احتمال بزهکاری هنگامی که این پای‌بندی‌ها، دلبستگی‌ها و تعهدات ضعیف شود، بیشتر است. بدون این پیوندهای اجتماعی، فرد در ارتکاب اعمال جنایت‌کارانه آزاد است و در تمام گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی و اجتماعی، افرادی که پیوندشان با جامعه ضعیف است، ممکن است طعمهٔ الگوهای رفتاری جرم‌زا شوند (Lilly et al., 2015:133). باید این نکته را از دورهٔ نوجوانی به‌خاطر داشت که اولین هدف نوجوان در زندگی، پیدا کردن یک مدل[1] است که این مدل به‌نوعی الگوی رفتاری نوجوان است. علاوه بر این فروپاشی خانواده و کم‌رنگ بودن نقش والدین در تربیت نوجوان می‌تواند عاملی برای پیوستن نوجوانان به باندها باشد و ادعا می‌شود که نوجوانان به‌دلیل فقدان الگوهای مثبت در خانه، برای محافظت و به‌دست آوردن «احساس تعلق»[2] به جنایات سازمان‌یافته کشیده می‌شوند (مک‌شین، ۱۴۰۲: ۲۵).

رهیافت «یادگیری اجتماعی» که توسط ادوین ساترلند[3] نیز مطرح شد، بر این اعتقاد استوار شده است که رفتارهای مجرمانه در اثر تماس و هم‌نشینی با الگوهای جنایی آموخته می‌شود، هرچه تماس افراد با چنین محیط‌هایی زودتر آغاز شود، تکرار تماس به‌دفعات بیشتر باشد (فراوانی معاشرت) و هر چه ارتباط نزدیک و عمیق‌تر باشد (عمق معاشرت) یا مدت‌زمان معاشرت طولانی‌تر باشد (استمرار معاشرت)، احتمال اینکه درنهایت فرد بزهکار شود، بیشتر است. گابریل تارد نیز یادگیری و تقلید را سبب اصلی ارتکاب بزه می‌دانست و به بیان این موضوع می‌پرداخت که در راستای ارتکاب اعمال مجرمانه، نوع جرم، شیوهٔ ارتکاب بزه، انتخاب نوع سلاح و ...، تقلید نقش انکارناپذیری را ایفا می‌کند؛ طوری که نوجوان در موارد مذکور تلاش دارد تا عیناً جزئیات را مطابق با الگوی رفتاری مقلّد خویش منطبق سازد (شیخ‌الاسلامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۶).

درحقیقت، علاوه بر اینکه امکان دارد فرد همان رفتار مشاهده‌شده را مورد تقلید قرار دهد، گاهی نیز امکان دارد رفتاری عکس آن عمل انجام دهد به‌طوری‌که تنبیه والدین و مشاهدهٔ شکست والدین بزهکار توسط نوجوان، به تقابل منجر شود. گابریل تارد به این نکته اهتمام می‌ورزد و در همین راستا

1. Role model
2. Sense of belonging
3. Edvin Sutherland

می‌نویسد: «ما به‌وسیلهٔ تقلید است که مرتکب قتل می‌شویم یا دست به ارتکاب قتل نمی‌زنیم» (کسن، ۱۳۹٤: ۹).

۲-۱-۱. دوام بزهکاری نوجوانان؛ الگوسازی، تلقین و تقلید

نقش یادگیری در همهٔ صحنه‌های زندگی ما نمایان است. یادگیری نه‌تنها در آموختن مهارتی خاص، بلکه در رشد هیجانی، تعامل اجتماعی و حتی رشد شخصیت نیز دخالت دارد. در میان خیل رهیافت‌های جرم‌شناختی، ازجمله نخستین رهیافت‌هایی که در حیطهٔ روانی و اجتماعی جرم‌شناسی مطرح شده، رهیافت گابریل تارد است که نتایج نظریهٔ خود را تحت عنوان «قوانین تقلید» مطرح و اساس نظریه را بر یادگیری پدیدهٔ بزه استوار کرد. نظریهٔ تارد تا جایی پیش رفت که در مخالفت با نظریات مکتب تحققی، اصطلاح مجرم حرفه‌ای[1] را جایگزین مجرم مادرزاد کرد (اتکینسون و همکاران، ۱٤۰۰: ۲۵۵).

گابریل تارد یادگیری و تقلید را سبب اصلی ارتکاب بزه می‌دانست. ولی تقلید رفتار مجرمانه را «شباهت شیوه‌های رفتاری بزهکاران یک منطقهٔ مشترک در یک زمان مشترک» تعریف می‌کرد.

گابریل تارد معتقد بود که ارتکاب جرم از راه تقلید و یادگیری آموخته می شود و براین اساس سه قانون حاکم بر چگونگی تقلید جرم را به شرح ذیل معرفی نموده است:

۱. قانون اول: اینکه انسان غالباً از کسانی تقلید می‌کند که از نظر فیزیکی به او نزدیک هستند و یا با وی معاشرت دارند. به همین جهت اگر فرد در محیط‌های مجرمانه، فاسد و منحرف زندگی کند یا معاشرت داشته باشد، در نتیجهٔ این معاشرت و قرابت فیزیکی ارتکاب جرم را می‌آموزد (عظیمی، ۱٤۰۰: ۳٦۳).

۲. قانون دوم: انسان معمولاً از افراد مافوق خود تقلید می‌کند؛ یعنی اشخاص فرودست از اشخاص فرادست تقلید می‌کنند. در باندهای مجرمانهٔ جرائم باندی و سازمان‌یافته اشخاصی که تازه‌وارد هستند و در سلسله‌مراتب باندی در ذیل قرار دارند از پیش‌کسوتان پیروی می‌کنند و تحت آموزش و ارشاد قرار می‌گیرند و به این وسیله ارتکاب جرم را می‌آموزند.

۳. قانون سوم: پس از معرفی نمونهٔ اول که موردتوجه اکثریت افراد یک جامعه قرار گیرد، شیوه‌های به‌روز ارتکاب اعمال مجرمانه گسترش پیدا کرده که تارد این موضوع را تحت عنوان قانون مُد معرفی کرده است.

1. professional criminal

رهیافت تارد، همان‌طور که می‌تواند ارتکاب اولین رفتار بزهکارانه را توجیه کند، می‌تواند در تکرار یا عودت و پایداری بزه نیز قابل‌توجه باشد (لاندین، ۱۴۰۰: ۱۹۵).

تارد تأثیر محیط و اطرافیان نوجوان در بزهکاری او را حائز اهمیت خاصی دانسته و معتقد است نوع رفتار، آداب و رسوم در تقلید، نقش مؤثری را ایفا می‌کنند. همچنین او معتقد است بیشتر قاتلان و سارقان افرادی هستند که از دوران طفولیت از خانواده طرد شده و بدون حامی و خودسر بار آمده‌اند و کوچه و خیابان برای آنان محل آموزش بزهکاری است. به نظر تارد، در جامعه‌شناسی همه چیز در روابط بین نوجوانان خلاصه می‌شود؛ لذا اجتماع از گروهی از مردم تشکیل شده است که به تقلید از یکدیگر مشغول هستند.

یادگیری مشاهده‌ای لزوماً نیازمند این است که فرد دیگری را در حین انجام یک فعالیت مشاهده می‌کنیم. بندورا متوجه شد که تقویت بیرونی و محیطی تنها عاملی نیست که بر روی یادگیری و رفتار تأثیر می‌گذارد، بلکه او تقویت درونی را به‌عنوان شکلی از پاداش درونی، مانند احساس افتخار و غرور، رضایت و احساس پیشرفت، توصیف کرد؛ درواقع این احساسات و تقویت‌های درونی هستند که تعیین می‌کنند آنچه مشاهده می‌شود یاد گرفته شود یا خیر. تارد معتقد بود که تمامی رفتارهای انسان در اثر تقلید آموخته می‌شود، جرم هم یک رفتار انسانی است که در جامعه آموخته می‌شود. وی معتقد بود که هیچ انسانی مجرم مادرزاد نیست و این جامعه است که در طول حیات انسان شیوه‌های ارتکاب جرم را به فرد می‌آموزد (نوربها، ۱۳۹۹: ۱۲۰).

بندورا معتقد است که اگر این فرایندهای شناختی به‌درستی واقعیت را منعکس نکنند، موجبات بروز رفتار ناسازگارانه را فراهم می‌آورند. بندورا چند دلیل را برای ایجاد فرایندهای شناختی معیوب[1] نام می‌برد؛ ازجمله اینکه خطای فکری که می‌تواند شواهد ناکافی از اطلاعات حاصل به‌وجود آورد. در این باره بندورا به یادگیری ناشی از تصوراتی که توسط وسایل ارتباط‌جمعی منتقل می‌شود، اشاره می‌کند و می‌افزاید: «نوجوانان بزهکار تا حدی تصوراتشان از آن دسته از واقعیت‌های اجتماعی را که هیچ‌گونه تماس مستقیمی با آن‌ها نداشته‌اند را از طریق صحنه‌های تلویزیون که مملو از شخصیت‌های فاسد و فاقد اصول اخلاقی است، می‌آموزند. این دید تحریف‌آمیز از واقعیت ممکن است به رفتار جنایت‌آمیز منجر شود. برخی نوجوانان نوشتن نامه‌های تهدیدآمیز به معلمان یا حمله و ضرب و جرح دیگران را از صحنه‌های تلویزیونی آموخته‌اند».

1. raulty convitive processes

۲-۱-۲. دوام بزهکاری نوجوانان؛ روند جامعه‌پذیری و خودکنترلی

یکی از انتظارات جامعه از اطرافیان نوجوان و خود وی، درصد جامعه‌پذیری بالا در نوجوانان است و هیچ‌گاه یک جامعه به‌تنهایی از پس جامعه‌پذیر کردن نوجوانان به‌تنهایی برنمی‌آید. به همین دلیل است که نهاد خانواده، مدرسه، دوستان و هر شخصی که نوجوان با آن‌ها در ارتباط است باید در نهادینه کردن ارزش‌ها، اعتقادات و هنجارهای مورد قبول جامعه در نوجوانان تلاش کند تا هم گامی در جهت بالا بردن میزان جامعه‌پذیری در نوجوان بردارد و هم به جامعه در جهت حفظ ارزش‌ها، هنجارها و اعتقادات کمک کند.

فارغ از وظایف اطرافیان نوجوان، خود او هم با مهار کردن غریزه و گرایش‌های منفی خود در قالب خودکنترلی، می‌تواند تا حد زیادی از گرویدن به جرگهٔ بزهکاران خودداری کند. دستیابی به خودکنترلی، ایجاد حالتی در درون فرد است که او را به انجام وظایفش متمایل می‌کند، بدون آنکه یک عامل خارجی او را در کنترل خود گرفته باشد. غایتی که در خودکنترلی به‌دنبال آن هستیم، ارائهٔ یک شخصیت سالم با بلوغ فکری رسیده است، که در برابر انواع مشکلات از خود مقاومت نشان می‌دهد و علاوه بر محیط کار در زندگی شخصی خویش نیز خودکنترلی را پیش می‌گیرد و بدین شکل برخود مسلط می‌شود و البته که این امر از طریق تدارک بستر مناسب در جامعه، نهادینه خواهد شد. این تعاریف حاکی از این موضوع است که خودکنترلی فرایندی اختیاری است که طی آن افراد بدون اجبار، تهدید و تطمیع به وظایف سازمانی خود تعهد نشان می‌دهند و از حداکثر توان خود در راستای تحقق اهداف سازمان استفاده می‌کنند.

والتر رکلس[1] با ارائهٔ تئوری «مهار یا کف‌نفس»[2]، به عوامل بازدارندهٔ جرم می‌پردازد و معتقد است که در انسان نوعی حائل درونی وجود دارد که به غرایز، خصوصیات روانی و میزان پای‌بندی او برمی‌گردد. این حائل درونی انسان را در مسیر ارتکاب جرم حفظ می‌کند و از نقض هنجارها بازمی‌دارد. رکلس با تأکید بر مهار درونی معتقد است که انواع کشش‌ها به‌سوی رفتار انحرافی وجود دارد که تمام افراد آن را تجربه می‌کنند. تأثیر این تحریک‌ها و کشش‌ها به‌سوی ارتکاب عمل مجرمانه به قدرت مهار درونی فرد بستگی دارد. آمال‌های بدون محدود، فشارهایی را بر فرد وارد می‌کنند که می‌توانند او را به سمت نابهنجاری‌ها سوق دهند، موقعیتی که در آن فشار اجتماعی بر شخص برای

1. Walter Reckless
2. inhibition or abstinence theory

دستیابی به آرزوهای فردی افزایش می‌یابد و او را به انحراف از ارزش‌ها تشویق می‌کنند. در این شرایط چیزی باقی نمی‌ماند به جز میل بی‌پایان فردی و کنترل‌ناپذیر اشخاص که بی‌حدوحصر و اشباع‌ناپذیر است (حاجی‌آبادی و قبادیان، ۱۳۹۵: ۱۲۱). درواقع می‌توان گفت که حس خودکنترلی که در هر فردی وجود دارد، می‌تواند نجات‌دهنده یا ازبین‌برندهٔ وی باشد؛ به‌طوری‌که اگر در تقویت و بالا بردن این حس بکوشد موفق خواهد شد و اگر آن را نادیده بگیرد و تلاشی برای نجات این حس نکند، زمینهٔ نابودی خویش را فراهم می‌سازد. شاید در همهٔ افراد تضعیف این حس به ارتکاب بزه منتج نشود، اما سبب موفقیت شخص هم نخواهد شد.

در همین راستا، اگر نوجوان از میزان خودکنترلی بالایی بهره‌مند باشد، این معنی را در بردارد که روند جامعه‌پذیری در او به شکل مثبتی صورت گرفته است و در معنایی گسترده‌تر خودکنترلی اجتماعی در او نیز شکل می‌گیرد. درواقع مسئلهٔ خودکنترلی اجتماعی به‌دنبال فرایند اجتماعی شدن پدید می‌آید. نظارت‌های اجتماعی بر خود به ابزارها و روش‌هایی اطلاق می‌شود که برای اجبار فرد به انطباق او با انتظارات گروه معین یا کل جامعه، به‌کار برده می‌شود. به‌عبارت دیگر کنترل اجتماعی به موضوعاتی که بر رفتار افراد اثر می‌گذارد و آنان را به پیروی از هنجارها و ارزش‌ها وادار می‌کند، اطلاق می‌شود و خودکنترلی اجتماعی بر رفتاری اطلاق می‌شود که کمک می‌کند تا فرد هنجارها و ارزش‌های مثبت جامعه را باارزش بداند و درصدد باشد تا از رفتارهای هنجارشکن و قانون‌شکن جلوگیری کند. هرگاه خودکنترلی اجتماعی در عمل محقق شود، رفتار فرد با نوع رفتار مورد انتظار هماهنگ و خودکنترلی اجتماعی به‌صورت رابطهٔ دوطرفه نیز بین افراد اعمال می‌شود، یعنی ما بر رفتار دیگران تأثیر می‌گذاریم و متقابلاً، دیگران نیز بر رفتار ما اثرگذارند (کوئن، ۱٤۰۳: ۱۹۹). خودکنترلی از نوع اجتماع‌محور، به مهارت اعضای جامعه در انطباق خود با هنجارهای موجود در جامعه بستگی دارد و هنجار عبارت از قاعدهٔ رفتار یا به زبان دیگر عبارت از نمونه یا معیار ثابت چیزهایی است که در درون یک فرهنگ معین باید وجود داشته باشد. موضوع خودکنترلی اجتماعی در دستهٔ مفاهیمی قرار می‌گیرد که در سلسله رفتارهای سازمانی توجه خاصی به آن شده و اندروا[1] در رهیافت یادگیری اجتماعی، به نقش خودکنترلی اجتماعی اشاره کرد و عقیدهٔ خود را این موضوع قرار داده که تا آنجا که آدمی بتواند محیط و فرایندهای شناختی خود را کنترل کند، رفتار خود را نیز می‌تواند

1. Andrew

کنترل کند و این خودکنترلی اجتماعی به یادگیری اجتماعی نوجوان منتهی می‌شود. مشاهده‌های تحقیقاتی در این زمینه، مؤید این ادعاست که نوجوانان برخوردار از قدرت خودکنترلی اجتماعی، در برقراری ارتباطات انسانی، موفق‌تر از دیگران عمل خواهند کرد (عزیزآبادی فراهانی و ابتهاج، ۱۳۹۱: ٦۷).

خودکنترلی اجتماعی بالا موجب می‌شود تا نوجوان در برابر وسوسه‌های فوری (انتخاب مزایای کوتاه‌مدت و هزینه‌های بلندمدت) مقاومت کند و درپی دستاوردهای طولانی‌مدت (هزینه‌های کوتاه‌مدت و دستاوردهای بلندمدت) باشد. کب کلارک[1] (2014) معتقد است که خودکنترلی اجتماعی تحت‌تأثیر ادراک نوجوان و جامعه قرار دارد؛ بدین‌گونه که اگر نوجوان علت را به عوامل درونی نسبت دهد، خودکنترلی افزایش می‌یابد و اگر به عوامل بیرونی و اجتماعی نسبت دهد، خودکنترلی کاهش می‌یابد. او بر این باور است که اگر چنین رابطه‌ای بین ادراک و خودکنترلی وجود داشته باشد، می‌توان مدعی شد که خودکنترلی اجتماعی واسطهٔ بین ادراک و رخدادهای زندگی ازجمله بزهکاری هستند (بیرامی و همکاران، ۱۳۹۷: ۸). درنهایت یکی از عناصر اصلی ادراک درونی داشتن، حس کنترلی است که نوجوان بر اعمال خود دارد که در صورت داشتن حس کنترل بالا که هم‌جهت با مفهوم خودکنترلی اجتماعی بالاست، میزان بزهکاری در میان نوجوانان روند نزولی خواهد داشت.

۲-۲. پایایی در مسیر بزهکاری در سایهٔ مراسم بدنامی و معاشرت ترجیحی

جامعهٔ انسانی و روابط اجتماعی براساس نظم اجتماعی و به‌واسطهٔ هنجارهای اجتماعی اداره و تنظیم می‌شود. انسان‌ها در طول زندگی با نهادها و گروه‌های اجتماعی مختلفی ارتباط دارند؛ ازجمله مهم‌ترین آن‌ها، نهاد خانواده، مدرسه، دوستان و همسالان است. دیوید ساترلند با توجه به این نکته و به تأسی از نظریات یادگیری در حوزهٔ روان‌شناسی، نظریهٔ «معاشرت‌های ترجیحی» را بیان کرده و معتقد است که رفتار مجرمانه یک امر ارثی نیست، بلکه امری اکتسابی و آموختنی است (کرمی، ۱٤۰۱: ۱۳۳). درحقیقت او چنین بحثی را به این شکل مطرح می‌کند که هر انسان در شرایط مساعد محیطی، اجتماعی و معاشرتی از خرده‌فرهنگ خاصی تأثیر گرفته و زمینه‌های انحراف در وی به‌وجود

1. Cobb Clark

می‌آید؛ بدین معنا که در این خرده‌فرهنگ که شرایط فرهنگی و محیطی برای انحراف مناسب است، معاشران و زمینه‌های ارتباطی می‌توانند به تسریع روند انحراف در افراد کمک کنند. جو فرهنگی مساعد برای سرپیچی از ارزش‌ها و هنجارهای حاکم و تن‌دادن به ارزش‌ها و هنجارهایی که در آن یک خرده‌فرهنگ جاری است، معمولاً از طریق دوستان و معاشران یا تحت‌تأثیر آژانس‌ها و نهادهای دیگر شکل می‌گیرد. جوانانی که رفتارهای کج‌روانه‌ی آنان اصولاً باید به حاشیهٔ اغماضِ جامعه سپرده شود و در غیر این صورت پاسخ‌دهی‌های رسمی نظام عدالت کیفری به ایشان، به ایراد برچسب‌های بدنام‌کننده بر فرد منجر می‌شود که او را از جامعه، بیگانه می‌سازد و هویتی تازه ناشی از انگ اجتماعیِ وارده را در خودپنداره‌ی فرد ایجاد می‌کند. وارد کردن برچسب با پاسخ رسمی نظام عدالت کیفری به کج‌رو، بدنامی ناشی از آن، تولد هویت تازه و پای‌بند شدن فرد به این هویت از سر ناچاری، مراحلی است که طی مراسم بدنامی یا بی‌آبرویی برای فرد اتفاق می‌افتد.

۲-۲-۱. دوام بزهکاری نوجوانان؛ مراسم بدنامی و روند دریافت برچسب‌های منفی

از دیگر نظریاتی که بر نقش عوامل اجتماعی بر بزهکاری نوجوان تأکید دارد، نظریهٔ برچسب‌زنی[1] است. نظریهٔ برچسب‌زنی نیز علل جرم را در عوامل اجتماعی و به‌طور مشخص در برچسب‌زنی مفاهیم مجرمانه به نوجوان از سوی اطرافیان وی، جست‌وجو می‌کند نه در عوامل فردی و وراثتی. برچسب زدن به نوجوانانی که مورد اتهام واقع شده و یا خطایی را مرتکب شده‌اند، اصلاً به صلاح نبوده و بلکه بیشتر موجب کج‌روی نوجوانان برچسب‌خورده می‌شود. در این نظریه انحراف و اشتباه اول ممکن است به هر دلیلی اتفاق بیفتد، اما انحراف دوم و بعدی‌ها محصول انگ و برچسبی است که جامعه بعد از انحراف اولی به نوجوان می‌زند (صلاحی، ۱۴۰۰: ۱۲۹).

مطابق این نظریه، هنگامی که بر یک شخص برچسب بزهکار بودن زده می‌شود، در نتیجهٔ آن نوجوان بدنام می‌شود، مثلاً ممکن است بر یک نوجوانی برچسب منفی نوجوان بزهکار زده شود آن هم فقط به‌دلیل آنکه ادعا شده او از یک مغازه کالایی برداشته است و با زدن چنین برچسبی، نام نوجوان در معرض لکه‌دار شدن قرار می‌گیرد، دیگران نیز نسبت به برچسب او واکنش‌هایی نشان می‌دهند، بدون آنکه ببینند این نوجوان در زندگی واقعی خودش چگونه است، چه رفتارهایی دارد و چه ویژگی‌های مثبتی دارد. حال اگر در طول زمان این برچسب منفی به نوجوان اطلاق شود، ممکن

1. Labeling theory

است این برچسب در ضمیر او نهادینه شود و به برچسب جدید خود اعتقاد قلبی پیدا کند و حتی تا جایی پیش رود که هویت خود را تغییر داده و با این برچسب جدید خود را هماهنگ سازد؛ وقتی نوجوانی با برچسب‌های منفی زده شده بر رویش، بدنام می‌شود نه‌تنها به دنبال برچسب خود و بروز بیشتر رفتارهای بزهکارانه می‌رود، بلکه آرامش روانی خود را در همراهی با نوجوانانی می‌داند که آن‌ها نیز دارای همین برچسب باشند و به معاشرت با آنان تمایل نشان می‌دهند.

سبک زندگی مجموعه‌ای از رفتارها و الگوهای کنش هر فرد که معطوف به ابعاد هنجاری و معنایی زندگی اجتماعی است اطلاق می‌شود و درواقع سبک زندگی برابری می‌کند با فرهنگ هر فرد یا هر جامعه. به این نتیجه رسیدیم که کودکان و نوجوانان دارای ۲ انحراف اولیه و ثانویه (بزهکاری) هستند: انحراف اولیه شامل کودکان و نوجوانانی می‌شود که مرتکب انحرافات می‌شوند؛ ولی بزهکار شناخته نمی‌شوند و برچسب بزهکاری نمی‌خورند (کودکان و نوجوانان غیربزهکار در جامعه) و انحرافات ثانویه شامل کودکان و نوجوانانی می‌شود که مرتکب انحرافات می‌شوند و برچسب بزهکاری می‌خورند (کودکان و نوجوانان بزهکار در کانون اصلاح و تربیت).

برچسب زدن به نوجوانانی که مورد اتهام واقع شده و یا خطایی را مرتکب شده‌اند، اصلاً به صلاح نیست و بلکه بیشتر موجب کج‌روی نوجوانان برچسب‌خورده می‌شود. در این نظریه انحراف و اشتباه اول ممکن است به هر دلیلی اتفاق بیفتد، اما انحراف دوم و بعدی‌ها محصول انگ و برچسبی است که جامعه بعد از انحراف اولی به نوجوان می‌زند. این موجب خواهد شد که نوجوان در واکنش به این برچسب، در مراحل ابتدایی حساسیت نشان دهد و به‌صورت انتقام‌جویانه مرتکب عمل مجرمانه شود، اما این فرایند ادامه خواهد یافت تا آنجا که نوجوان همان‌طور که از نظر جامعه و اطرافیان منحرف شناخته می‌شود، خودش نیز درنهایت پس از تکرار پی‌درپی برچسب از سوی جامعه، برچسب «منحرف» را می‌پذیرد و نقش بزهکار را سرلوحهٔ رفتار خویش قرار خواهد داد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱٤۰۱: ۱۷۱). اساساً نظریهٔ برچسب‌زنی، بزه را امری عینی و واقعی نمی‌داند، بلکه آن را امری اعتباری و ساخته و پرداختهٔ حاکمان در جهت تثبیت و حفظ حاکمیت خویش می‌داند. عناوین بزهکارانه برچسب‌هایی است که حاکمان براساس هنجارهای خویش وضع و بر افرادی که از این هنجارها تخطی کنند، تحمیل می‌کند. این امر موجب شکل‌گیری هویت جدید و شخصیت مجرمانه می‌شود و باعث خواهد شد که نوجوان را همواره به‌طرف بزهکاری سوق دهد.

۲-۲-۲. دوام بزهکاری نوجوانان؛ کیفیت معاشرت‌های ترجیحی و تشکیل خرده‌فرهنگ بزهکاری

مطالعات و رهیافت‌های جرم‌شناختی نشان می‌دهد که غالب نوجوانان بزهکار در محیط‌های نامساعد اجتماعی و خانوادگی رشد می‌یابند و علاوه بر محرومیت از آموزش و فراگیری شیوه‌های جامعه‌پذیری در چنین محیط‌هایی، از خرده‌فرهنگ‌های بزهکاری[1] نیز متأثر هستند و قواعد و اصول زندگی بزهکارانه را می‌آموزند. ازاین‌رو رهیافت‌های تازه در علم جرم‌شناختی، خواستار مداخله در فرایند رشد و جامعه‌پذیری آن دسته از نوجوانانی است که در محیط‌های نامناسب خانوادگی و محلی قرار گرفته‌اند. مسئلهٔ بهره گیری پیشگیری زودرس، پیش از آنکه نوجوان خود را یک بزهکار بشناسد و از ریشه‌گرفتن عادات مجرمانه در خود جلوگیری نماید، از وضعیت رها ساختن کودک در محیط‌های جرم‌زا و انتظار برای رسیدن وی به مسئولیت کیفری و ورود به سیستم دادرسی کیفری اثرگذارتر است (ولی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۴۵).

ساترلند در این نظریه به بیان این نکته می‌پردازد که هر فردی در شرایط مساعد محیطی، اجتماعی و معاشرتی از خرده‌فرهنگ[2] خاصی تأثیر گرفته و زمینه‌های انحراف در او شروع به پیدایش می‌کند؛ یعنی در این خرده‌فرهنگ که شرایط فرهنگی و محیطی برای انحراف مناسب است، همراهان و زمینهٔ ارتباط و معاشرت می‌تواند به روند منحرف‌شدن افراد کمک کند. فضای فرهنگی مساعد برای تخطی از ارزش‌ها و هنجارهای حاکم و تن دادن به ارزش‌ها و هنجارهایی که در آن خرده‌فرهنگ جاری است، معمولاً از طریق دوستان و معاشران یا تحت‌تأثیر آژانس‌ها و نهادهای دیگر شکل می‌گیرد.

جامعه‌های مدرن امروزی از خرده‌فرهنگ‌های متفاوت و خاصی به‌وجود آمده‌اند که هرکدام هنجارهای خاص خود را دارند و ممکن است هنجارهای خارج از خرده‌فرهنگ خود را کج‌رفتاری تلقی کنند. کوهن[3]، ماتزا[4] و فلدمن[5] بر این باورند که دقت در خرده‌فرهنگ‌ها در تبیین کج‌رفتاری‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است. در نظر آلبرت کوهن (1995) پسران نوجوان در موقعیت‌هایی مرتکب برخی از کج‌رفتاری‌هایی می‌شوند که در آن صرفاً به‌دنبال کسب منافع مادی نیستند. او بعضی از رفتارهای انحرافی نوجوانان را همانند خشونت‌های فیزیکی ـ رفتاری می‌داند که نوجوانان صرفاً به‌منظور کسب لذت‌های شخصی مرتکب می‌شوند و این نوع رفتار توسط الگوهای

1. delinquent subcultures
2. sub-culture
3. Cohen
4. Matza
5. Feldman

خرده‌فرهنگی آنان، به‌عنوان رفتار درست ارزیابی می‌شود. ماتزا (1964) نیز بر این باور است که نوجوانانِ طبقهٔ پایین جامعه نه از فرهنگ مسلط تبعیت می‌کنند و نه آن را رد می‌نمایند، بلکه آن‌ها به‌علت یک دسته از رویدادهایی که تحت آن شرایط پایین آمدن شئون آن‌ها را ممکن می‌سازد، تقلید اخلاقی به نظم قانونی را خنثی می‌سازند و یک نوع ساخت‌های زبانی را می‌آموزند که آن ساخت‌ها، آن‌ها را قادر می‌سازند تا رفتار بزهکارانه را توجیه کنند و در نتیجهٔ این فرایندها، قوانین اخلاقی و حقوقی مورد انکار نوجوانان قرار می‌گیرد؛ ارزش‌هایی که این گروه از نوجوانان توسعه می‌دهند، آن‌ها را قادر می‌سازد تا بدون آنکه احساس گناه کنند، از چارچوب اخلاق و قانونی خود خارج شوند.

بنا بر آنچه بیان شد ساترلند در نظریهٔ هم‌نشینی افتراقی (1939) با ارائهٔ این رهیافت مدعی شد که رفتارهای انحرافی به‌دنبال «معاشرت‌های ترجیحی»، یعنی برقراری روابط اجتماعی با دستهٔ خاصی از مردم (مانند تبهکاران) آموخته می‌شود و برای آنکه یک فرد، جنایت‌کار تلقی شود، باید ابتدا یاد بگیرد که چگونه می‌توان یک جنایت را انجام داد. در معنایی دیگر این رهیافت بر این پیش‌فرض استوار شده که رفتار انحرافی، موروثی و ذاتی نبوده و به همان روشی یاد گرفته می‌شود که هر رفتار دیگری آموخته می‌شود. ساترلند در این رهیافت تلاش کرده تا این موضوع را بیان کند که جنایت و انحراف از طریق انتقال فرهنگی در گروه‌های اجتماعی و محیط اجتماعی آلوده به فساد یاد گرفته شده (ستوان و همکاران، ۱۳۹٦:٦٤) و مشخصاتی چون مکرر و غالب بودن مطالب تشویقی دربارهٔ بزهکاری و قانون‌شکنی از سوی نزدیکان فرد به پذیرش بزهکاری منجر می‌گردد. همچنین گروه همسالان بزهکار اغلب به روش‌های توجیهی نسبت به زیر پانهادن قوانین و اعتقادات سنتی جامعه تجهیز هستند؛ توجیهاتی مانند کارهایی که مردم بزه می‌دانند به کسی آسیب نمی‌رساند، نیروهای انتظامی به همه بدگمان‌اند و ... پذیرش راحت‌تر اقدام بزهکارانه را توسط نوجوان هموار می‌سازد و درنتیجه ما شاهد این هستیم که بزهکاری نهادینه‌شده در وجود نوجوانان ماندگار شده و به پایدار شدن بزهکاری می‌انجامد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با ترکیب نظریات کلاسیک و ارائهٔ مدلی نوین برای تبیین پایداری بزهکاری، هم در بُعد نظری (با پرکردن خلأ مطالعاتی در زمینهٔ انتقال از بزه‌دیدگی به بزهکاری) و هم در بُعد کاربردی (با

پیشنهاد راهکارهای پیشگیرانهٔ زودرس)، گامی فراتر از پژوهش‌های پیشین برداشته است. یافته‌های آن می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های کیفری و اجتماعی در حوزهٔ کودکان و نوجوانان باشد.

راه عوامل اجتماعی و نوجوانان تا حدود زیادی با هم مشترک است؛ به این معنا که در تمام مراحل زندگی یک نوجوان، می‌توان اثرگذاری عوامل اجتماعی را به‌صورت کم‌رنگ و پررنگ مشاهده کرد. هیچ نوجوانی نمی‌تواند ادعا کند که کوچک‌ترین ارتباطی با جامعهٔ خود ندارد و هیچ تأثیری از آن‌ها نگرفته است. مؤلفه‌های اثرگذاری بزهکاری والدین، شرایط اقتصادی، کیفیت جامعه‌پذیری، میزان خودکنترلی، هم‌نشینان نوجوان، پیشگیری از تثبیت بزهکاری از منظر شرایط عینی و ذهنی می‌توانند در گرایش نوجوانان به بزهکاری نقش داشته باشند.

در پاسخ به سؤال مطروحه در ابتدا با توجه به یافته‌ها، طبق نظریهٔ معاشرت‌های ترجیحی و دلبستگی، «حس تعلق» یکی از عواملی است که نوجوان را به سمت بزهکاری سوق می‌دهد. منظور از تعلق و دلبستگی این است که فرد از افرادی که نزدیک او هستند پیروی می‌کند. والدین بزهکار یا هم‌نشینان خطاکار، سبب گرایش نوجوان به بزهکاری می‌شوند (اسکندری چراتی، ۱۳۹۶: ۱۸۵)، چون بزهکاری نیز مانند سایر رفتارها آموخته می‌شود و می‌تواند باعث افزایش اشتیاق نوجوان به ارتکاب آن شود. حتی گاهی می‌توان مشاهده کرد که نوجوان سعی می‌کند تا جزئیات رفتارهای بزهکاران اطراف خود ازجمله نوع بزه، نحوهٔ ارتکاب بزه، نحوهٔ انتخاب قربانی و... را عیناً اجرا کند و با توجه به مؤلفه‌های نظریهٔ کنترل اجتماعی میزان نظارت والدین بر فرزندان، تعهدهای خانوادگی، پایگاه‌اجتماعی ـ اقتصادی و تعهدهای آموزشگاهی، یاددهی هنجارها و ارزش‌های اجتماعی همگی نکاتی هستند که از جانب خانواده به نوجوان منتقل و رعایت تمامی نکات سبب جامعه‌پذیری مثبت نوجوان می‌شود که درنهایت به پیدایش خودکنترلی بالا منجر می‌شود و با رفتار بزهکارانهٔ جوانـان رابطه‌ای معنادار و معکوس دارند. ازطرف دیگر هرچه پیوند فرد با خانواده کم‌تر باشد، رعایت هنجارهای اجتماعی ضروری نباشد، جامعه‌پذیری نوجوان به‌صورت منفی انجام شده باشد (هنجارهایی متفاوت از جامعه به نوجوان آموزش داده شود)، گرایش او به دوستان و همسالان منحرف و بزهکاری افزایش خواهد یافت که این به معنای کاهش میزان خودکنترلی در نوجوان است که درنتیجه برچسب بزهکاری به نوجوان می‌خورد و نوجوانی که خود را به‌عنوان بزهکار در جامعه شناخته است، تلاشی در جهت کندن این برچسب نمی‌کند و همین شیوه را سرلوحهٔ خود قرار می‌دهد.

نوآوری عملی این پژوهش، پیشنهاد مداخلات روانی ـ اجتماعی در مراحل اولیهٔ آسیب‌دیدگی کودکان (مانند برنامه‌های خانواده‌درمانی و مشاورهٔ مدرسه‌محور) است که از تثبیت بزهکاری جلوگیری می‌کند. این راهکارها مبتنی بر یافته‌های نظریات رشدمدار و کنترل اجتماعی است.

همچنین مقاله با معرفی مدلی سه‌مرحله‌ای شامل:

- آسیب‌پذیری اولیه (کودکی پرتنش)،
- تقویت کج‌روی (از طریق معاشرت‌های ترجیحی و برچسب‌زنی)،
- تثبیت هویت بزهکارانه (با کاهش خودکنترلی و جامعه‌پذیری)،
- فرایند تبدیل کودک قربانی به بزهکار پایدار را نظام‌مند می‌کند.
- با مقایسهٔ تطبیقی نظریه‌های غربی (مانند ساترلند) با شرایط بومی جوامع درحال توسعه (مانند تأثیر فقر فرهنگی ـ اقتصادی بر بزهکاری)، چارچوبی بومی‌سازی‌شده برای تحلیل علل بزهکاری ارائه می‌شود.

پیشنهادهای این پژوهش با توجه به یافته‌ها بدین شرح است که:

- ایجاد سامانه‌ای برخط مشاوره‌ای با دسترسی آسان برای نوجوانان که خدمات روان‌شناسی، مشاورهٔ تحصیلی و مهارت‌های زندگی را به‌صورت رایگان یا کم‌هزینه ارائه دهد.
- با توجه به تأکید بر آموزش مهارت‌های زندگی، پیشنهاد می‌شود برنامه‌های ساختاریافته‌ای برای تقویت هوش هیجانی، تاب‌آوری و حل تعارض در نوجوانان از طریق سیستم آموزشی اجرا شود. این برنامه‌ها می‌توانند مشابه مدل «Roots of Empathy» در کانادا باشند که به کاهش خشونت و افزایش همدلی کمک می‌کند.
- ایجاد «مراکز حمایتی نوجوانان» در محله‌های پرخطر با مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای دولتی که به صورت فعال در محیط‌های اجتماعی با نوجوانان ارتباط برقرار می‌کنند و خدمات راهنمایی و پیشگیری ارائه می‌دهند.
- باتوجه به تأثیر هم‌نشینان نابسامان بر کاهش خودکنترلی نوجوانان، می‌توان از فناوری شبیه‌سازی موقعیت‌های پرخطر و آموزش روش‌های مقابله‌ای استفاده کرد.

حامی مالی:
این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:
شادی عظیم‌زاده: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.
سارا سالمی: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:
بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:
این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.
در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:
تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. آشوری، محمد و عظیم‌زاده، شادی (۱۳۹۲)، «جایگاه پروندهٔ شخصیت در فرایند پیشگیری از پایدار شدن بزهکاری جوانان»، *فصلنامهٔ حقوق*، *۱*، ۱۹۵_ ۲۱۳.

۲. اتکینسون، ریتا و همکاران (۱٤۰۰)، *زمینهٔ روان‌شناسی هیلگارد*، ترجمهٔ رضا زمانی و همکاران، تهران: رشد.

۳. اسکندری چراتی، آذر (۱۳۹٦)، «بررسی عوامل اجتماعی ـ اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر بزهکاری نوجوانان (مطالعهٔ موردی نوجوان پسر ۱۳تا ۱۹ سال شهر آزادشهر)»، *فصلنامهٔ تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری*، ۳۳، ۱۸۵_ ۲۰٦.

٤. بهرمند، میثم (۱۳۹۸)، «رابطهٔ اختلالات روانی با بزهکاری و ارتکاب جرم»، *فصلنامهٔ بین‌المللی قانون یار*، ۳ (۱۰)، ۲۰۳_ ۲۳۸.

۵. بیرامی، منصور و همکاران (۱۳۹۷)، «برازش علی- ساختاری بزهکاری با اسناد خطا و اجبار والدینی با واسطهٔ خودکنترلی»، *پژوهش‌های نوین روان‌شناختی*، *۱۳*، ۲۳_ ٤۷.

٦. ترکارانی، مجتبی، روشن‌پور، امین و مرادی‌نژاد، الهام (۱٤۰۰)، «زیست بزهکارانه: مطالعهٔ کیفی زمینه‌های شکل‌گیری بزهکاری در نوجوانان‌محلات کم‌برخوردار شهر خرم‌آباد»، *پژوهش‌نامهٔ مددکاری اجتماعی*، *۲۵* (۷)، ۱۷۸-۱۳۳.

۷. حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی و قبادیان، علی (۱۳۹۵)، «الگوی کنترل درونی اخلاق‌محور در سیاست‌گذاری جنایی»، *اسلام و مطالعات اجتماعی*، *٤* (۳)، ۹۷-۱۳۱.

۸. حاجی‌ده‌آبادی، احمد (۱٤۰۱)، *جرائم علیه اشخاص*، ویرایش‌سوم، تهران: میزان.

۹. حمید، کامل، موسوی، سیدمحمود، داورانی، مریم و ستوده، آزاده (۱۳۹۹)، «نقش و جایگاه وراثت در ژنتیک در زیست‌شناسی جنایی در ارتکاب جرم از منظر جرم‌شناسی نوین و آموزه‌های‌دینی»، *پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار*، *۱۳* (٤)، ۳۳۲-۲۸۳.

۱۰. خسروشاهی، قدرت‌الله و منصوری، حیدر (۱۳۸۹)، «پیشگیری زودرس از بزهکاری با رویکرد خانواده‌مدار»، *مطالعات پیشگیری از جرم*، *۱٦* (۵)، ۷-۲٦.

۱۱. دادستان، پریرخ (۱٤۰۱)، *روان‌شناسی مرضی تحولی*، تهران: سمت.

۱۲. دورکیم، امیل (۱۳۹۸)، *قواعد روش جامعه‌شناسی*، ترجمهٔ محمدعلی کاردان، تهران: نشر دانشگاه تهران.

۱۳. رجبی‌پور، محمود (۱۳۹۱)، *مبانی پیشگیری اجتماعی رشدمدار از بزهکاری اطفال و نوجوانان*، تهران: میزان.

۱٤. روستائی، مهرانگیز و عبداللهزاده وافی، مهدی (۱٤۰۰)، «سیاست جنایی افتراقی درقبال اختلال‌روانی بزه‌دیده در مقایسه با اختلال‌روانی بزهکار؛ ضرورت و چالش‌ها»، *حقوق پزشکی*، *۱۵* (۵٦)، ۱-۱۲.

۱۵. ساراسون، اروین‌جی و آساراسون، باربار (۱۳۹۳)، *روان‌شناسی مرضی*، ترجمهٔ بهمن نجاریان و همکاران، تهران: رشد.
۱۶. ستوان، صادق، دهدار، مجتبی، ایرندگانی، عبدالغفور، بلوچی، رضا و بزرگ‌زاده، محمدسعید (۱۳۹۶)، «بررسی جامعه‌شناختی ارتباط با دوستان بزهکار و گرایش نوجوانان به سرقت»، *آفاق علوم‌انسانی*، ۱۱ (۱)، ۶۱-۷۵.
۱۷. شامبیاتی، هوشنگ (۱۴۰۲)، *بزهکاری اطفال و نوجوانان*، تهران: مجد.
۱۸. شفیعی، محمدسعید و شفیعی، شیرین (۱۳۹۵)، «بررسی آسیب‌شناسانه و پیشگیرانه بزهکاری در سنین نوجوانی»، تهران: *دومین کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی*، ۱-۱۲.
۱۹. شیخ‌الاسلامی، گلاویژ، آشوری، محمد، مهرا، نسرین و مهدوی‌ثابت، محمدعلی (۱۴۰۲)، «تبیین جرم‌شناختی تأثیر تجربه‌های زیسته بر تقویت کشش‌های مجرمانه در فضای سایبر موردمطالعه: زندان تهران بزرگ (فشافویه)»، *مطالعات حقوقی فضای مجازی*، ۲ (۱)، ۱۸-۴۰.
۲۰. شیخ‌الاسلامی، گلاویژ، آشوری، محمد، مهرا، نسرین و مهدوی‌ثابت، محمدعلی (۱۴۰۱)، «چطور مجرم می‌شوند؟ (تبیین سیرگذار مجرمانه در پرتو جرم‌شناسی‌های رشدنگر و تلفیقی)»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۱۰ (۱۹)، ۴۵_۹۷.
۲۱. صلاحی، جاوید (۱۴۰۰)، *کلیات جرم‌شناسی و تئوری‌های جدید*، ویرایش چهارم، تهران: مجد.
۲۲.عزیزآبادی فراهانی، فاطمه، و سامه، ابتهاج. (۱۳۹۱). نقش مدیریت فرهنگی در مواجهه با پدیده وندالیسم (مطالعه موردی منطقه شش شهرداری تهران). *مدیریت فرهنگی*، ۶(۱۸)، ۶۱-۸۰.
۲۳. عظیمی، سیروس (۱۴۰۰)، *اصول روان‌شناسی عمومی*، ویرایش بیستم، تهران: صفار.
۲۴. قهرمانی افشار، نیوشا، خسروشاهی، قدرت‌الله و شادمانفر، محمدرضا (۱۳۹۸)، «پیشگیری زودرس در سیاست جنایی ایران با نگرشی بر تعالیم فقهی»، *فصلنامهٔ علمی فقه و مبانی حقوق اسلامی*، ۲ (۱۳)، ۱۱۷-۱۳۲.
۲۵. کرمی، علیرضا (۱۴۰۱)، «تحلیلی بر بزهکاری اطفال و نوجوانان در پرتو نظریهٔ معاشرت ترجیحی و تعامل نمادین»، *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۲۵ (۵)، ۱۳۳-۱۴۶.
۲۶. کرین، ویلیام (۱۴۰۲)، *نظریهٔ رشد*، ترجمهٔ غلامرضا خویی، ویرایش ششم، تهران: رشد.
۲۷. کسن، موریس (۱۳۹۴)، *اصول جرم‌شناسی*، ترجمهٔ میرروح‌الله صدیق، ویرایش سوم، تهران: دادگستر.
۲۸. کشاورز، مصطفی، میرزایی، سروناز و محمدجانی، اسمعیل (۱۳۹۷)، «بلوغ و بحران هویت در دوران نوجوانی و نقش آن در دوست‌یابی»، *تهران: اولین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دورهٔ پیش دبستانی*، ۱-۱۳.
۲۹. کوئن، بروس (۱۴۰۳)، *درآمدی بر جامعه‌شناسی*، ترجمهٔ محسن ثلاثی، ویرایش سی‌وپنج، تهران: توتیا.

۳۰. لاندین، رابرت ویلیام (۱٤۰۰)، *نظریه‌ها و نظام‌های روان‌شناسی*، ترجمهٔ یحیی سیدمحمدی، ویرایش شانزدهم، تهران: ویرایش.

۳۱. محسنی، فرید (۱۳۹۳)، «دستاوردهای نظری و عملی جرم‌شناسی رشدمدار»، *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۶۶ (۲۲)، ۱٤۵_۱٦۸.

۳۲. محمدی اصل، عباس (۱۳۸۵)، *بزهکاری نوجوانان و نظریه‌های انحراف اجتماعی*، تهران: علم.

۳۳. مشفق‌نیا، رسول (۱۳۹۷)، *نقش عوامل زیستی و ژنتیک در ارتکاب جرم و مسئولیت کیفری*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه بین‌المللی امام‌خمینی(ره).

۳٤. معظمی، شهلا و مهدوی، محمود (۱۳۸۸)، «اختلال درکارکرد رشدی خانواده و بزهکاری اطفال و نوجوانان»، *تحقیقات‌زنان*، ۳ (۱)، ۸۵-۱۱۱.

۳۵. معین، محمد (۱۳۸٤)، *فرهنگ معین (یک‌جلدی فارسی)*، تهران: زرین.

۳٦. مک‌شین، ماری‌لین‌دی و پی‌ویلیامز، فرانک (۱٤۰۲)، *نظریه‌های جرم‌شناسی*، ترجمهٔ حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: میزان.

۳۷. مهدوی، محمود و اختری، نیکزاد (۱۳۹۱)، «خانواده، کنترل اجتماعی و پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان»، *مطالعات پیشگیری از جرم*، ۲۵ (۷)، ۹۵-۱۱٤.

۳۸. نوربها، رضا (۱۳۹۹)، *زمینهٔ جرم‌شناسی*، تهران: گنج دانش.

۳۹. ولی‌زاده، محمود، عباسی، اصغر و اسماعیلی، مهدی (۱٤۰۲)، «مطالعهٔ تطبیقی پلیس ویژهٔ کودکان و نوجوانان در حقوق کیفری ایران و انگلستان»، *پژوهش‌های حقوقی*، ۵٤ (۲۲)، ۲۳۳-۲۵۹.

References

1. Lilly, J., & Robbert, R., Fransic, T., Cullen, R., Ball, A. (2015), *Criminological theory:context and consequences*, fifth Ed.UK: sage publication.
2. Maloku, A. (2020), "Theory of differental association", *Academic journal of interdisciplinary studies,9*, 170-178.
3. Wood, J., & Emma, A. (2010), "street gang theory research,where are now where we go from here?", UK.*:journal of aggression and behavior,15*,34,103-115.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

Legal Innovations in the Formal Registration of Property Transactions in Relation to Ordinary Sale Contracts And Their Jurisprudential Evaluation

Nazila Dabbagh [*1], **Amir Rastegar Moghadam** [2]

1. PhD in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Kish International Branch, Islamic Azad University, Kish Island, Iran. (Corresponding Author)
2. M.A in Registration law, Faculty of Law, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

***Corresponding author email address:** nazila.dabagh@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

The protection of property rights constitutes one of the fundamental pillars of every legal system and serves as an essential prerequisite for legal certainty, economic development, and social stability. A reliable property registration system not only secures ownership rights but also facilitates commercial transactions, reduces litigation, prevents fraud, and strengthens public confidence in the legal order. Consequently, modern legal systems increasingly rely upon compulsory registration mechanisms to ensure transparency in immovable property transactions and to protect both contracting parties and third persons. Comparative property law similarly recognizes that registration systems perform important public functions extending beyond the private interests of contracting parties by promoting legal certainty and market efficiency.

Received: 09 August 2024- **Accepted:** 16 December 2025 - **Published online:** 22 December 2025

Dabbagh, N., & Rastegar Moghadam, A. (2025). Innovations of the Official Registration Law in confrontation with private sale agreements and its jurisprudential evaluation. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 103–137.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734578

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Despite the long-standing implementation of Iran's Registration Law of 1931, informal transactions involving immovable property have remained widespread. The extensive use of ordinary sale contracts (mobāya'eh-nāmeh) has generated persistent legal uncertainty, conflicting ownership claims, fraudulent transfers, and substantial litigation concerning immovable property. The coexistence of formal registration requirements with judicial recognition of ordinary contracts has weakened the authority of the registration system and undermined transactional security. To address these challenges, the Iranian legislature enacted the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions, introducing one of the most significant reforms in Iran's registration system. The legislation seeks to strengthen the authority of formal registration by limiting the legal enforceability of unregistered transactions, enhancing transparency, protecting third-party rights, and reducing disputes arising from informal transfers. However, the reform has generated important jurisprudential and constitutional debates concerning the relationship between statutory registration requirements and Ja'fari jurisprudence, under which contracts are traditionally regarded as valid upon offer and acceptance without requiring formal registration. Against this background, the present study critically examines the legal innovations introduced by the new legislation, evaluates its implications for property registration and legal certainty, and analyzes its compatibility with the principles of Ja'fari jurisprudence. Particular attention is devoted to the reconciliation of traditional jurisprudential principles with contemporary public interests in maintaining an effective system of property registration.

Methodology

This study employs a descriptive–analytical and comparative legal research design based on documentary and library research. Primary legal sources—including the Registration Law, the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions, opinions of the Guardian Council, and relevant judicial interpretations—were systematically analyzed alongside jurisprudential sources and academic literature. The analysis further examines the legal consequences of restricting the enforceability of ordinary contracts while evaluating the legislation through established jurisprudential principles, including the principles of public order, prevention of harm (La Darar), governmental authority (Wilayat al-Hakim), and the necessity of preserving social order.

Findings

The analysis demonstrates that the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions represents a fundamental transformation in Iran's property registration system. Unlike the previous legal framework, which allowed ordinary contracts to retain substantial evidentiary and practical significance, the new legislation considerably strengthens the legal authority of registered instruments

by limiting the enforceability of unregistered transactions before judicial and administrative authorities. This approach aims to increase transactional transparency, reduce ownership disputes, combat document fraud, and strengthen legal certainty within the real estate market. From a practical perspective, the legislation is expected to reduce multiple sales of the same property, conflicting ownership claims, fraudulent transfers, and unnecessary litigation by encouraging parties to complete transactions through the official registration system. Nevertheless, the study identifies several important legal and jurisprudential challenges. The principal jurisprudential issue concerns the apparent tension between statutory registration requirements and classical Ja'fari jurisprudence, under which ownership is generally transferred upon valid offer and acceptance without requiring governmental registration. Accordingly, the restriction of judicial recognition of ordinary contracts raises questions regarding the permissible scope of legislative intervention in private contractual relations. The analysis suggests, however, that this apparent conflict may be reconciled through governance-oriented jurisprudence. Jurisprudential principles emphasizing public welfare, prevention of harm, preservation of public order, and governmental authority provide a legitimate basis for requiring formal registration where necessary to protect third-party rights, maintain legal certainty, and prevent widespread social and economic harm. The findings therefore indicate that the legislation does not invalidate ordinary contracts from a purely jurisprudential perspective; rather, it regulates their legal enforceability within the formal legal system to promote broader societal interests.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions constitutes a significant legislative reform designed to modernize Iran's property registration system and strengthen legal certainty in immovable property transactions. By substantially limiting the legal effectiveness of unregistered transfers, the legislation reinforces the public functions of registration, promotes transactional transparency, reduces opportunities for fraud, and enhances protection of third-party rights. These reforms are consistent with the broader objectives of contemporary registration systems, which seek to balance individual contractual autonomy with public interests in market stability and legal security. Although the legislation appears to depart from certain traditional interpretations of Ja'fari jurisprudence, the analysis demonstrates that its principal provisions may be justified through governance-oriented jurisprudential doctrines emphasizing public welfare, prevention of harm, legal certainty, and the preservation of social order. To strengthen implementation, several recommendations are proposed.

First, judicial authorities should adopt consistent interpretative standards clarifying the relationship between formal registration requirements and the substantive

validity of contracts under Islamic jurisprudence. Second, public education initiatives should improve awareness of the legal consequences of unregistered property transactions and encourage broader use of official registration mechanisms. Third, continued modernization of the property registration system through digital registration procedures, integrated information systems, and improved administrative coordination would further enhance transparency, reduce litigation, and increase public confidence in the registration process. Finally, future legislative reforms should continue balancing contractual freedom with the public interest by ensuring that registration requirements remain proportionate, accessible, and consistent with both constitutional principles and the objectives of Islamic jurisprudence.

Keywords: property registration; immovable property; mandatory registration; ordinary sale contract; legal certainty; Ja'fari jurisprudence; property law; formal deeds.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Nazila Dabbagh: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Amir. Rastegar Moghadam: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.

Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

نوآوری‌های قانون ثبت رسمی در تقابل با مبایعه‌نامه‌ها و ارزیابی فقهی آن

نازیلا دباغ[*۱]، امیر رستگار مقدم[۲]

۱. دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق، واحد بین‌الملل کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران (نویسندهٔ مسئول)
۲. کارشناس ارشد حقوق ثبت، دانشکدهٔ حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

[*] ایمیل نویسندهٔ مسئول: nazila.dabagh@yahoo.com

چکیده

با تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول در سال‌های اخیر، تحولی مهم در نظام حقوقی ثبت کشور پدید آمد. این قانون با هدف کاهش دعاوی ملکی، افزایش شفافیت معاملات و تضمین حقوق مالکیت، اعتبار اسناد عادی نظیر مبایعه‌نامه‌ها را در برابر اشخاص ثالث محدود یا بی‌اعتبار ساخته است. نوآوری اصلی این قانون، الزام قانونی به ثبت رسمی تمام معاملات اموال غیرمنقول و سلب قدرت اجرایی اسناد عادی در محاکم و ادارات ثبت است. این تحول در کنار فواید حقوقی و اقتصادی، پرسش‌هایی نیز از منظر فقهی و شرعی ایجاد کرده است؛ به‌ویژه درخصوص اعتبار معاملات رضایی و لزوم ثبت رسمی آن‌ها. در این پژوهش، ضمن بررسی نوآوری‌های قانون ثبت رسمی، آثار حقوقی بی‌اعتبار شدن مبایعه‌نامه‌های عادی تحلیل می‌شود و با مراجعه به منابع فقهی، دیدگاه‌های مختلف فقهای امامیه دربارهٔ ضرورت یا عدم ضرورت ثبت معاملات، مشروعیت این قانون مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که گرچه عقد بیع در فقه اسلام با ایجاب و قبول محقق می‌شود، ولی دولت اسلامی می‌تواند در راستای مصالح عمومی، شرایطی مانند ثبت رسمی را برای نفوذ حقوقی و اجرایی بیع مقرر کند. بنابراین، قانون اخیر را می‌توان با اصول فقهی چون قاعدهٔ «نفی ضرر»، «قاعدهٔ لزوم نظم» و «قاعدهٔ سلطنت» توجیه و تطبیق کرد.

واژگان کلیدی: حقوق ثبت، مبایعه‌نامهٔ عادی، اموال غیرمنقول، دیدگاه شرعی.

دریافت شده در تاریخ: ۱۹ مرداد ۱۴۰۳- **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۵ آذر ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ دی ۱۴۰۴

دباغ، نازیلا؛ رستگار مقدم، امیر. (۱۴۰۴). نوآوری‌های قانون ثبت رسمی در تقابل با مبایعه‌نامه‌ها و ارزیابی فقهی آن. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۲)، ۱۰۳-۱۳۷.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734578

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

نظام قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی تحقق حاکمیت الهی و مردمی، بر پایهٔ تعامل سه‌گانهٔ مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام استوار است. هرچند این ساختار از ابتدای انقلاب تاکنون، مسیر رشد و تکامل قابل‌توجهی را پیموده، اما نحوهٔ اعمال سیاست‌های کلی نظام در فرایند قانون‌گذاری، همچنان از چالش‌های اساسی در حقوق عمومی ایران محسوب می‌شود.

در سال‌های اخیر، با تصویب مصوبهٔ مجمع تشخیص مصلحت نظام دربارهٔ «نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام» و توسعهٔ نقش نظارتی آن در جریان تصویب قوانین، مباحث متعددی در میان حقوقدانان، فقها و سیاست‌گذاران برانگیخته شده است. پرسش اصلی آن است که آیا این مصوبه، در چارچوب اصول قانون اساسی و نظریهٔ ولایت فقیه قابل تبیین است یا آنکه موجب تغییر در ماهیت تفکیک قوا و تحدید اختیارات قوهٔ مقننه می‌شود؟

پژوهش حاضر با رویکردی نوآورانه، به جای صرفِ توصیف ساختارها و بیان مزایا و معایب، در پی آن است که تحلیل فقهی و حقوقی جامعی از جایگاه مصوبهٔ مجمع تشخیص مصلحت نظام در فرایند قانون‌گذاری ارائه دهد و نسبت آن را با مبانی فقهیِ مصلحت و اصل تفکیک قوا بررسی کند.

نوآوری این پژوهش در آن است که برای نخستین‌بار، تعامل سه سطح فقهی (مفهوم مصلحت و ولایت)، حقوق اساسی (اصول ۱۱۰ و ۱۱۲ قانون اساسی) و عملکرد نهادی (مجمع تشخیص مصلحت) را در قالب یک تحلیل نظام‌مند تطبیق می‌دهد و با نقد مستند به منابع فقهی و آرای شورای نگهبان، تلاش می‌کند چارچوبی برای تبیین مشروعیت و حدود اختیارات این مصوبه ارائه کند.

بدین‌سان، هدف اصلی تحقیق حاضر، فراتر از بیان موافقت‌ها و مخالفت‌ها، بازسازی مبانی نظری و فقهی نقش مجمع تشخیص مصلحت نظام در فرایند قانون‌گذاری است تا از رهگذر آن، راهکاری برای تحقق هم‌افزایی میان «مصلحت نظام» و «قانون‌گذاری تقنینی» در چارچوب اصول اسلامی و قانون اساسی ارائه شود.

۱. اسناد عادی و اسناد رسمی

در نظام حقوقی ایران، اسناد به دو دسته رسمی و عادی تقسیم می‌شوند. سند رسمی، مطابق مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی، توسط مأمور رسمی و در حدود صلاحیت و با رعایت تشریفات قانونی تنظیم

می‌شود؛ در حالی که سند عادی، طبق مادهٔ ۱۲۸۹، بدون مداخله مأمور رسمی، غالباً توسط طرفین معامله تنظیم می‌شود (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۲۳). تفاوت اصلی این دو نوع سند در قابلیت استناد در محاکم است؛ به‌گونه‌ای که در برابر سند رسمی صرفاً می‌توان ادعای جعل مطرح کرد، اما سند عادی علاوه بر جعل، قابل تردید و انکار نیز هست.

با پیچیده‌تر شدن روابط اقتصادی و افزایش دعاوی ملکی، نیاز به تقویت اسناد رسمی بیشتر احساس شد. به همین منظور، قانون ثبت اسناد و املاک در سال ۱۳۱۰ با هدف نظم‌بخشی به معاملات و تثبیت مالکیت تصویب شد. این قانون، با ۱۵۷ ماده، ساختار ثبت رسمی املاک را تدوین و چارچوب‌های قانونی مربوط به آن را تعیین کرده است.

مطابق مادهٔ ۴۶ قانون ثبت، اصل بر اختیاری بودن ثبت اسناد است، مگر در دو مورد:

۱. معاملات مربوط به املاکی که قبلاً در دفتر املاک ثبت شده‌اند؛

۲. معاملات مرتبط با حقوق ثبت‌شده.

همچنین طبق مادهٔ ۴۷، در مناطقی که دفاتر اسناد رسمی فعال هستند، ثبت اسناد با تشخیص وزارت عدلیه الزامی خواهد بود. اهمیت این الزام در مادهٔ ۴۸ به‌خوبی مشهود است؛ جایی که مقرر شده تنها دارندهٔ سند رسمی به‌عنوان مالک در محاکم قضائی و ادارات دولتی شناخته می‌شود. این اصل در مادهٔ ۲۲ نیز تکرار شده است که بر ثبت در دفتر املاک به‌عنوان معیار مالکیت رسمی تأکید دارد (عباسی، ۱۴۰۰: ۷۳).

۲. مشکلات ناشی از اسناد عادی در نظام ثبتی و حقوقی ایران

اسناد عادی، مطابق تعریف حقوقی، به آن دسته از نوشته‌ها اطلاق می‌شود که فاقد شرایط شکلی و قانونی مقرر برای اسناد رسمی هستند. به‌عبارت‌دیگر، هر نوشته‌ای که توسط مأمور رسمی و در حدود صلاحیت قانونی وی تنظیم نشده باشد، سند عادی تلقی می‌شود (عباسی، ۱٤۰۰: ۷۲). این دسته از اسناد، که غالباً میان دو نفر یا طرفین یک معامله به صورت خصوصی و بدون نظارت مراجع رسمی نگاشته می‌شوند، فاقد هرگونه ضابطهٔ مشخص و ساختار قانونی نظارتی هستند و به همین دلیل منبع بسیاری از مشکلات و منازعات حقوقی محسوب می‌شوند (رستمی، ۱۳۹۹: ۸۳).

۲ـ۱. عدم قابلیت رهگیری و ثبت

یکی از معضلات اساسی درخصوص اسناد عادی، نبود قابلیت رهگیری و ثبت آن‌ها در سامانه‌های رسمی نظیر سامانه سازمان ثبت اسناد و املاک کشور است. همین امر باعث می‌شود که در موارد بسیاری، اسناد عادی بدون آنکه در هیچ مرجع رسمی ثبت شده باشند، سال‌ها تنها در اختیار یکی از طرفین باقی بمانند و تا زمانی که یکی از طرفین زنده است، به شخص ثالثی ارائه نشوند (محمودی، ۱۴۰۰: ۳۸). پس از فوت یکی از طرفین، طرف دیگر ممکن است اقدام به ارائهٔ چنین سندی کند، در حالی‌که امکان راستی‌آزمایی صحت و اصالت آن وجود ندارد. این وضعیت موجب می‌شود چنین اسنادی عملاً از منظر اثبات در مراجع قضائی قابلیت پیگیری مؤثری نداشته باشند.

۲-۲ .بستر سوءاستفاده و ارتکاب جرم

از دیگر تبعات این وضعیت، فراهم شدن زمینه برای ارتکاب انواع جرائم در حوزهٔ املاک و معاملات مالی است. عدم وجود سازوکار نظارتی برای بررسی صحت، تاریخ، مفاد و امضاکنندگان اسناد عادی، آن‌ها را به ابزاری مستعد برای سوءاستفاده و کلاهبرداری تبدیل کرده است

۲ـ۲ـ۱. سوءاستفاده و جعل مفاد اسناد عادی

یکی از بزرگ‌ترین نقاط ضعف اسناد عادی، فقدان نظارت رسمی در فرایند تنظیم آن‌هاست. در چنین شرایطی، طرفین معامله می‌توانند بدون نظارت هیچ مرجع ثالثی، سندی را با هر نوع مفاد دلخواه تنظیم کنند. همین ویژگی باعث می‌شود یکی از طرفین، به‌ویژه آن‌که سند نزد او نگهداری می‌شود، بتواند به‌راحتی در محتوای آن دست ببرد و با افزودن یا حذف مطالبی، مفاد سند را به نفع خود تغییر دهد. از آنجا که سند عادی نسخهٔ ثبت‌شده‌ای در نهاد رسمی ندارد، اثبات این دستکاری برای طرف دیگر بسیار دشوار خواهد بود و رسیدگی به این موضوع، دستگاه قضائی را درگیر فرایندی زمان‌بر و پیچیده می‌سازد (جاور، ۱۳۹۸:۸۶).

۲-۲-۲ .فروش مال غیر با استفاده از اسناد عادی

فروش مال غیر یکی دیگر از جرائمی است که اسناد عادی زمینهٔ بروز آن را به‌خوبی فراهم می‌کنند. در این حالت، فردی که مالک قانونی ملکی نیست، با تهیه و تنظیم یک سند عادی و با وانمود کردن

اینکه مالک آن ملک است، اقدام به فروش آن به شخص دیگری می‌کند. از آنجا که سند عادی هیچ وابستگی به دفاتر رسمی یا سامانهٔ ثبت ندارد، خریدار نیز قادر به راستی‌آزمایی مالکیت فروشنده نیست و صرفاً براساس ظاهر سند و اظهارات فروشنده معامله را انجام می‌دهد. پس از مدتی، مالک واقعی متوجه می‌شود که ملک وی بدون اطلاع و رضایتش به دیگری واگذار شده و باید فرایند طولانی و پرهزینه‌ای را برای اثبات مالکیت و ابطال معامله طی کند. خریدار نیز که متضرر شده، معمولاً قادر به یافتن و طرح دعوا علیه فروشنده نیست، چراکه او یا متواری شده یا دارایی‌ای برای جبران خسارت ندارد. این نوع از معاملات نه‌تنها مالک اصلی را در معرض ازدست رفتن حقوق مالکانهٔ خود قرار می‌دهد، بلکه موجب تحمیل خسارت‌های مالی و روانی به خریداران بی‌اطلاع نیز می‌شود (فلاح‌زاده، ۱۳۹۹: ۵۲).

۲ـ۲ـ۳. تأثیر منفی اسناد عادی بر سلامت معاملات و اعتماد عمومی

مجموعه این چالش‌ها و جرائم، درنهایت پیامدی بسیار خطرناک بر فضای عمومی معاملات در کشور دارد. وقتی اسناد عادی، که فاقد حداقل معیارهای نظارتی و اعتبارسنجی هستند، به‌طور گسترده در معاملات استفاده می‌شوند و از آن‌ها برای ارتکاب جرائمی چون فروش مال غیر، جعل و کلاهبرداری بهره‌برداری می‌شود، نتیجهٔ آن کاهش سطح اعتماد عمومی به فرایندهای خرید و فروش خواهد بود. سرمایه‌گذاران و خریداران از ورود به معاملات پرهیز می‌کنند و فضای اقتصادی کشور دچار رکود و اضطراب می‌شود. افراد به‌ویژه در معاملات مربوط به املاک، دچار تردید و ترس شده و بسیاری حتی از انجام معامله صرف‌نظر می‌کنند. به‌بیان دیگر، اسناد عادی در صورت عدم برخورداری از سازوکارهای اعتبارسنجی رسمی، نه‌تنها بستر مناسبی برای انجام معاملات مطمئن نخواهند بود، بلکه به یکی از ابزارهای اصلی بی‌نظمی حقوقی، تضییع حقوق شهروندان و اخلال در امنیت روانی جامعه تبدیل می‌شوند (خدابخشی، ۲۸:۱۳۹۷).

۲ـ۲ـ٤. زمینه‌ساز بودن اسناد عادی برای فساد اقتصادی و فرار مجرمان

یکی از پیامدهای جدی و نگران‌کنندهٔ رواج اسناد عادی در نظام معاملاتی کشور، ایجاد بستر مناسب برای وقوع انواع جرائم اقتصادی، پنهان‌سازی اموال، فرار از تعقیب قضائی و سوءاستفاده‌های گستردهٔ مالی است. استفاده از اسناد عادی در این زمینه‌ها، نه‌تنها امکان شفاف‌سازی اقتصادی و اجرای

عدالت را با مشکل مواجه می‌کند، بلکه موجب ازبین رفتن اعتماد عمومی، تضعیف حاکمیت قانون و ناکارآمدی نظارت نهادهای مسئول می‌شود. این وضعیت، نظام اقتصادی کشور را در معرض اختلال و آسیب‌های ساختاری قرار داده است. برخی از مهم‌ترین مصادیق این معضل در ادامه تشریح می‌شوند:

۲ـ۲ـ٤ـ۱. ابزاری برای فرار مجرمان و بدهکاران کلان

در سال‌های اخیر، یکی از روش‌های متداول بدهکاران بانکی بزرگ، کلاهبرداران حرفه‌ای و اختلاس‌گران، انتقال سریع و غیررسمی املاک و دارایی‌ها از طریق اسناد عادی پیش از تعقیب قانونی بوده است. این افراد که غالباً با سوءاستفاده از شرکت‌های صوری نظیر مؤسسات مالی، صندوق‌های تعاونی، شرکت‌های لیزینگ و... اقدام به جذب منابع مالی از مردم می‌کنند، در زمان احساس خطر و احتمال شناسایی یا توقیف اموال، به‌سرعت دارایی‌های خود را با استفاده از اسناد عادی به دیگران منتقل می‌نمایند و از کشور متواری می‌شوند.نبود یک سامانه ملی و شفاف برای رهگیری این معاملات غیررسمی، باعث می‌شود که این افراد به‌راحتی از مسیرهای غیرقانونی، اموال خود را نقد کنند و عملاً از شمول پیگرد قضائی خارج شوند. این خلأ اطلاعاتی، زمینه‌ساز ناتوانی نهادهای نظارتی و قضائی در ردیابی اموال و جلوگیری از فرار متهمان اقتصادی شده است (امینی و خداداد، ۱۴۰۰: ۴۵).

۲-٤-۲-۲ .زمین‌خواری با اتکا به اسناد عادی

بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که بخش قابل‌توجهی از زمین‌خواری‌ها به‌واسطهٔ اعتبار نسبی اسناد قولنامه‌ای یا عادی در محاکم قضائی رخ می‌دهد. از آن‌جا که این اسناد در هیچ سامانه‌ای ثبت نمی‌شوند و فاقد نظارت حاکمیتی هستند، افراد فرصت‌طلب به‌راحتی با جعل یا تنظیم اسناد صوری، اقدام به تصرف و ساخت‌وساز غیرقانونی در اراضی ملی، منابع طبیعی و زمین‌های کشاورزی می‌کنند (جعفری و توسل، ۱۳۹۸: ۲۰). در بسیاری از این موارد، پیش از اینکه نهادهای نظارتی از وقوع تخلف مطلع شوند، ملک به اشخاص ثالث فروخته شده یا تغییر کاربری داده شده و خسارات جبران‌ناپذیری بر اموال عمومی وارد می‌شود. اعتبار این اسناد نزد برخی مراجع قضائی نیز سبب شده

تا مردم به‌اشتباه این‌گونه اسناد را معتبر بدانند و در معاملات خود به کار گیرند، در حالی که این روند عملاً موجبات گسترش بی‌نظمی و فساد را فراهم می‌سازد.

۳-٤-۲-۲ .پول‌شویی از طریق معاملات مبتنی بر اسناد عادی

از دیگر جرائم مالی که اسناد عادی به‌شدت در تحقق آن مؤثرند، جرم پول‌شویی است. مجرمان اقتصادی با منشأهای مالی نامشروع، مانند قاچاق، رشوه، اختلاس یا تجارت غیرقانونی، می‌توانند به‌راحتی و بدون جلب توجه نهادهای نظارتی، اموال خود را از طریق معاملات با اسناد عادی تطهیر کنند. آن‌ها با خرید املاک یا دارایی‌های گران‌قیمت از مردم، منشأ این منابع مالی را پنهان می‌سازند و وجوه غیرقانونی را وارد جریان مشروع اقتصادی می‌کنند. از آنجا که هیچ‌گونه ثبت رسمی، اعلام هویت، استعلام و نظارتی بر این معاملات صورت نمی‌گیرد، نهادهای مالیاتی، امنیتی و قضائی نیز قادر به ردیابی جریان پول‌های کثیف نخواهند بود. به این ترتیب، اسناد عادی عملاً به یکی از ابزارهای کلیدی برای شست‌وشوی سرمایه‌های غیرقانونی در کشور تبدیل شده‌اند (محمودی، ۱۴۰۰: ۳۹).

٤-٤-۲-۲ .تسهیل کلاهبرداری و جعل معاملات

کلاهبرداری از طریق اسناد عادی یکی دیگر از روش‌های رایج مجرمانه در فضای اقتصادی کشور است. مجرمان با تنظیم اسناد صوری یا استفاده از اسناد دست‌کاری‌شده، اقدام به انجام معاملاتی می‌کنند که نه ثمن آن پرداخت شده و نه اصالت معامله محرز است. در مواردی دیگر، اموال دارای مشکلات حقوقی یا فاقد مالکیت مشخص را به اشخاص ناآگاه می‌فروشند. از آن‌جا که این معاملات خارج از نظارت رسمی صورت گرفته و هیچ اطلاعاتی از هویت فروشنده، وضعیت ملک و سوابق آن در دست نیست، شناسایی و تعقیب کلاهبردار برای مالباختگان بسیار دشوار و گاه غیرممکن خواهد بود. دستگاه قضائی نیز در بسیاری از این موارد، به‌دلیل فقدان مستندات کافی، با روندی پیچیده و پرهزینه مواجه است (امینی و بزرگمهر، ۱۴۰۰: ۵۸).

۵-٤-۲-۲ .فرار مالیاتی به‌واسطهٔ اسناد عادی

یکی دیگر از پیامدهای گستردهٔ رواج اسناد عادی، فرار مالیاتی است. در نظام مالیاتی کشور، نظارت و رصد معاملات از طریق ثبت رسمی آن‌ها در سامانه‌های معتبر و قابل پایش انجام می‌شود. اما

زمانی که معاملات از مسیر رسمی خارج شده و از طریق اسناد عادی انجام شوند، عملاً فرایند ارزیابی و اخذ مالیات با اختلال مواجه می‌شود. افرادی که تمایل به پرداخت مالیات واقعی ندارند، با استفاده از اسناد عادی، معاملات خود را از دید مأموران مالیاتی پنهان می‌کنند و درنتیجه درآمد دولت کاهش و بی‌عدالتی مالیاتی افزایش می‌یابد. این موضوع نه‌تنها به کاهش منابع عمومی منجر می‌شود، بلکه فشار مالیاتی بر اقشار شفاف و قانون‌مدار جامعه را افزایش می‌دهد.

۲ـ۲ـ۵. اطالهٔ دادرسی در رسیدگی به دعاوی مرتبط با اسناد عادی

یکی از پیامدهای مستقیم رواج اسناد عادی، اطالهٔ دادرسی و افزایش پیچیدگی در روند رسیدگی قضائی به دعاوی مربوط به املاک است. در بسیاری از پرونده‌ها، اصالت سند عادی مورد اختلاف بوده و برای تعیین صحت و اعتبار آن، موضوع به کارشناسان رسمی دادگستری ارجاع می‌شود. این فرایند نه‌تنها هزینه‌های دادرسی را برای طرفین افزایش می‌دهد، بلکه باعث طولانی شدن زمان رسیدگی نیز می‌شود (خوئینی و شفیعی‌فینی، ۱۳۹۷: ۲۶).

پس از اظهارنظر کارشناسی، ممکن است هر یک از طرفین نسبت به نظر ارائه‌شده اعتراض کرده و درخواست ارجاع مجدد پرونده به هیئت کارشناسی یا کارشناس دیگر را مطرح کنند. این روند چرخشی، که در برخی موارد به‌صورت مکرر رخ می‌دهد، نظام قضائی را درگیر فرایندهای فرسایشی کرده و از تحقق به‌موقع عدالت جلوگیری می‌کند.

۳. لزوم ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول و آثار مثبت آن

با توجه به مشکلات گسترده و متنوعی که ناشی از رواج اسناد عادی در معاملات ملکی است، ضرورت دارد که فرایند ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول به‌عنوان یک سیاست قطعی در نظام حقوقی و ثبتی کشور مورد توجه قرار گیرد. در صورتی که همچنان اسناد عادی به‌عنوان سند معتبر پذیرفته شوند، مفهوم مالکیت در نظام حقوقی ایران دچار تزلزل خواهد شد. تثبیت مالکیت، شفافیت معاملاتی، پیشگیری از فساد اقتصادی و تضمین حقوق طرفین معاملات، تنها از طریق ثبت رسمی و قانونی قابل تحقق است.

افرادی که معاملات خود را در چارچوب قانونی و رسمی انجام می‌دهند، از حاکمیت انتظار دارند که در قبال اسناد رسمی صادرشده، از آن‌ها حمایت حقوقی و قضائی کامل به‌عمل آورد. این

حمایت، باید به‌گونه‌ای باشد که دارندهٔ سند رسمی، اطمینان خاطر داشته باشد که هیچ‌کس نمی تواند با ارائهٔ سندی عادی، وی را از مالکیت خود محروم کند. در غیر این صورت، ثبت رسمی نیز کارایی خود را ازدست می‌دهد و انگیزه‌ای برای انجام معاملات در چارچوب قانون باقی نخواهد ماند.

۳ـ۱. نقش ثبت رسمی در پیشگیری از جرائم و کاهش ورودی پرونده‌های قضائی

ثبت رسمی اسناد و معاملات، یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی در جهت پیشگیری از جرائم و کاهش ورودی پرونده‌های قضائی به‌شمار می‌آید. هنگامی که نقل‌وانتقال اموال و قراردادها در قالب اسناد رسمی و در دفاتر ثبت اسناد و املاک انجام می‌شود، شفافیت حقوقی افزایش می‌یابد و از بروز دعاوی ناشی از تعارض منافع یا جعل اسناد جلوگیری می‌شود. درواقع، ثبت رسمی با ایجاد اعتبار قانونی و قابلیت استناد قضائی برای اسناد، مانع شکل‌گیری اختلافات احتمالی میان طرفین قرارداد می‌شود و زمینهٔ تحقق امنیت حقوقی و اقتصادی را فراهم می‌سازد. افزون بر آن، نهاد ثبت رسمی نقش مهمی در پیشگیری وضعی از جرم دارد، زیرا با احراز هویت طرفین، تطبیق مدارک و کنترل مالکیت، فرصت ارتکاب جرائمی مانند کلاهبرداری، فروش مال غیر و جعل را کاهش می‌دهد. ازاین‌رو، هرچه دامنهٔ شمول ثبت رسمی گسترده‌تر و سازوکارهای نظارتی آن کارآمدتر باشد، میزان دعاوی ملکی، خانوادگی و اقتصادی در دستگاه قضائی کاهش می‌یابد و هزینه‌های دادرسی نیز به شکل محسوسی پایین می‌آید.

۳ـ۱ـ۱. پیشگیری مؤثر از جرائم با ثبت رسمی معاملات

در یک نظام حقوقی کارآمد، پیشگیری از وقوع جرم اهمیت بیشتری نسبت به برخورد کیفری پس از وقوع آن دارد؛ به‌ویژه در حوزهٔ اموال غیرمنقول که جرائمی مانند زمین‌خواری، کلاهبرداری، فروش مال غیر، پولشویی و فرار مالیاتی می‌تواند تبعات گستردهٔ اجتماعی و اقتصادی داشته باشد. الزام به ثبت رسمی معاملات یکی از مؤثرترین ابزارها در این زمینه است. با ثبت رسمی، هویت طرفین به‌صورت دقیق تأیید و ثبت می‌شود و اطلاعات آن‌ها در سامانه‌های قانونی وارد شده و قابل استعلام است، که این امر مانع پنهان‌کاری و ارتکاب جرم می‌شود. همچنین، ثبت دقیق جزئیات قرارداد در دفاتر اسناد رسمی، از تحریف، جعل و تغییر مفاد قرارداد جلوگیری می‌کند، چراکه نسخهٔ اصلی در

سامانهٔ جامع اسناد ذخیره شده و قابلیت رهگیری دارد. افزون بر آن، با قابلیت رهگیری معاملات و اشخاص در سامانهٔ ثبت، حلقه‌های پنهان و غیرشفاف معاملات حذف می‌شود و مسیر فرار از پاسخ‌گویی قانونی بسته خواهد شد.

درخصوص زمین‌خواری نیز باید گفت که استفاده از اسناد عادی، راهی برای تصرف غیرقانونی اراضی ملی و دولتی فراهم می‌کند؛ امری که با رسمی‌سازی تمام نقل‌وانتقالات و اعمال نظارت نهادهای ذی‌ربط، به‌طور مؤثر قابل پیشگیری است. اگر چنین افرادی مجبور باشند اسناد خود را به ثبت رسمی برسانند، دفاتر اسناد رسمی با استعلام وضعیت ملک از سازمان ثبت اسناد و املاک می‌توانند از دولتی یا ملی بودن آن مطلع شوند و از تنظیم سند ممانعت کنند. در نتیجه، پیشگیری مؤثری در همان مرحلهٔ نخست صورت می‌گیرد. همچنین اجرای کامل و فراگیر طرح کاداستر و سنددار شدن تمام اراضی دولتی و ملی، در کنار الزام ثبت رسمی معاملات، می‌تواند از وقوع جرم زمین‌خواری به‌طور چشم‌گیری جلوگیری کند و زمینه را برای سوء استفادهٔ سودجویان ازبین ببرد (محمودی، ۱۴۰۰: ۳۶).

۳ـ۱ـ۲. خلوت شدن محاکم دادگستری و کاهش بار ورودی پرونده‌ها

بخش قابل توجهی از دعاوی مطروحه در محاکم، ناشی از اختلافات بر سر اسناد عادی است. در این پرونده‌ها، ادعاهایی نظیر جعل، انکار یا تردید نسبت به اصالت سند مطرح می‌شود که اغلب به ارجاع موضوع به کارشناسان رسمی دادگستری و تشکیل هیئت‌های متعدد کارشناسی منجر می‌شود؛ فرایندی که هزینه‌بر، زمان‌بر و موجب اطالهٔ دادرسی است. در مقابل، اسناد رسمی به‌دلیل برخورداری از اعتبار قانونی و ثبتی، صرفاً با ادعای جعل قابل خدشه هستند و امکان انکار یا تردید دربارهٔ آن‌ها وجود ندارد. ازاین‌رو، رسمی‌سازی اسناد نقشی مهم در کاهش حجم دعاوی، تسریع رسیدگی‌ها و ارتقای کارایی نظام قضائی ایفا می‌کند.

۳-۱-۳ .شفافیت در معاملات و اخذ مالیات از خانه‌های خالی

در دهه‌های اخیر، بازار املاک از کارکرد مصرفی خود فاصله گرفته و به بازار سرمایه‌گذاری تبدیل شده است. بسیاری از افراد با خرید چندین واحد مسکونی بدون استفاده، عملاً عرضهٔ مسکن را کاهش داده و موجب التهاب، احتکار و افزایش قیمت‌ها شده‌اند.

یکی از راهکارهای مقابله با این وضعیت، طرح اخذ مالیات از خانه‌های خالی است که از سوی مجلس شورای اسلامی مطرح شده است. با این حال، اجرای موفق این طرح، نیازمند شناسایی دقیق واحدهای مسکونی بلااستفاده است؛ امری که در شرایط کنونی، به‌دلیل عدم الزام به ثبت رسمی معاملات اجاره و خرید و فروش، با چالش جدی مواجه شده است. در معاملات مبتنی بر اسناد عادی، ممکن است هیچ‌کس جز طرفین قرارداد از وجود یک معامله مطلع نباشد. افراد سودجو نیز با استفاده از این خلأ قانونی، می‌توانند به راحتی قراردادهای صوری اجاره تنظیم کنند و از شمول مالیات بر خانه‌های خالی بگریزند. در حالی که با الزام ثبت رسمی قراردادهای اجاره، مشخصات مستأجر، مدت اجاره، محل ملک و شرایط استفاده، همگی در سامانه ثبت می‌شود و امکان سوءاستفاده تا حد زیادی از میان خواهد رفت. البته باید توجه داشت که همچنان امکان تخلفاتی نظیر استفاده از کد ملی‌های اجاره‌ای برای ثبت قراردادهای صوری وجود دارد که خود نیازمند تمهیدات تکمیلی در ساختارهای نظارتی است، اما الزام به ثبت رسمی، پایه‌ای‌ترین و مؤثرترین گام برای تحقق عدالت مالیاتی در بازار مسکن خواهد بود (جعفری و توسل، ۱۳۹۸: ۲۱).

۳ـ۱ـ٤. ازبین رفتن معاملات متعارض و جلوگیری از فروش مال غیر

از دیگر آثار مهم الزام به ثبت رسمی معاملات، حذف معاملات متعارض و جلوگیری از فروش یک ملک به چند نفر است. در حال حاضر، افراد سودجو می‌توانند با استفاده از اسناد عادی و به‌دلیل فقدان سابقهٔ ثبتی ملک در سامانهٔ رسمی، یک ملک را به صورت هم‌زمان یا متوالی به چند نفر بفروشند.

با ثبت رسمی، برای هر ملک یک سابقهٔ ثبتی شفاف ایجاد می‌شود که تاریخچهٔ مالکیت و انتقالات آن به‌وضوح در دسترس دفاتر رسمی قرار دارد. از آنجا که دفاتر اسناد رسمی ملزم به استعلام مالکیت ملک و هویت فروشنده و خریدار هستند، امکان فروش یک ملک به چند نفر یا فروش مال غیر تا حد زیادی از میان خواهد رفت. همچنین در صورتی که برای انتقال مالکیت، وجود وکالت‌نامهٔ رسمی یا حضور فیزیکی مالک در دفتر ثبت اسناد الزامی باشد، امکان جعل یا استفادهٔ غیرقانونی از اسناد نیز به‌شدت کاهش می‌یابد.

٤ .نوآوری‌های قانون ثبت رسمی اموال غیرمنقول

در حال حاضر، نظام حقوقی کشور با تصویب دو قانون مهم و مکمل در زمینهٔ مالکیت و ثبت رسمی اموال غیرمنقول، تحولات بنیادینی را تجربه کرده است. نخستین قانون، قانون جامع حدنگار (کاداستر) است که در تاریخ ۱۲ بهمن ۱۳۹۳ به تصویب رسیده و به‌طور رسمی وظیفهٔ تهیهٔ نقشه‌های حدنگاری کل کشور و صدور اسناد مالکیت برای املاک را بر عهده دارد. این قانون، به صورت ساختاری و سازمانی، پایه‌های زیرساختی ثبت املاک را مستحکم کرده و بستر مناسبی را برای ایجاد نظام ثبت رسمی فراهم ساخته است (امینی و خداداد، ۱۴۰۰: ۳۵).

قانون «الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول» به‌عنوان مکمل قانون کاداستر، در سال‌های اخیر تصویب و اجرای آن از خرداد ۱۴۰۳ آغاز شده است. این قانون، با هدف شفاف‌سازی مالکیت و مقابله با معاملات غیررسمی، ثبت رسمی تمام نقل‌وانتقالات اموال غیرمنقول را الزامی دانسته و معاملات فاقد ثبت رسمی را از اعتبار قانونی خارج کرده است. مطابق مادهٔ ۱۰، سازمان ثبت مکلف است ظرف یک سال سامانه‌ای با عنوان «ساماندهی اسناد غیررسمی» ایجاد کند که هدف آن ثبت ادعاهای مالکیت پیشین (ازجمله مالکیت عین، منافع بیش از دو سال، حق انتفاع و ارتفاق) و تبدیل تدریجی آن‌ها به سند رسمی است. این قانون دو نوآوری کلیدی دارد:

نخست، از لحاظ زمانی، راه‌اندازی سامانهٔ ثبت الکترونیک از ۱۳ خرداد ۱۴۰۳، آغاز مرحله‌ای نو در نظام ثبت است که بر ثبت الکترونیکی، متمرکز و شفاف معاملات تأکید دارد.

دوم، از نظر دامنهٔ شمول، قانون‌گذار برای یک سال پس از راه‌اندازی سامانه، ثبت رسمی تمامی اعمال حقوقی مرتبط با اموال غیرمنقول را الزامی کرده است؛ ازجمله بیع، صلح، وقف، هبه، معاملات با حق استرداد و حتی قولنامه‌ها و تعهد بر بیع.

این توسعهٔ دامنه، یکی از وجوه نوآورانهٔ قانون است که بر رسمیت‌بخشی کامل به فرایند انتقال مالکیت و حذف تدریجی اسناد عادی تأکید دارد. علاوه بر این، مادهٔ ۱۴ قانون، دامنهٔ تسری آن را توسعه داده و سازمان ثبت را موظف کرده است تا برای املاکی که دستور نقشهٔ آن‌ها توسط مراجع قانونی صادر شده، امکان تنظیم سند رسمی تقسیم‌نامه بین مالکان را در سامانهٔ ثبت الکترونیک فراهم آورد. این سند رسمی تقسیم‌نامه می‌تواند برای هر واحد از یک ساختمان، شناسهٔ یکتای مخصوصی را داشته باشد که مدیریت مالکیت واحدها را دقیق‌تر و شفاف‌تر می‌کند. همچنین تبصرهٔ ۱ همین ماده، مراجع صدور پروانهٔ ساختمانی را مکلف کرده است که براساس قوانین و مقررات

شهرسازی، دستور نقشه‌های لازم را به تقاضای مالک صادر کنند تا فرایند صدور اسناد رسمی به درستی و مطابق ضوابط فنی انجام شود.

در بخشی از مادۀ ۱۰ آمده است که دارندگان ادعاهای مالکیتی، موظفند ظرف مدت دو سال از زمان راه‌اندازی سامانه، مستندات و ادعاهای خود را در سامانه ثبت کنند. همچنین باید ظرف دو سال پس از ثبت در سامانه، نسبت به تنظیم سند رسمی مالکیت یا طرح دعوای الزام به تنظیم سند رسمی یا انجام هر اقدام قانونی لازم برای اخذ سند رسمی اقدام کنند. مراجع قانونی موظف هستند تمام مراحل و نتایج اقدامات متقاضیان را در سامانه ثبت کنند. نکتۀ مهم این است که پس از انقضای این مهلت‌های قانونی، دیگر هیچ ادعایی مبنی بر مالکیت توسط اسناد عادی یا مدارک غیررسمی در سامانه قابل ثبت نخواهد بود و این ادعاها نسبت به اراضی دولتی و عمومی، شامل اراضی ملی، موات، خالصه، مستحدث و ساحلی و همچنین در مقابل اشخاص ثالث با حسن نیت دارندۀ سند رسمی، قابلیت استناد و پذیرش نخواهد داشت (رحیمی، ۱۴۰۳ : ۷۰).

براساس قانون جدید ثبت رسمی، اراضی کشاورزی با هر مساحتی مشمول صدور سند رسمی شده و افراز آن‌ها تنها پس از صدور سند امکان‌پذیر است. همچنین کشاورزانی که در مهلت مقرر نسبت به اخذ سند مالکیت اقدام نکنند، از دریافت تسهیلات و حمایت‌های قانونی محروم خواهند شد؛ اقدامی که به‌عنوان تشویقی برای ثبت رسمی مالکیت اراضی و ساماندهی وضعیت مالکیت در بخش کشاورزی تلقی می‌شود.

مطابق مادۀ ۱ قانون، از یک سال پس از راه‌اندازی «سامانۀ ساماندهی اسناد غیررسمی»، تمام اعمال حقوقی مؤثر در انتقال مالکیت، حق انتفاع، حق ارتفاق، عقد رهن، اجاره‌های بلندمدت، اجاره به شرط تملیک، پیش‌فروش ساختمان و تعهد به انجام آن‌ها، صرف‌نظر از عنوان عقد یا ایقاع، تنها در صورت ثبت در سامانۀ مذکور معتبر خواهند بود.

براساس این قانون، دعاوی مبتنی بر اسناد عادی و اعمال حقوقی ثبت‌نشده در هیچ‌یک از مراجع قضائی، شبه‌قضائی یا داوری قابل استماع نبوده و فاقد اعتبار قانونی هستند. بنابراین، دعاوی‌ای مانند اثبات یا تنفیذ معامله، ابطال سند رسمی، الزام به تنظیم سند، خلع ید و سایر دعاوی مرتبط در صورتی که بر مبنای اسناد غیررسمی مطرح شوند، پذیرفته نخواهند شد. تنها استثنا در این زمینه، دعوای استرداد عوضین است که همچنان قابل رسیدگی خواهد بود.

علاوه بر اصل قرارداد، اجرای شروط ضمن عقد نیز به ثبت رسمی قراردادها مشروط شده است؛ به‌گونه‌ای که حتی شروطی مانند وجه التزام یا شرط انتقال مالکیت در قراردادهای ثبت‌نشده، قابلیت استناد و اجرای قانونی ندارند. به‌عنوان مثال، شرط تملیک مال در وکالت‌نامهٔ غیررسمی در صورت خودداری موکل از پرداخت حق‌الزحمه، از سوی دادگاه قابل اجرایی نیست (موسوی، ۱۴۰۴: ۵۲).

در همین راستا، مادهٔ ۲۲ قانون ثبت معاملات اموال غیرمنقول را از عقود تشریفاتی می‌داند و بدین ترتیب، برخلاف نظر برخی حقوق‌دانان مانند مهدی شهیدی که بیع اموال غیرمنقول را عقد رضایی و تحقق آن را بدون ثبت رسمی می‌دانستند، اکنون تحقق و اعتبار این قراردادها منوط به ثبت رسمی است. در مقابل، دیدگاه حقوق‌دانی چون ناصر کاتوزیان که معتقد بود با تصویب قانون ثبت سال ۱۳۱۰، بیع اموال غیرمنقول از حالت عقد رضایی خارج و به عقد تشریفاتی تبدیل شده است، مورد پذیرش قانون جدید قرار گرفته است، چراکه معامله با سند عادی برخلاف قواعد آمرهٔ قانون محسوب شده و فاقد اعتبار قانونی است.

این دو برداشت، تأثیرات جدی بر رویهٔ قضائی گذاشته بود تا اینکه درنهایت، هیئت عمومی دیوان عالی کشور با صدور رأی وحدت رویهٔ شمارهٔ ۶۷۲، تأکید کرد که خلع ید به‌عنوان دعوی فرعی بر مالکیت است و بدون اثبات مالکیت رسمی، طرح دعوای خلع ید قابل استماع نیست (کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۸۸) .

علاوه بر این، درخصوص عقود دیگری مانند وقف و هبه، علاوه بر قبض، صحت و اثربخشی این عقود نیز مشروط به ثبت در سامانه است؛ بدین معنا که در صورت عدم ثبت، آثار حقوقی و قابلیت استناد آن‌ها در مراجع قضائی و ادارات دولتی منتفی است و دادخواهی نسبت به آن‌ها پذیرفته نخواهد شد (امینی و بزرگمهر، ۱۴۰۰: ۶۲).

درخصوص فسخ معاملات ملکی، تبصرهٔ ۱ مادهٔ ۱ قانون ثبت رسمی اموال غیرمنقول، مهلت مشخصی را برای اعمال و تنفیذ فسخ تعیین کرده است. براساس این تبصره، دعوای تنفیذ فسخ فقط در صورتی پذیرفته می‌شود که:

ظرف ۱۵ روز از زمان فسخ، اظهارنامهٔ رسمی ارسال شود؛ و ظرف ۱۵ روز پس از ارسال اظهارنامه، دعوای تنفیذ فسخ به دادگاه تقدیم گردد؛ حتی در صورتی که فسخ در سامانه ثبت نشده باشد.

از سوی دیگر، قانون‌گذار پیش‌بینی کرده است که سامانهٔ ثبت الکترونیک اسناد باید به گونه‌ای طراحی شود که در صورت وجود شرط عدم انتقال در قرارداد (مثلاً تا پایان مهلت فسخ یا پرداخت

ثمن)، امکان انتقال رسمی ملک در آن بازهٔ زمانی فراهم نباشد در مواردی که قبل از ثبت فسخ، ملک به صورت رسمی به شخص ثالث منتقل شود، اگر منتقل‌الیه از حق فسخ برخوردار نبوده یا اقاله‌ای صورت نگرفته باشد، این انتقال در حکم تلف مال تلقی شده و دارندهٔ حق فسخ فقط می‌تواند قیمت روز ملک را از او مطالبه کند. اما اگر منتقل‌الیه، مالک قانونی باشد یا دارای حق فسخ باشد، عین ملک به فروشندهٔ اول مسترد خواهد شد.

٤ـ۱. دولت الکترونیک و بهبود خدمات ثبتی

یکی از اهداف کلیدی در مسیر توسعهٔ دولت الکترونیک، به‌کارگیری فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات برای ارائهٔ خدمات اجتماعی، اداری و اقتصادی به‌ویژه در بخش دولتی است. این رویکرد موجب افزایش بهره‌وری، تسریع ارائهٔ خدمات و بهبود دسترسی شهروندان، تجار و کسبه به اطلاعات می‌شود (حبیبی، ۱۳۹۸:٦٥).

با ایجاد سامانه‌های الکترونیکی برای ثبت اسناد و اتصال برخط دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط که نقل و انتقال املاک مستلزم استعلام از آن‌هاست، ضمن افزایش جامعیت داده‌ها، سرعت و دقت انجام امور به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. همچنین ثبت الکترونیکی احکام قضائی صادره توسط دادگاه‌ها، امکان یکپارچه‌سازی و به‌روزرسانی مستمر اطلاعات مالکیت را فراهم می‌آورد.

پیش از این، برخی مراجع مختلف درخصوص املاک دارای سابقهٔ ثبتی تصمیم‌گیری می‌کردند، اما نتیجهٔ آن تصمیمات به سازمان ثبت منعکس نمی‌شد؛ بنابراین استعلام‌های سازمان ثبت ناقص بوده و مشکلاتی برای مردم ایجاد می‌شد. اکنون با یک استعلام برخط از سامانهٔ جامع، اطلاعات کامل و به‌روز دربارهٔ ملک قابل دریافت است که علاوه بر افزایش سرعت در انجام معاملات غیرمنقول، در کاهش فساد احتمالی نیز نقش مهمی دارد.

٥ . مبانی فقهی و حقوقی مصوبهٔ مجمع تشخیص مصلحت نظام

نقش مجمع تشخیص مصلحت نظام در ساختار قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران، در مفهوم فقهی «مصلحت» و مبانی نظری «ولایت فقیه» ریشه دارد. در فقه امامیه، مصلحت نه به معنای ترجیح منافع مادی یا شخصی، بلکه به‌عنوان ملاک احکام حکومتی در حوزهٔ تدبیر نظام اسلامی

تلقی می‌شود. امام خمینی (ره) در بیانات متعدد خود، مصلحت را امری در عرض احکام اولیه ندانسته، بلکه آن را در چارچوب اختیارات ولی فقیه برای ادارهٔ جامعهٔ اسلامی تعریف کرده‌اند.

از منظر فقه حکومتی، هنگامی که اجرای احکام اولیه در شرایط خاص موجب اختلال در نظم یا تضییع مصالح عالیه اسلام شود، ولی فقیه می‌تواند با استناد به قاعدهٔ «اهم و مهم» و «نفی عسر و حرج»، حکم حکومتی مبتنی بر مصلحت صادر کند. تأسیس مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز بر همین مبنا صورت گرفته تا در تعارض میان نظر شورای نگهبان و مصوبهٔ مجلس، تشخیص مصلحت به‌عنوان آخرین مرجع تصمیم‌گیری عمل کند.

از منظر حقوق اساسی نیز، اصول ۱۱۰ و ۱۱۲ قانون اساسی، مجمع را در جایگاه نهادی مشورتی برای رهبری و داوری در اختلافات تقنینی تعریف کرده‌اند. اما با تصویب مصوبهٔ جدید مجمع دربارهٔ نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام، دامنهٔ صلاحیت مجمع فراتر از نقش داوری میان مجلس و شورای نگهبان گسترش یافته و نوعی نظارت پیشینی و هم‌زمان بر فرایند قانون‌گذاری پدید آمده است.

اینجا نقطهٔ چالش حقوقی و فقهی است، زیرا مطابق اصل تفکیک قوا، قانون‌گذاری از وظایف ذاتی مجلس است، در حالی‌که مطابق اصول ولایت مطلقهٔ فقیه و سیاست‌گذاری کلان نظام، رهبری می‌تواند سازوکارهایی برای تضمین اجرای سیاست‌های کلی ایجاد کند. از این منظر، مصوبهٔ جدید مجمع، در واقع تجلی ارادهٔ ولی فقیه در سطح نهادی است و می‌توان مشروعیت آن را با تکیه بر مبانی فقهی ولایت و حفظ مصلحت نظام توجیه کرد.

با این حال، پرسش مهم آن است که حدود این نظارت تا کجاست؟ آیا مجمع می‌تواند به‌صورت مستقل مانع تصویب مصوبهٔ مجلس شود یا صرفاً نقش ارشادی دارد؟ پاسخ به این پرسش نیازمند تفکیک میان نظارت ارشادی و نظارت الزام‌آور است. بر پایهٔ تحلیل حقوقی اصول قانون اساسی، هرچند سیاست‌های کلی نظام پس از ابلاغ مقام رهبری برای قوای سه‌گانه لازم‌الاتباع‌اند، اما نظارت مجمع بر حسن اجرای آن‌ها باید در چارچوبی انجام شود که موجب سلب صلاحیت مجلس در وضع قانون نشود.

بنابراین، مبنای فقهی مصوبه، حفظ مصلحت نظام در سایهٔ ولایت فقیه است و مبنای حقوقی آن، تضمین انطباق مصوبات تقنینی با سیاست‌های کلی. چالش اصلی در تبیین دقیق مرز این دو

مناسبت تا ضمن رعایت اصول قانون اساسی، از تمرکز قدرت یا تداخل در صلاحیت قوا جلوگیری شود.

۵ـ۱. بررسی دیدگاه فقها نسبت به تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول

در سال ۱۴۰۳، تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، نقطهٔ عطفی در نظام حقوقی و ثبتی ایران بود که براساس آن، مصلحت عمومی جامعه بر برخی اصول فقهی تقدم یافت. این موضوع باعث بروز واکنش‌ها و اختلاف‌نظرهایی در میان فقهای شورای نگهبان و سایر کارشناسان فقهی شد، به گونه‌ای که برخی از فقها معتقد بودند این قانون در بخشی از مفاد خود برخلاف قواعد فقهی است، چراکه به نوعی اعتبار معاملات با اسناد عادی را سلب می‌کند؛ امری که براساس اصول سنتی فقه، با نظر به قصد، رضایت، اهلیت طرفین و مشروعیت موضوع معامله، خلاف فقه شمرده می‌شود و اسناد عادی را همچنان قابل پذیرش در مراجع قضائی و اداری می‌دانند. این دیدگاه، با مبانی فقهی که از دیرباز در نظام حقوقی اسلامی مورد پذیرش بوده، همخوانی دارد و به همین دلیل مخالفت‌هایی را به دنبال داشت (حسینی، ۱۴۰۲: ۶۴).

بنابراین تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول یکی از موضوعات مهم و بحث‌برانگیز در نظام حقوقی ایران بوده است که پیش از تصویب نهایی، میان شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام اختلاف نظر وجود داشت. شورای نگهبان با استناد به مبانی فقهی و حقوقی، نسبت به حذف اعتبار اسناد عادی در معاملات املاک اعتراض داشت و آن را مغایر با موازین شرعی می‌دانست. از نظر فقهای مورد استناد این شورا، عدم پذیرش اسناد عادی و الزام صرف به اسناد رسمی در محاکم و ادارات می‌توانست حقوق افراد را محدود کند و موجب تضییع حق برخی مالکان شود که تاکنون معاملات خود را به‌صورت غیررسمی انجام داده‌اند (فلاح‌زاده، ۱۳۹۹:٤٦).

در مقابل نظرات فقهی منتقد، مجمع تشخیص مصلحت نظام با استناد به ضرورت ارتقای امنیت حقوقی، پیشگیری از زمین‌خواری، معاملات متعارض، و تسهیل در نظارت و مالیات‌ستانی، بر ضرورت ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول تأکید و پس از انجام اصلاحات، تصویب قانون را تأیید کرد (کاشف‌الغطا، ۱۳۵۵: ۸۸).

فقهای موافق قانون، ثبت رسمی را ابزاری برای جلوگیری از اختلافات، شفافیت معاملات و حفظ حقوق مشروع افراد دانسته و معتقدند این الزام، با اصول شرعی در تعارض نیست، بلکه در راستای حمایت از مالکیت مشروع است.

مقام معظم رهبری نیز با استناد به قواعد فقهی ازجمله قاعدهٔ لاضرر و با توجه به مصلحت قطعی نظام، این قانون را ضروری و اجتناب‌ناپذیر برای مقابله با فساد در معاملات ملکی دانسته‌اند. ایشان تأکید کرده‌اند که حتی در صورت وجود تعارض ظاهری با برخی دیدگاه‌های سنتی فقهی، مصلحت عمومی بر قواعد فقهی مقدم است.

این رویکرد بر مبنای فقه حکومتی و تفسیر حضرت امام خمینی (ره) از قاعدهٔ لاضرر است که بر ضرورت جلوگیری از ضرر عمومی و حفظ نظم اجتماعی تأکید دارد. بر این اساس، تصمیمات حکومتی برای تأمین مصلحت جامعه، لازم‌الاجرا بوده و مخالفت با آن در صورت تعارض ظاهری با برخی نصوص فقهی قابل توجیه نیست.

بنابراین، تصویب و اجرای قانون الزام به ثبت رسمی معاملات غیرمنقول نه‌تنها مغایر با فقه نیست، بلکه در چارچوب فقه حکومتی و در راستای تأمین مصالح اجتماعی و اقتصادی جامعه اسلامی قابل توجیه و دفاع است. این رویکرد درنهایت نشان‌دهندهٔ تلاشی عمیق برای همسویی نظام حقوقی کشور با مقتضیات روز جامعه، جلوگیری از فسادهای گستردهٔ ناشی از معاملات غیررسمی و فراهم آوردن بستر قانونی مستحکم برای امنیت اقتصادی و اجتماعی مردم است.

۵ـ۲. بررسی نظر شورای نگهبان درخصوص مواد ۲۲، ۴۶، ۴۷ و ۴۸ قانون ثبت

در پی پیروزی انقلاب اسلامی و تدوین قانون اساسی جدید، یکی از اصول مهم آن، اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بود که مقرر می‌دارد تمام قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی و فقه شیعه انطباق یابد. به‌منظور تحقق این اصل، شورای نگهبان به‌عنوان مرجع نظارت شرعی بر قوانین، مأموریت یافت تا تمام مصوبات و حتی قوانین پیش از انقلاب را از منظر شرع بررسی و ارزیابی کند.

در همین راستا، شورای نگهبان به بررسی برخی از مواد مهم قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰ پرداخت؛ به‌ویژه مواد ۲۲، ۴۶، ۴۷ و ۴۸ این قانون که در ارتباط مستقیم با اعتبار اسناد رسمی و عادی در حوزهٔ ثبت معاملات املاک قرار دارند. در نظریه‌ای که شورای نگهبان به‌منظور تطبیق این مواد با موازین شرعی صادر کرد، این شورا به تفکیکی ظریف، اما بنیادین در ماهیت حقوقی این مواد دست زد (قریشی، ۱۴۰۱: ۲۱).

بر اساس نظر اعلامی شورای نگهبان، مفاد مواد ۴۶ و ۴۷ قانون ثبت، که صرفاً به تمایز میان موارد الزامی و اختیاری بودن ثبت اسناد پرداخته‌اند، از منظر شرعی ایرادی ندارند. به عبارت دیگر، این شورا میان اصل ثبت معاملات و تقسیم‌بندی آن به الزامی و اختیاری، اشکال شرعی وارد ندانسته و آن را با اصول فقهی قابل انطباق تلقی کرده است.

اما درمورد مواد ۲۲ و ۴۸ قانون ثبت که بر بی‌اعتبار دانستن اسناد عادی در برابر اسناد رسمی دلالت دارند، شورای نگهبان نظری متفاوت ارائه داده است. به موجب این نظر، اطلاق این دو ماده در مواردی که اسناد عادی همراه با قرائن، شواهد، و ادلهٔ شرعی یا قانونی معتبر باشند، مغایر با شرع محسوب شده و درنتیجه، باطل اعلام شده است. به‌عبارت‌دیگر، اگر یک سند عادی با شهادت شهود عادل (بینه) یا سایر دلایل شرعی معتبر پشتیبانی شود، اعتبار آن از منظر فقهی و حقوقی قابل انکار نخواهد بود. شورای نگهبان در این خصوص به مواد ۱۲۸۵ و ۱۲۹۱ قانون مدنی نیز استناد می‌کند که به صراحت اعتبار برخی اسناد عادی را در صورت احراز شرایط قانونی به رسمیت می‌شناسند.

بر این اساس، مفاد مواد ۲۲ و ۴۸ قانون ثبت درخصوص اسناد عادی، اطلاق و عمومیت خود را ازدست می‌دهند و باید به‌گونه‌ای تفسیر شوند که در تعارض با اصول شرعی قرار نگیرند. بدین ترتیب، قانون‌گذار و قوهٔ قضائیه موظف‌اند در مواردی که اسناد عادی با دلایل محکم شرعی همراه‌اند، به آن‌ها اعتبار دهند و آن‌ها را به‌کلی بی‌اعتبار تلقی نکنند.

٦. چالش‌های قانون ثبت رسمی معاملات در تقابل با مبایعه‌نامه‌ها

اجرای قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول با وجود مزایای حقوقی و اجتماعی، با چالش‌های عملی متعددی مواجه است که عمدتاً از تقابل این قانون با استفادهٔ گسترده از مبایعه‌نامه‌های عادی ناشی می‌شود. یکی از مهم‌ترین مشکلات، مقاومت برخی افراد و فعالان بازار املاک در پذیرش الزام قانونی به ثبت رسمی است، چراکه مبایعه‌نامه‌های عادی به‌دلیل سهولت تنظیم و هزینهٔ کم‌تر، همچنان در معاملات رایج هستند و تغییر این رویه نیازمند زمان و فرهنگ‌سازی گسترده است (جعفری، ۱۴۰۳ :۵۴). این امر موجب می‌شود که در عمل، بسیاری از معاملات بدون ثبت رسمی انجام شده و این موضوع به بروز اختلافات حقوقی و افزایش دعاوی منجر شود.

از سوی دیگر، وجود تعارضات قانونی و فقدان شفافیت در برخی مفاد قانون ثبت رسمی، فرایند ثبت را پیچیده و طولانی کرده و موجب سردرگمی طرفین معامله می‌شود (رحیمی، ۱۴۰۴ : ۷۸).

این موضوع باعث افزایش هزینه‌ها و زمان انجام معاملات شده و گاهی به کاهش تمایل افراد برای ثبت رسمی منجر می‌شود. به علاوه، نارسایی‌های سامانه‌های الکترونیکی و کمبود نیروی انسانی متخصص در دفاتر ثبت اسناد، از دیگر موانع اجرایی این قانون به‌شمار می‌آیند که نیازمند سرمایه گذاری و بازنگری اساسی است.

با این حال، پیامدهای مثبت اجرای این قانون در درازمدت قابل توجه است. افزایش امنیت حقوقی، کاهش دعاوی قضائی، و بهبود شفافیت بازار املاک ازجمله دستاوردهای مهم اجرای قانون ثبت رسمی است که می‌تواند به رشد اقتصادی و توسعهٔ پایدار کمک کند. درنهایت، موفقیت این قانون منوط به رفع چالش‌های عملی و ارتقای آگاهی عمومی دربارهٔ اهمیت ثبت رسمی معاملات است تا بتواند جایگزین مطمئنی برای مبایعه‌نامه‌های عادی شود و امنیت حقوقی بیشتری را برای طرفین ایجاد کند.

٦ـ١. مشکلات اجرایی در فرایند ثبت رسمی

با وجود تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول در سال ۱۴۰۳ و شروع اجرای آن، در عمل موانع زیرساختی و اجرایی متعددی بروز کرده‌اند که مانع تحقق کامل اهداف قانون هستند. یکی از مهم‌ترین این مشکلات، کمبود دفاتر اسناد رسمی و پراکندگی جغرافیایی است؛ در مناطق روستایی و حاشیه‌ای، دسترسی به دفاتر رسمی محدود است و متعاملان مجبورند مسیر مبایعه‌نامهٔ عادی را انتخاب کنند (جعفری، ۱۴۰۴: ۴۴).

علاوه بر این، فرایند ثبت رسمی هنوز پیچیده و زمان‌بر است. گواهی‌ها، استعلامات متعدد، ثبت الکترونیک، تطبیق مدارک و تطابق با سامانه‌ها ازجمله مراحلی هستند که نیاز به تسهیل دارند. برخی گزارش‌ها حکایت از آن دارند که افراد در عمل با مشکلاتی مانند خطا در تطبیق اسناد با نقشه‌های ثبتی، دیرکرد پاسخ استعلام‌ها و نبود یکپارچگی سامانه‌ها روبه‌رو شده‌اند. هزینه‌های مرتبط با ثبت رسمی نیز یکی از موانع جدی است. وقتی هزینه‌های حقوقی، کارمزدها و هزینه‌های جانبی زیاد باشد، متعاملان انگیزهٔ استفاده از راه کم‌هزینه‌تر یعنی سند عادی را دارند. این موضوع به‌ویژه در معاملات دارای ارزش پایین‌تر، نقش بازدارندهٔ قوی دارد.

٦ـ۲. تعارض میان مبایعه‌نامه‌های عادی و اسناد رسمی

در نظام حقوقی ایران، مبایعه‌نامه‌های عادی و اسناد رسمی از نظر اعتبار و حجیت حقوقی تفاوت‌های بنیادینی دارند. اسناد رسمی، که توسط دفاتر اسناد رسمی تنظیم و صادر می‌شوند، به موجب قانون دارای اعتبار قطعی و حجیت قانونی بیشتری نسبت به مبایعه‌نامه‌های عادی هستند و در دعوی‌های حقوقی معمولاً بر مبایعه‌نامه‌های عادی ارجحیت دارند (قانون مدنی، مادهٔ ۱۲۸۲). این تقدم ناشی از نظارت رسمی و حفظ نظم حقوقی است که در فرایند تنظیم سند رسمی اعمال می‌شود. اما با این حال، اگر سند رسمی دچار اشتباه، جعل یا تقلب باشد، می‌تواند اعتبار خود را ازدست بدهد و در این حالت مبایعه‌نامه‌های عادی ممکن است به‌عنوان دلیل اثبات مالکیت مورد پذیرش قرار گیرند. به علاوه، تعارض میان این دو نوع سند بیانگر لزوم دقت در تنظیم قراردادها و نیز اهمیت ثبت رسمی معاملات برای حفظ حقوق طرفین است و نشان می‌دهد که در شرایطی که اختلافی رخ می‌دهد، ملاک اصلی برای اثبات مالکیت و انتقال، سند رسمی خواهد بود مگر خلاف آن ثابت شود. این قاعده به تعادل میان امنیت حقوقی و عدالت در معاملات ملکی کمک می‌کند و موجب کاهش دعاوی و اختلافات ناشی از اسناد ناقص یا غیررسمی می‌شود.

٦ـ۳. پیامدهای اقتصادی و اجتماعی اجرای قانون جدید

این قانون موجب افزایش شفافیت در معاملات ملکی شده و ریسک معاملات را برای خریداران و فروشندگان به‌طور قابل توجهی کاهش داده است. ثبت رسمی به‌عنوان مبنای حقوقی محکم، از وقوع معاملات صوری و کلاهبرداری جلوگیری می‌کند و اعتماد به بازار املاک را تقویت می‌سازد. همچنین، کاهش دعاوی مربوط به مالکیت ناشی از عدم ثبت رسمی، هزینه‌های قضائی و زمان رسیدگی به اختلافات را به شدت کاهش داده است که این موضوع به بهبود کارایی نظام قضائی کمک می‌کند (رحیمی، ۱۴۰۴: ۵۰).

از جنبهٔ اجتماعی، الزام به ثبت رسمی موجب تضمین حقوق مالکیت افراد شده و به کاهش تنش‌های اجتماعی مرتبط با اختلافات ملکی کمک می‌کند. این قانون با افزایش شفافیت حقوق مالکیت، زمینه را برای توسعهٔ پایدار شهری فراهم می‌آورد و از بروز ناامنی‌های اجتماعی ناشی از مشکلات مالکیتی جلوگیری می‌کند (موسوی، ۱۴۰۳: ۷۸). علاوه بر این، الزام ثبت رسمی معاملات، فرایند رسمی و قانونی انتقال مالکیت را تسهیل کرده و باعث افزایش دسترسی شهروندان

به اطلاعات مالکیتی شده است که درنهایت به ارتقای عدالت اجتماعی منجر می‌شود. به طور کلی، این قانون باعث ایجاد تعادل بین منافع فردی و منافع عمومی شده و یکی از پایه‌های مهم توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی در جامعهٔ ایران محسوب می‌شود .

٦ـ۴. موانع فرهنگی و حقوقی در پذیرش عمومی قانون ثبت رسمی

از منظر فرهنگی، بسیاری از افراد به‌دلیل سنت‌ها و عرف‌های محلی، به ثبت رسمی بی‌اعتماد بوده و ترجیح می‌دهند معاملات خود را به صورت عادی و غیررسمی انجام دهند. این عدم اعتماد در تجربه‌های گذشته از بوروکراسی پیچیده و طولانی دفاتر اسناد رسمی و نیز ترس از افشای اطلاعات شخصی ریشه دارد که مانع از استقبال گسترده از قانون می‌شود (نظری، ۱۴۰۲: ۶۵). علاوه بر این، آموزش ناکافی و اطلاع‌رسانی ضعیف دربارهٔ مزایا و ضرورت ثبت رسمی معاملات باعث شده تا بخش قابل توجهی از جامعه اهمیت این موضوع را درک نکنند.

از بُعد حقوقی نیز، قوانین مرتبط با ثبت رسمی و مقررات اجرایی آن در برخی موارد پیچیده و ناکافی است، به گونه‌ای که اجرای صحیح قانون را با چالش مواجه می‌سازد. عدم هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف قضائی، اجرایی و ثبت اسناد باعث سردرگمی مراجعان و کندی روند ثبت می‌شود (جعفری، ۱۴۰۳: ۴۲). همچنین، ضعف نظارت بر دفاتر اسناد رسمی و فساد احتمالی در برخی موارد، زمینهٔ عدم اعتماد عمومی را تقویت کرده است. این موانع حقوقی و فرهنگی درمجموع باعث می‌شود که علی‌رغم الزام قانونی، پذیرش عمومی و اجرای کامل قانون ثبت رسمی به صورت جامع و مؤثر با مشکلاتی مواجه باشد. برای غلبه بر این مشکلات، نیازمند اصلاحات ساختاری، افزایش آموزش حقوقی و فرهنگ‌سازی گسترده در جامعه هستیم تا حقوق مالکیت به شکل واقعی و پایدار تضمین شود (موسوی، ۱۴۰۴: ۹۸).

۷ .نقد و بررسی فقهی و حقوقی مصوبهٔ مجمع تشخیص مصلحت نظام

۷ـ۱. ایجاد سامانهٔ ثبت ادعاهای مالکیت

مطابق مادهٔ ۱۰ مصوبه، سازمان ثبت مکلف است ظرف یک سال از تاریخ ابلاغ قانون، سامانه‌ای را ایجاد و راه‌اندازی کند که امکان ثبت ادعاهای مربوط به مالکیت عین، حق انتفاع و حق ارتفاق اموال غیرمنقول و مستندات مربوط به آن را فراهم سازد؛ این ادعاها باید مربوط به اموالی باشند که قبل از راه‌اندازی سامانه فاقد سند رسمی بوده‌اند.

مدعیان مالکیت موظف‌اند ظرف دو سال از تاریخ راه‌اندازی سامانه، مستندات و ادعاهای خود را در سامانه ثبت کنند و ظرف دو سال پس از درج، حسب مورد اقدام به تنظیم سند رسمی یا طرح دعوای الزام به تنظیم سند رسمی یا دعاوی مرتبط در مراجع قضائی نمایند.

نکتهٔ مهم در این مصوبه، استثنا کردن قاعدهٔ کلی لازم‌الاجرا شدن قوانین است؛ بر اساس مواد ۱ و ۲ قانون مدنی، قوانین معمولاً ۱۵ روز پس از انتشار در روزنامهٔ رسمی لازم‌الاجرا می‌شوند. اما در این مصوبه، زمان لازم‌الاجرا شدن قانون، یک سال پس از راه‌اندازی رسمی سامانه تعیین شده است.

۷ـ۲. دامنهٔ شمول مصوبه

در صدر مصوبه آمده است: «هر عمل حقوقی اعم از عقد یا ایقاع که موضوع یا نتیجهٔ آن انتقال مالکیت عین یا انتقال حق انتفاع باشد، مشمول حکم قانونگذار است». در این زمینه باید توجه داشت که:

اولاً، ایقاعات عمدتاً سبب انتقال مالکیت عین یا منافع نمی‌شوند. به تعبیر دیگر، اساساً ایقاعات ناقل مالکیت عین و منافع نیستند. همچنانکه ابراء و اعراض سبب اسقاط حق دینی یا عینی می‌شوند نه انتقال مالکیت؛ در عین حال تنها موردی که ایقاع ناقل مالکیت است اخذ به شفعه است، زیرا مطابق مادهٔ ۸۰۸ قانون مدنی، اخذ به شفعه درصورت تحقق همهٔ شرایط قانونی، سبب انتقال مالکیت حصهٔ شریک به شفیع می‌شود.

ثانیاً، در مصوبهٔ مذکور، «موضوع» از «نتیجه» تمییز داده شده است. در پاره‌ای موارد، موضوع عمل حقوقی سبب انتقال مالکیت عین یا منافع می‌شود مانند بیع و اجاره و در مواردی نتیجهٔ عمل حقوقی اعم از عقد و ایقاع، موجد انتقال مالکیت است که مصداق بارز آن تحقق شرط نتیجه است، مانند اینکه ضمن فروش ویلا شرط شود که زمین متعلق به فروشندهٔ مال خریدار باشد.

با این توصیف تمامی این اعمال حقوقی مشمول مصوبه بوده و باید در سامانهٔ ثبت الکترونیک اسناد به ثبت برسد.

۳. در مصوبه مقرر شده است دعاوی راجع به اعمال حقوقی که ثبت نشده باشد و ادلهٔ راجع به آن‌ها نزد مراجع قضائی .... قابل استماع نبوده و فاقد اعتبار است. درمورد این قسمت از مصوبه دو نکته حائز اهمیت وجود دارد:

اولاً، در مصوبهٔ مجلس بحث «معاملات» مطرح شده بود، درحالی که در مصوبهٔ مجمع، عبارت «دعاوی راجع به اعمال حقوقی» جایگزین واژهٔ معاملات در مصوبهٔ مجلس شده است.

ثانیاً، در مصوبهٔ مجلس، موضوع بطلان معاملات و اعمال حقوقی مطرح شده بود، در حالی که در مصوبهٔ مجمع، هیچ اشاره‌ای به «بطلان معاملات و اعمال حقوقی» نشده و صرفاً «دعاوی راجع به اعمال حقوقی»، غیرقابل استماع و فاقد اعتبار اعلام شده است.

٤. در این مصوبه، عبارت «تعهد به انجام تمام اعمال حقوقی» به کار رفته و این سؤال اساسی مطرح می‌شود که آیا عقود عهدی مانند عقد جعاله مشمول مصوبه بوده و باید در سامانهٔ الکترونیک به ثبت برسد یا خیر؟ با توجه به اطلاق عبارت به‌کار رفته در مصوبه، پاسخ سؤال روشن است بنابراین چنانچه موضوع عقود عهدی مانند جعاله، انتقال و تسلیم مال غیرمنقول باشد ضرورتاً این انتقال باید در سامانهٔ ثبت الکترونیک اسناد به ثبت برسد.

٥. در مصوبه، دارندهٔ سند عادی می‌تواند استرداد عوضین را مطالبه کند. در این خصوص باید توجه داشت:

اولاً، این بخش از مصوبه، نوآوری مجمع تشخیص مصلحت نظام است و در مصوبهٔ مجلس مشابه آن دیده نمی‌شود.

ثانیاً، دارندهٔ سند عادی فقط مجاز به طرح دعوی استرداد عوضین است و نمی‌تواند دعاوی الزام به تنظیم سند رسمی، خلع ید یا تخلیه ید را مطرح کند.

با این حال، سؤال مهم این است که «استنادناپذیری اسناد عادی در برابر اسناد رسمی» با وجود مصوبهٔ مجمع تشخیص، چه وضعیتی دارد؟ آیا ثبت سند در مرحلهٔ ثبوتی و تحقق عمل حقوقی اثرگذار است و به‌عنوان رکن عقد محسوب می‌شود یا صرفاً جنبهٔ اثباتی دارد؟

برای پاسخ، بررسی تبصرهٔ الحاقی به مادهٔ یک ضروری است. طبق این تبصره، دعاوی مربوط به معاملات ثبت‌نشده پیش از لازم‌الاجرا شدن قانون که قطعیت آن‌ها به تأیید رئیس قوهٔ قضائیه رسیده، پذیرفته می‌شود.

بر این اساس، دو فرض مهم وجود دارد:

فرض اول: اگر عمل حقوقی پیش از لازم‌الاجرا شدن قانون انجام شده و قطعیت تحقق آن توسط رئیس قوهٔ قضائیه احراز شده باشد، دعاوی مربوط به اسناد عادی در مراجع قضائی و شبه‌قضائی قابل استماع است و اسناد عادی از اعتبار کامل برخوردارند. در این صورت، دارندهٔ سند عادی می‌تواند

درخواست ابطال سند رسمی مؤخر را نیز داشته باشد. نکتهٔ مهم آنکه این دعاوی محدود به مهلت زمانی مقرر در مادهٔ ۱۰ مصوبهٔ مجلس نیست و حتی پس از سال‌ها نیز قابل طرح است.

فرض دوم: اگر عمل حقوقی پس از لازم‌الاجرا شدن قانون انجام شده باشد، با وجود اینکه بطلان سند عادی ثابت نشده، دعاوی مربوط به آن در مراجع قضائی و شبه‌قضائی قابل پذیرش نیست و اسناد عادی در برابر اشخاص ثالث غیرقابل استناد خواهند بود. در این وضعیت، دارندهٔ سند عادی فقط می‌تواند دعوی استرداد عوضین مطرح کند.

بنابراین، اصطلاح «فاقد اعتبار» در مصوبهٔ مجمع تشخیص از منظر حقوقی باید به معنای «غیرقابل استناد بودن» تلقی شود و آثار حقوقی خود را داشته باشد (حسینی، ۱٤۰۲: ٦۰).

۷-۳. نقد دیدگاه مخالفان مصوبه و پاسخ فقهی ـ حقوقی

منتقدان مصوبهٔ مجمع تشخیص مصلحت نظام دربارهٔ نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام، عمدتاً با تکیه بر اصل تفکیک قوا، بر این باورند که این مصوبه نوعی مداخلهٔ نهادی در وظایف قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی محسوب می‌شود. به‌زعم آنان، از آنجا که قانون اساسی در اصل ۷۱ صلاحیت عام قانون‌گذاری را به مجلس اعطا کرده است، هیچ نهاد دیگری حتی تحت عنوان نظارت بر سیاست‌های کلی نمی‌تواند فرایند قانون‌گذاری را محدود یا متوقف نماید. در نگاه این گروه، مجمع در بهترین حالت نهادی مشورتی است که باید پس از بروز اختلاف میان مجلس و شورای نگهبان وارد عمل شود، نه در مرحلهٔ تصویب قانون.

در پاسخ به این دیدگاه، باید به تفکیک میان «مداخله در قانون‌گذاری» و «هدایت قانون‌گذاری» توجه کرد. مصوبهٔ مجمع، در واقع به‌منظور تضمین اجرای سیاست‌های کلی نظام است که از سوی مقام رهبری ابلاغ می‌شود و طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی، رعایت آن برای قوای سه‌گانه الزام‌آور است. بنابراین، نظارت مجمع در چارچوب مأموریتی انجام می‌شود که از ناحیهٔ ولی فقیه به او تفویض شده است، نه به‌عنوان مداخله در اختیار قانون‌گذاری مجلس.

از منظر فقهی، ولایت فقیه براساس نظریهٔ «ولایت مطلقه» شامل همهٔ اموری است که برای حفظ نظام اسلامی و مصالح عالیهٔ امت ضرورت دارد. وقتی مصلحت نظام در هماهنگی سیاست‌های کلی با قوانین عادی نهفته است، ولی فقیه می‌تواند برای تحقق آن، سازوکاری نظیر مجمع تشخیص

مصلحت را مأمور نظارت کند. این نظارت نه نفیِ ولایت مردم از طریق مجلس، بلکه ضمانت اجرای ولایت فقیه در بُعد حکومتی است.

از منظر حقوق عمومی نیز، قانون اساسی ایران ساختاری «نرم و تلفیقی» از تفکیک قوا را پذیرفته است؛ بدین معنا که در عین استقلال قوا، پیوندهای نظارتی و هماهنگ‌کننده میان آن‌ها برقرار است. نظارت مجمع بر اجرای سیاست‌های کلی، از همین جنسِ هماهنگی است، نه تداخل. به بیان دیگر، در نظام جمهوری اسلامی، تفکیک قوا مطلق نیست بلکه مقید به هدایت کلان نظام اسلامی توسط ولایت فقیه است.

بر این اساس، می‌توان گفت نوآوری مصوبهٔ مجمع در ایجاد پیوند نهادی میان سیاست‌گذاری کلان و قانون‌گذاری عادی است؛ پیوندی که تاکنون در نظام حقوقی ایران به‌صورت نظام‌مند وجود نداشت. درنتیجه، به‌جای تضعیف مجلس، این سازوکار موجب ارتقای کیفیت قانون‌گذاری و تطبیق آن با مصالح کلان کشور می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول گامی نوآورانه و تحول‌آفرین در نظام حقوقی کشور است که اعتبار معاملات را صرفاً به اسناد رسمی محدود کرده و مبایعه‌نامه‌های عادی را از اعتبار قانونی در مراجع قضائی و اداری محروم می‌سازد. این رویکرد نوین، علاوه بر مقابله با معضلات ناشی از معاملات غیررسمی، به ایجاد نظم و امنیت حقوقی در بازار املاک و کاهش فساد و تخلفات اقتصادی مرتبط کمک می‌کند.

اگرچه به ظاهر این قانون با برخی قواعد فقهی مانند پذیرش اسناد عادی تعارض دارد، اما با تکیه بر مبانی فقه حکومتی و قاعدهٔ «لاضرر و لاضرار» می‌توان آن را در راستای حفظ مصلحت عمومی و نظم اجتماعی توجیه کرد. برخلاف دیدگاه محافظه‌کارانهٔ برخی فقها که اولویت را به اصول سنتی فقهی می‌دهند، رهبران دینی نظام تأکید دارند که در موارد تعارض، مصلحت جامعه مقدم است، چراکه فقه اسلامی دین زندگی، ادارهٔ جامعه و حاکمیت است و باید پاسخ‌گوی نیازهای پیچیده اجتماع باشد.

برای رفع چالش‌های مرتبط با اجرای قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، مجموعه‌ای از راهکارهای حقوقی، فرهنگی و فناوری قابل پیشنهاد است. نخست، توسعهٔ برنامه‌های

آموزش و فرهنگ‌سازی گسترده در سطوح مختلف جامعه، به ویژه برای فروشندگان، خریداران و فعالان بازار املاک ضروری است تا آگاهی نسبت به مزایای ثبت رسمی و پیامدهای حقوقی عدم ثبت افزایش یابد .همچنین، ساده‌سازی فرایندهای اداری و کاهش بوروکراسی در دفاتر اسناد رسمی، می‌تواند انگیزهٔ افراد را برای ثبت رسمی افزایش دهد و روند معاملات را تسریع کند. در بُعد حقوقی، اصلاح و شفاف‌سازی مقررات مرتبط با ثبت رسمی و رفع ابهامات قانونی، به‌منظور تسهیل فرایند ثبت و کاهش تعارضات میان اسناد رسمی و مبایعه‌نامه‌ها بسیار مهم است. همچنین، تقویت نظارت بر عملکرد دفاتر اسناد رسمی و مبارزه با فساد اداری می‌تواند اعتماد عمومی را به نظام ثبت افزایش دهد.

از منظر فناوری، به‌کارگیری سامانه‌های الکترونیکی پیشرفته و ایجاد زیرساخت‌های دیجیتال قوی، امکان ثبت سریع‌تر و امن‌تر معاملات را فراهم می‌آورد و دسترسی به اطلاعات مالکیتی را تسهیل می‌کند. درنهایت، همکاری میان دستگاه‌های قضائی، اجرایی و ثبت اسناد برای هم‌افزایی و تسهیل اجرای قانون، از عوامل کلیدی موفقیت در این زمینه به‌شمار می‌آید. اجرای این راهکارها به تقویت امنیت حقوقی، کاهش دعاوی و ارتقای سلامت بازار املاک منجر خواهد شد.

این قانون همچنین زمینه‌ساز افزایش شفافیت در ثبت معاملات، کاهش دعاوی ناشی از اختلافات اسناد عادی و ارتقای نظام مالیاتی و نظارتی کشور است. نوآوری‌های این قانون نقطهٔ عطفی در تحقق عدالت اقتصادی، امنیت حقوقی و ثبات بازار املاک محسوب می‌شود که با حمایت اصول فقه حکومتی و توجه به مصلحت اجتماعی، راه را برای تحولات عمیق‌تر در نظام حقوقی و ثبتی کشور هموار ساخته است.

با توجه به الزام ثبت رسمی تمامی معاملات اموال غیرمنقول، لازم است زیرساخت‌های دفاتر اسناد رسمی توسعه یابد و آموزش‌های تخصصی برای کارکنان جهت به‌روزرسانی دانش حقوقی و ثبتی آن‌ها فراهم شود تا بتوانند بار اضافی ناشی از افزایش معاملات را به خوبی مدیریت کنند.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

نازیلا دباغ: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.

امیر رستگار مقدم: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. امینی، خلیل، و بزرگمهر، امیرعباس (۱۴۰۰)، «تأثیر طرح الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول در کاهش جرم جعل و کلاهبرداری»، *کارآگاه*، *۵۷*، ۴۵-۶۸.

۲. امینی، منصور، و خداداد، جنت (۱۴۰۰)، «ارزیابی طرح الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول با رویکرد تطبیقی»، *نشریهٔ قوهٔ قضائیه*، *۱*، ۳۴-۵۲.

۳. جعفری، جمیله، و توسل، الهه (۱۳۹۸)، «بررسی حقوقی فروش اموال غیرمنقول بدون تنظیم سند رسمی»، نخستین کنفرانس ملی علوم انسانی و توسعه.

٤. جعفری، احمد (۱۴۰۳)، *چالش‌های اجرایی قانون ثبت رسمی در ایران*، تهران: نشر حقوق و اقتصاد.

۵. جاور، حسین، و جعفری، حسن (۱۳۹۸)، «ضمانت اجرای معاملات معارض با نگاهی به رویهٔ قضائی ایران»، *فصلنامهٔ بین‌المللی قانون یار*، ۱۲، ۸۰-۹۵.

٦. حبیبی، علیرضا (۱۳۹۸)، «تحلیل مادهٔ ۴۷ قانون ثبت»، *مجلهٔ دانش حقوق ثبت*، ۷، ۶۲-۷۰.

۷. حسینی، جواد (۱۴۰۲)، «سوءاستفاده از اسناد عادی در دعاوی ملکی»، *فصلنامهٔ جرم‌شناسی*، ۱۴، ۵۵-۷۰.

۸. خوئینی، غفور، و شفیعی‌فینی، حسین (۱۳۹۷)، «نقش تنظیم سند رسمی معاملات در سلامت اخلاقی و اجتماعی جامعه»، *نشریهٔ اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۳، ۱۵-۲۸.

۹. خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۷)، «قابلیت استناد سند عادی در مقابل سند رسمی، رویهٔ قضائی و راهکارها»، *تعالی حقوق*، ۱، ۲۲-۴۰.

۱۰. رستمی، محسن (۱۳۹۹)، «تحلیل آثار حقوقی اسناد عادی در معاملات ملکی»، *فصلنامهٔ حقوق عمومی*، ۲۳، ۷۸-۹۰.

۱۱. رحیمی، مهدی (۱۴۰۴)، *تأثیر قوانین ثبت رسمی بر بازار املاک و کاهش دعاوی ملکی*، تهران: انتشارات پژوهش‌های حقوقی.

۱۲. صفایی، حسین، و قاسم‌زاده، سید مرتضی (۱۳۹۶)، *حقوق مدنی (عقود و معاملات)*، تهران: انتشارات میزان.

۱۳. عباسی، محمد (۱۴۰۰)، «اعتبار اسناد عادی در حقوق ایران»، *مجلهٔ پژوهش‌های حقوقی*، ۱۲ (۲)، ۶۵-۸۰.

۱٤. فلاح‌زاده، محمد (۱۳۹۹)، *تطبیق قواعد ثبت با فقه معاملات*، قم: نشر بوستان کتاب.

۱۵. قریشی، محمدرضا (۱۴۰۱)، «مشکلات ناشی از اسناد عادی در حقوق ایران»، *دوفصلنامهٔ مطالعات حقوقی معاصر*، ۹ (۱)، ۲۰-۳۵.

۱٦. کاشف‌الغطا، محمد (۱۳۵۵)، *قواعد فقهیه*، قم: انتشارات اسلامی.

۱۷. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۳)، *قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی*، تهران: میزان.

۱۸. محمودی، مریم (۱۴۰۰)، *تحلیل حقوقی و فقهی الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول*. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

۱۹. موسوی، محمدرضا (۱۴۰۲)، *فقه، عرف و حقوق ثبت در ایران*، قم: نشر فقه روز.

۲۰. موسوی، زهرا (۱۴۰۴)، «آموزش و فرهنگ‌سازی در پذیرش قانون ثبت رسمی»، *مجلهٔ حقوق کاربردی*، ۱۰ (۱)، ۴۵-۶۰.

۲۱. نظری، علی (۱۴۰۲)، «موانع فرهنگی در پذیرش ثبت رسمی معاملات املاک»، *پژوهش‌های حقوقی نوین*، ۸(۲)، ۶۰-۷۵.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

Legal Challenges of Decentralized Identity (DID) within Iran's System of Official Documents

Ali Ahmadi [*1], **Hamidreza Rostami** [2], **Nazanin Abbaspoor ekder** [3]

1. PhD Student, Private Law, Faculty of Humanities, Yasouj Branch, Islamic Azad University, Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad, Iran. (Corresponding Author)
2. Assistant Professor , Department of Private Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad, Iran.
3. Ph.D in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

***Corresponding author email address:** a.ahmadi5667@iau.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

The rapid development of Distributed Ledger Technology (DLT) and the emergence of Decentralized Identity (DID) and Self-Sovereign Identity (SSI) have fundamentally transformed contemporary approaches to digital identity management. Unlike traditional identity systems, which rely on centralized governmental authorities or trusted intermediaries, DID architectures enable individuals to control their own digital identifiers through cryptographic mechanisms while minimizing dependence on centralized identity providers.

Received: 08 October 2024- **Accepted:** 17 November 2025 - **Published online:** 22 December 2025

Ahmadi, A., Rostami, H. R., & Abbaspoor ekder, N. (2025). Legal challenges of decentralized identity (DID) verification in the Iranian official documents system. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 139–173.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734579

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

The World Wide Web Consortium (W3C) formally recognizes DIDs as decentralized, cryptographically verifiable identifiers designed to operate independently of centralized registries and certificate authorities. While decentralized identity offers significant advantages in terms of privacy, interoperability, selective disclosure, and user autonomy, its adoption poses substantial legal challenges for jurisdictions whose legal systems remain grounded in centralized authentication and state-controlled documentary evidence. In Iran, the legal validity of official documents is fundamentally linked to governmental authentication. Article 1287 of the Civil Code recognizes official instruments only when executed before competent public authorities, while Article 22 of the Law on the Registration of Deeds and Real Estate grants conclusive legal recognition to registered ownership. Consequently, the decentralized logic underlying DID conflicts with the traditional legal architecture governing official documentation and evidentiary authority. Against this background, the present study critically examines the legal and jurisprudential implications of implementing decentralized identity within Iran's legal system. It investigates three principal questions: (i) whether DID is compatible with the existing statutory framework governing official documents and electronic transactions; (ii) whether decentralized identity can be reconciled with the principles of Ja'fari (Imamiyyah) jurisprudence and constitutional requirements concerning national sovereignty; and (iii) which legislative and institutional reforms are necessary to facilitate the localized adoption of DID while preserving legal certainty and governmental authority. The study argues that although decentralized identity introduces substantial technological advantages, its implementation within Iran requires a hybrid governance model that preserves sovereign identity attestation while incorporating internationally recognized decentralized identity standards.

Methodology

This research adopts a descriptive–analytical, doctrinal, and comparative legal methodology.

Primary legal sources include the Iranian Civil Code, the Law on the Registration of Deeds and Real Estate, the Electronic Commerce Act, civil liability legislation, cybercrime legislation, and constitutional provisions. These sources are analyzed alongside relevant principles of Imamiyyah jurisprudence concerning evidentiary authority (ḥujjiyyah), documentary proof (bayyinah), liability (itlāf and tasbīb), preservation of public order (ḥifẓ al-niẓām), and governmental authority. The comparative component examines internationally recognized technical standards developed by the World Wide Web Consortium (W3C) together with selected digital identity frameworks, including the European Union's eIDAS framework and Estonia's digital identity model, in order to identify regulatory approaches that may be adapted to Iran's legal and constitutional environment. International experience

increasingly demonstrates that decentralized identity can coexist with governmental trust frameworks through hybrid identity architectures rather than complete decentralization .

Findings

The analysis demonstrates that decentralized identity presents several fundamental legal and jurisprudential challenges within Iran's existing system of official documentation. First, DID is difficult to reconcile with the statutory concept of the official instrument under Article 1287 of the Civil Code. Because decentralized identifiers are created and controlled through cryptographic keys rather than authenticated by public officials, documents generated within DID ecosystems lack the governmental certification traditionally required for official documentary status. Consequently, such documents would most likely be treated as ordinary private documents under current Iranian law.

Second, decentralized identity creates significant uncertainty regarding civil and criminal liability. In distributed digital environments involving users, credential issuers, blockchain operators, software developers, and governmental institutions, identifying the legally responsible party following security breaches, identity theft, or cryptographic key compromise becomes considerably more complex than under conventional centralized identity systems. Third, reliance upon international decentralized identity standards raises concerns regarding technological sovereignty. Dependence on foreign technical infrastructures, international blockchain networks, or externally governed standards may conflict with constitutional principles emphasizing national independence and secure governmental control over critical digital infrastructure. These concerns support the development of domestically governed digital identity infrastructures capable of maintaining technological autonomy while preserving international interoperability. Fourth, important jurisprudential questions remain unresolved. Traditional Shiite jurisprudence recognizes documentary evidence largely through legally recognized testimony, governmental authentication, and established evidentiary principles. Cryptographic authentication based solely upon decentralized trust mechanisms therefore requires either expanded jurisprudential interpretation or new authoritative legal opinions recognizing advanced digital authentication methods within the broader objectives of preserving public order and protecting individual rights. Finally, comparative analysis indicates that complete decentralization is neither necessary nor desirable in highly regulated legal systems. International experience increasingly favors hybrid identity governance, whereby decentralized identifiers operate alongside trusted governmental institutions responsible for initial identity verification and the

issuance of verifiable credentials. Such models preserve both technological innovation and legal certainty .

Conclusion and Policy Recommendations

The study concludes that decentralized identity introduces a fundamental shift from state-centered identity management toward user-controlled digital identity. Although this transition presents important opportunities for enhancing privacy, data minimization, interoperability, and digital autonomy, it simultaneously challenges the centralized legal foundations governing official documents within Iran. The analysis demonstrates that these challenges are not insurmountable. Rather than replacing governmental authority, decentralized identity should be integrated through a hybrid legal framework that combines sovereign identity verification with decentralized credential management. Such an approach would preserve the evidentiary authority of official documents while benefiting from the technological advantages of decentralized identity systems. To facilitate this transition, several legislative and institutional reforms are proposed. First, the Registration Law should be amended to recognize official digital instruments and official decentralized signatures based upon verifiable credentials issued under governmental supervision. Second, a statutory liability framework should allocate responsibility among identity holders, credential issuers, verification service providers, and governmental authorities according to their respective roles within decentralized identity ecosystems. Third, a nationally governed blockchain infrastructure should be established to support domestically issued decentralized identifiers while ensuring compliance with constitutional requirements concerning national sovereignty and resilience against external technological dependencies. Fourth, a regulatory sandbox should be created to enable controlled experimentation with DID-based authentication and registration services before nationwide implementation. Finally, specialized judicial education should strengthen the capacity of judges, forensic experts, and legal practitioners to evaluate advanced forms of digital evidence, including Verifiable Credentials (VCs) and Zero-Knowledge Proofs (ZKPs), thereby improving the effective administration of justice in emerging digital environments. Overall, the study demonstrates that the successful localization of decentralized identity within Iran depends not upon abandoning the traditional legal framework but upon developing a coherent hybrid model that reconciles technological decentralization with legal certainty, constitutional principles, and the jurisprudential foundations of Imamiyyah law.

Keywords: Decentralized Identity (DID); Self-Sovereign Identity (SSI); distributed ledger technology; official documents; digital identity; Iranian law; Imamiyyah jurisprudence; verifiable credentials; legal informatics.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Hamid reza rostami: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Ali Ahmadi & Nazanin Abbaspoor ekder: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران

علی احمدی[۱*]، حمیدرضا رستمی[۲]، نازنین عباس‌پور ایکدر[۳]

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکدهٔ علوم انسانی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، کهگیلویه و بویراحمد، ایران. (نویسندهٔ مسئول)
۲. استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکدهٔ علوم انسانی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، کهگیلویه و بویراحمد، ایران.
۳. دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

[*] ایمیل نویسندهٔ مسئول: a.ahmadi5667@iau.ac.ir

چکیده

احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، که بر پایهٔ فناوری دفترکل توزیع‌شده (DLT) و استانداردهای کنسرسیوم جهانی وب (W3C) نظیر اعتبارات قابل تأیید (VC) توسعه یافته، نویدبخش یک تحول بنیادین در نظام اسناد رسمی و توثیق کشور ایران است. با این حال، اجرای این الگو با چالش‌های حقوقی عمیق و ساختاری مواجه است. این پژوهش با اتخاذ یک رویکرد تحلیلی ـ تطبیقی و مبنایی، ابتدا به تبیین و تحلیل تضاد بنیادین میان اصل حاکمیت هویتی شخص (SSI) به‌عنوان شالودهٔ احراز هویت غیرمتمرکز و اصل انحصار حاکمیت دولت در احراز هویت و توثیق اسناد در نظام حقوقی ایران می‌پردازد. این تعارض به‌طور خاص در مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی و مادهٔ ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک متبلور می‌شود. سؤالات محوری تحقیق بر شناسایی دقیق موانع حقوقی و فقهی DID و ارائهٔ مدل‌های بومی‌سازی جهت سازگاری آن با فقه شیعه متمرکز است. یافته‌های تحلیل فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که الگوی DID، علی‌رغم توانایی در ارتقای کارایی و حفظ حریم خصوصی اشخاص، به‌دلیل عدم انطباق با معیارهای حجیت و توثیق در فقه شیعه و همچنین ساختار قانون‌محور اسناد رسمی، با موانع اساسی روبه‌روست. ازجمله این موانع می‌توان به عدم اعتبار قضائی، ابهام در تعیین مسئولیت حقوقی (به‌ویژه در فرض تقصیر در نگهداری کلید خصوصی، مطابق با مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹ و قواعد فقهی اتلاف و تسبیب) و ریسک وابستگی به زیرساخت‌های خارجی در صورت تحریم‌ها (با توجه به تأکید اصل ۱۵۲ قانون اساسی بر حفظ استقلال) اشاره کرد. تحلیل تطبیقی با مدل‌های موفق جهانی نظیر نظام احراز هویت الکترونیکی و خدمات اعتماد در اتحادیهٔ اروپا و اقامت الکترونیکی استونی، امکان بومی‌سازی را از طریق طراحی مدل‌های ترکیبی که نقش نهادهای رسمی را در تأیید اولیه هویت حفظ می‌کنند، تأیید می‌نماید. پیشنهادات شامل اصلاح قانون ثبت برای تعریف «امضای غیرمتمرکز رسمی»، ایجاد sandbox نظارتی، آموزش قضات و توسعهٔ بلاکچین ملی است.

واژگان کلیدی: احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، اسناد رسمی، نظام حقوقی ایران، حاکمیت هویتی شخص (SSI)، دفتر کل توزیع‌شده، فقه شیعه.

دریافت شده در تاریخ: ۱۷ مهر ۱۴۰۳ - **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۶ آبان ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ دی ۱۴۰۴

احمدی، علی، رستمی، حمیدرضا، و عباس‌پور ایکدر، نازنین. (۱۴۰۴). چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۲)، ۱۳۹-۱۷۳.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734579

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

تحولات شتابان فناوری‌های رقومی[1] در دهۀ اخیر، بنیان بسیاری از نهادهای سنتی حقوقی را با چالش‌های نوینی مواجه ساخته است. در این میان، فناوری دفترکل توزیع‌شده (DLT)[2] و سازوکار احراز هویت غیرمتمرکز (DID)[3] با ایجاد الگوهای نوینی از اعتماد، در حال بازتعریف روابط اجتماعی، اقتصادی و به‌ویژه حقوقی هستند. نظام اسناد رسمی ایران، که در حقوق ایران بر مبنای اعتبار و رسمیت ناشی از تنظیم در دفاتر رسمی و تحت نظارت حاکمیتی استوار است، اکنون با یک پرسش بنیادین مواجه است: آیا می‌توان سازوکار خودحاکمیتی هویت (SSI)[4] را در چارچوب ساختار متمرکز حقوقی و مبانی فقه امامیه ادغام کرد، بی‌آنکه اعتبار قضائی و امنیت عمومی مخدوش شود؟

احراز هویت غیرمتمرکز با فراهم آوردن امکان کنترل مستقیم داده‌های هویتی توسط اشخاص و حذف واسطه‌های نهادی (که در ادبیات حقوقی به مفهوم کاهش تصدی‌گری دولت نیز تعبیر می‌شود)، ظرفیت‌های قابل توجهی برای ارتقای حریم خصوصی (با تأکید بر حق کنترل فرد بر اطلاعات شخصی) و کاهش هزینه‌های اداری را در خود نهفته دارد. این ظرفیت‌ها به‌ویژه در حوزه‌هایی نظیر ثبت احوال، ثبت املاک و مستغلات و اسناد تجاری الکترونیکی اهمیتی مضاعف می‌یابد. با این حال، چارچوب حقوقی موجود ایران ـ که براساس مادۀ ۱۲۸۷ قانون مدنی، سند رسمی را به تنظیم نزد مأمور رسمی صالح محدود کرده و طبق مادۀ ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰، اعتبار مالکیت را منوط به ثبت در دفاتر دولتی می‌داند ـ با ماهیت غیرمتمرکز[5] و عاری از مرجع واسط بودن احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در تعارض ساختاری قرار می‌گیرد.

از منظر فقهی و حقوقی، اعتبار اثباتی اسناد در نظام حقوقی ایران بر مبانی‌ای همچون حجیت بیّنه، اصل صحت عقود و قاعدۀ ید مبتنی است. در حالی که احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با حذف نقش مرجع رسمی توثیق و اتکای صرف به امضاهای رمزنگاری‌شده[6]، پرسش‌های نوینی را دربارۀ حجیت شرعی، قابل استناد بودن در محاکم و انطباق با قواعدی نظیر مبانی فقهی ضمان (مسئولیت) در صورت

1. digital technologies
2. distributed ledger technology
3. decentralized identity
4. self-sovereign identity
5. permissionless
6. cryptographic signatures

جعل یا سوءاستفاده ایجاد می‌کند. این موارد نیازمند تفسیر موسع از قواعد فقهی توثیق و مسئولیت است.

در چنین بستری، مسئلهٔ محوری این پژوهش آن است که چالش‌های حقوقی کلیدی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران کدام‌اند و آیا از طریق تفسیر هدفمند قوانین موجود و تدوین مقررات مکمل، امکان انطباق این الگو با قوانین موضوعه و اصول فقه امامیه وجود دارد یا خیر.

پرسش‌های اساسی بدین شرح‌اند:

نخست، تضاد احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با اصول بنیادین قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰ و مفاهیم «امضای مطمئن» و «سند الکترونیکی قابل استناد» در قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ تا چه حد جدی است و چگونه می‌توان از طریق تفسیر حقوقی این تضاد را برطرف ساخت؟

دوم، آیا سازوکارهای غیرمتمرکز با مبانی فقه شیعه و اصول قانون اساسی ـ ازجمله اصل چهل و چهارم (۴۴) درخصوص نقش نظارتی دولت و اصل یکصد و پنجاه و دوم (۱۵۲) در حفظ استقلال ملی از زیرساخت‌های خارجی ـ سازگاری دارند؟

سوم، چه راهکارهای تقنینی یا اجرایی برای بومی‌سازی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) و تدوین مدل‌های هیبریدی (ترکیبی) که متضمن نظارت حاکمیتی باشد، در ایران قابل تصور است؟

فرضیهٔ اصلی آن است که احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، هرچند از منظر کارآمدی فنی و ارتقای حریم خصوصی مزایای انکارناپذیری دارد، اما در ساختار کنونی حقوقی و فقهی ایران با موانع بنیادینی همچون مشکل اثبات و عدم قابلیت پذیرش به‌عنوان دلیل رسمی در محاکم، ابهام در مسئولیت مدنی (ضمان) و چالش‌های ناشی از فقدان قانونگذاری صریح مواجه است. با وجود این، با اعمال اصلاحات تدریجی و مبتنی بر مصلحت در قوانین ثبت، تجارت الکترونیکی و مقررات حفاظت از داده‌ها، و نیز طراحی مدل‌های ترکیبی که تلفیقی از نظارت حاکمیتی (حفظ نقش سازمان ثبت اسناد) و آزادی کاربر باشد، می‌توان امکان همگرایی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با نظام اسناد رسمی ایران را فراهم ساخت.

اهداف این مقاله شامل: تبیین مبانی مفهومی احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، تحلیل چالش‌های حقوقی عمیق آن در چارچوب قوانین ایران، بررسی تطبیقی تجربه‌های موفق جهانی

(مانند مقررات احراز هویت الکترونیکی و خدمات اعتماد (eIDAS) در اتحادیهٔ اروپا و نظام هویت رقومی[1] استونی) و ارائهٔ پیشنهادات اجرایی و تقنینی برای بومی‌سازی این فناوری در ایران است. این اهداف با هدف پر کردن خلأ ادبیات حقوقی داخلی دربارهٔ DID دنبال می‌شود، چراکه اغلب پژوهش‌های موجود بر جنبه‌های صرفاً فنی تمرکز دارند.

روش تحقیق مبتنی بر رویکرد توصیفی ـ تحلیلی است و از طریق مطالعهٔ قوانین ایران، اسناد فنی بین‌المللی (مانند اسناد فنی کنسرسیوم جهانی وب (W3C)) و تحلیل کیفی داده‌ها پیش می‌رود. همچنین از روش تطبیقی برای بررسی تجارب بین‌المللی و استخراج الگوهای سازگار با بستر حقوقی و فقهی ایران بهره گرفته می‌شود.

ساختار مقاله به شرح زیر تنظیم شده است: بخش دوم به مبانی نظری و فنی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) اختصاص دارد؛ بخش سوم نظام حقوقی اسناد رسمی ایران و مبانی فقهی آن را مرور می‌کند؛ بخش چهارم چالش‌های حقوقی را براساس مواد قانونی تحلیل می‌کند؛ بخش پنجم تحلیل تطبیقی و الگوهای جهانی را ارائه می‌دهد؛ بخش ششم راهکارها و پیشنهادات تقنینی را مطرح می‌سازد؛ و درنهایت، نتیجه‌گیری به جمع‌بندی یافته‌ها و پیشنهاد مسیرهای آتی پژوهش می‌پردازد. این ساختار، انسجام منطقی از توصیف به تحلیل عمیق و ارائهٔ راهکار مبتنی بر قانون و فقه را تضمین می‌کند.

۱. مبانی نظری احراز هویت غیرمتمرکز (DID)

احراز هویت، همواره یکی از ارکان اساسی در برقراری روابط حقوقی و اقتصادی بوده است. در سنت حقوقی ایران و بسیاری از نظام‌های حقوقی مبتنی بر حقوق رومی ـ ژرمنی، این فرایند بر مبنای شناسایی فیزیکی اشخاص و استفاده از اسناد مکتوب یا رقومی[2] تحت نظارت و توثیق مراجع رسمی حاکمیتی استوار است (بی‌جانی و امینی‌نیا، ۱٤۰۰). با ظهور تحولات گسترده در فناوری‌های نوین، به‌ویژه دفاتر کل توزیع‌شده (DLT)، الگوهای جدیدی برای مدیریت هویت شکل گرفت که برجسته‌ترین و ساختارشکن‌ترین آن‌ها، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) است.

۱-۱. تعریف و ماهیت احراز هویت غیرمتمرکز (DID): پارادایم تغییر حاکمیت

احراز هویت غیرمتمرکز (DID) به‌عنوان یک سازوکار نوین شناسایی، امکان مدیریت کامل هویت

1. digital identity
2. digital

رقومی را بدون نیاز به واسطه‌های متمرکز یا نهادی واسط[1] فراهم می‌کند (Das et al., 2022). بر اساس این الگو، هر فرد یا نهاد حقوقی دارای یک شناسه غیرمتمرکز[2] است که بر بستر شبکه‌های توزیع‌شده و با استفاده از رمزنگاری کلید عمومی[3] ایجاد و مدیریت می‌شود.

تفسیر حقوقی ماهیت احراز هویت غیرمتمرکز (DID): این شناسه، مستقل از نهادهای صادرکنندهٔ سنتی هویت (مانند سازمان ثبت احوال) عمل می‌کند و مالک آن،[4] اختیار تام و انحصاری در کنترل داده‌های هویتی و اشتراک‌گذاری انتخابی آن‌ها را دارد. بدین ترتیب، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) از یک سو به اصل «خودحاکمیتی هویت (SSI)»[5] تحقق می‌بخشد و از سوی دیگر، وابستگی حقوقی و عملیاتی به نهادهای ثبت مرکزی را کاهش می‌دهد. این انتقال حاکمیت از دولت به فرد، اصلی‌ترین منبع تعارض احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با نظام متمرکز اسناد رسمی ایران است.

۲-۱. اصول بنیادین احراز هویت غیرمتمرکز (DID) و تعارض آن با مبانی توثیق دولتی

اصول کلیدی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) که در استانداردهای بین‌المللی مانند کنسرسیوم جهانی وب (W3C)[6] تدوین شده‌اند، بنیان‌های چالش‌های حقوقی را شکل می‌دهند:

۱.کنترل کاربر بر داده‌ها (مالکیت داده): افراد مالک نهایی داده‌های هویتی خود بوده و می‌توانند تصمیم بگیرند چه اطلاعاتی را، در چه زمانی و با چه شخصی به اشتراک بگذارند (Shitharth et al., 2023). این اصل با رویکرد حاکمیتی بر داده‌ها در قوانین ایران، نظیر مقررات سازمان ثبت اسناد و املاک، که داده‌های هویتی و مالکیتی را جزو اسناد عمومی و تحت حفاظت دولت می‌داند، تضاد دارد (یعقوبی و همکاران، ۱۴۰۳).

۲.غیرمتمرکز بودن (عدم وجود مرجع توثیق): صدور، مدیریت و ابطال هویت به‌جای تمرکز در دست نهادهای مرکزی، بر بستر شبکه‌های توزیع‌شده صورت می‌گیرد. این اصل با تعریف سند رسمی در مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی که منوط به تنظیم نزد «مأمور رسمی» است و همچنین با مبانی

1. intermediaries
2. decentralized identifier
3. public key cryptography
4. subject
5. self-sovereign identity
6. world wide web consortium

فقهی «توثیق» که نیازمند مرجعیت یا بیّنهٔ مورد تأیید حاکمیت است، مستقیماً تعارض می‌یابد.

۳. قابلیت تأیید رمزنگاری‌شده (جایگزینی امضای مرجع با رمز): اصالت داده‌ها و هویت از طریق امضاهای رمزنگاری و الگوریتم‌های رمزنگاری تضمین می‌شود (Saeidi Aghdam et al., 2023)، نه از طریق مُهر و امضای مأمور رسمی. اگرچه قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲، امضای الکترونیکی مطمئن را به رسمیت شناخته است (مستنبط از مواد ۷ و ۱۰)، اما احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، یک قدم فراتر رفته و مرجعیت صادرکننده را نیز غیرمتمرکز می‌کند که این امر، اعتبار اثباتی (حجیت) آن را در مواجهه با مادهٔ ۱۲۹۱ قانون مدنی زیر سؤال می‌برد.

٤.حفظ حریم خصوصی (افشای انتخابی): کاربران می‌توانند صرفاً بخش‌های ضروری و حداقلی از داده‌های خود را افشا کنند[1]؛ مثلاً تنها تأیید کنند که بالای ۱۸ سال دارند، بدون اینکه تاریخ تولد دقیق خود را فاش نمایند. این امر ریسک نقض حریم خصوصی را به‌شدت کاهش می‌دهد.

۳-۱. جایگاه احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در معماری هویت دیجیتال

احراز هویت غیرمتمرکز (DID) نمایانگر آخرین مرحلهٔ تحول در معماری هویت رقومی است که شامل مدل‌های زیر می‌شود:

۱. مدل متمرکز: هویت کاملاً توسط دولت یا نهادهای دولتی صادر و کنترل می‌شود (مانند ثبت احوال یا سیستم‌های بانکی سنتی).

۲. مدل فدرال یا توزیع‌شدهٔ نسبی: هویت توسط نهادهای خصوصی یا دولتی صادر می‌شود، اما تحت یک استاندارد یکپارچه، قابلیت انتقال و استفاده بین نهادها را دارد (مانند نظام‌های ورود واحد[2]).

۳. مدل غیرمتمرکز: حداکثر اختیار و کنترل به شخص واگذار می‌شود و زیرساخت توثیق، غیرمتمرکز است.

این گذار نشان‌دهندهٔ یک رقابت پارادایمی میان حق دولت در احراز هویت عمومی و حق فرد در کنترل داده‌های شخصی است.

۱-٤. مزایا و چالش‌های ذاتی احراز هویت غیرمتمرکز (DID)

مزایای اصلی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) که از نظر حقوقی قابل توجه‌اند، شامل: افزایش اعتماد

1. selective disclosure
2. single sign-on

در تراکنش‌های دیجیتال، کاهش هزینه‌های بوروکراتیک و اداری، مقابلهٔ مؤثرتر با جعل اسناد و هویت، و تسهیل تبادلات فرامرزی[1] است. در حوزهٔ اسناد رسمی، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای اعتبارسنجی دیجیتال سریع و تکمیل فرایند ثبت سنتی عمل کند.

چالش‌های حقوقی ذاتی احراز هویت غیرمتمرکز (DID): در کنار مزایا، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) دارای چالش‌های حقوقی عمیق است که نیازمند پاسخ‌های قانونی است؛ ازجمله:

۱. عدم وجود چارچوب حقوقی شفاف: فقدان قانون صریح درخصوص اعتبار شناسهٔ غیرمتمرکز به عنوان دلیل اثباتی.

۲. ابهام در مسئولیت مدنی (ضمان): عدم وضوح درمورد مسئولیت مدنی در صورت بروز خطا، جعل یا نقض امنیت. از آنجا که مرجع مرکزی وجود ندارد، تعیین مسبب و انتساب تقصیر براساس مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی دشوار خواهد بود.

۲. نیاز به زیرساخت‌های فنی و قضائی پیشرفته: نیاز به آموزش قضات و کارشناسان در پذیرش ادلهٔ دیجیتال پیچیده (لطیف‌زاده و قبولی درافشان، ۱٤۰۲).

جمع‌بندی این بخش آن است که احراز هویت غیرمتمرکز (DID) نه صرفاً یک فناوری، بلکه یک پارادایم حقوقی ـ اجتماعی نوین در مدیریت هویت است که اصول آن با مفروضات تمرکزگرا و قواعد فقهی سنتی توثیق در نظام اسناد رسمی ایران در تعارض بنیادین قرار دارد. لذا، بررسی دقیق این مبانی، پیش‌شرط تحلیل چالش‌های حقوقی و سازوکارهای بومی‌سازی در بخش‌های آتی است.

۲. مروری بر نظام حقوقی و مبانی فقهی اسناد رسمی در ایران

نظام حقوقی اسناد رسمی در ایران یکی از ستون‌های اصلی تضمین امنیت معاملات و تثبیت حقوق مالکیت محسوب می‌شود. این نظام، بر پایهٔ قوانین مدنی و ثبتی و با تأکید صریح بر نظارت متمرکز دولتی بنا شده است. هدف بنیادین این ساختار، پیشگیری از تعارض مالکیت‌ها، جلوگیری از جعل و حمایت از اعتبار اسناد است که از منظر فقهی با هدف قطع نزاع و تأمین عدالت همسوست. با وجود این، ورود فناوری‌های نوین و الزامات جهانی، به‌ویژه پس از قانون الزام به ثبت رسمی

1. cross-border transactions

معاملات اموال غیرمنقول (مصوب ۱۴۰۳/۱۴۰۴)، این نظام را به سمت رقومی شدن[1] و تحول نهادی سوق داده است.

۲-۱. مبانی قانونی و استنادات حقوقی

زیربنای حقوقی نظام اسناد رسمی ایران از سه منبع اصلی تشکیل شده که هر سه با فلسفهٔ تمرکز در توثیق در تعارض جدی با احراز هویت غیرمتمرکز (DID) هستند:

۱. قانون ثبت اسناد و املاک (مصوب ۱۳۱۰ با اصلاحات)

این قانون، به‌ویژه در مادهٔ ۲۲، اصل «اعتبار مطلق مالکیت ثبت‌شده» را مستقر کرده است. این حکم به این معناست که مالکیت رسمی تنها از طریق ثبت در دفتر املاک (که مرجعی رسمی و دولتی است) محقق می‌شود.

این رویکرد در مبانی فقهی «حجیت بیّنه» و «اصالت سند مکتوب» ریشه دارد که جایگزین شهادت شفاهی در اثبات مالکیت شده است. هدف اصلی، عمل به قاعدهٔ فقهی «منع غرر» و تقویت «قاعدهٔ لزوم» در معاملات است تا امنیت اقتصادی جامعه تضمین شود. تمرکز حاکمیتی بر ثبت، لازمهٔ اعتبار سند رسمی است.

۲. قانون مدنی (مصوب ۱۳۰۷ با اصلاحات) و قانون دفاتر اسناد رسمی (مصوب ۱۳۵۴)

این قوانین، جایگاه سردفتران را به‌عنوان مأموران عمومی (نه واسطهٔ خصوصی) تثبیت کرده و تنظیم اسناد رسمی را منوط به حضور آنان و رعایت تشریفات خاص می‌دانند. مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی بر تعریف سند رسمی به‌عنوان سندی که توسط مأموران رسمی در حدود صلاحیت» تنظیم شده، تأکید می‌کند. در این چارچوب، اسنادی که فاقد امضا و مهر سردفتر هستند، سند عادی تلقی شده و حجیت و اعتبار اثباتی (مادهٔ ۱۲۹۱ ق.م.) کم‌تری دارند. این ساختار نقش واسط حاکمیتی (سردفتر) را حیاتی می‌داند، در حالی که احراز هویت غیرمتمرکز (DID) این واسط را حذف می‌کند.

۳. قانون تجارت الکترونیک (مصوب ۱۳۸۲)

این قانون پلی میان حقوق سنتی و فضای رقومی ایجاد کرده و برای نخستین‌بار امضای الکترونیکی مطمئن را در کنار امضای دستی معتبر شناخته است (مادهٔ ۷ و مادهٔ ۱۰). هرچند این قانون گامی در جهت پذیرش فناوری است، اما اعتبار امضای الکترونیکی در آن به زیرساخت‌های

1. digitalization

متمرکز (مانند مراکز صدور گواهی امضای الکترونیکی) وابسته است. درنتیجه، کاربرد آن در حوزهٔ اسناد رسمی ملکی به‌دلیل الزامات حضور فیزیکی و تشریفات خاص توثیق، محدود باقی مانده است. احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با زیر سؤال بردن مرکز صدور، از چارچوب مادهٔ ۱۰ قانون تجارت الکترونیک فراتر می‌رود.

۲-۲. چالش‌های ساختاری: تعارض اصول کلیدی نظام اسناد رسمی با احراز هویت غیرمتمرکز (DID)

اصول بنیادین حاکم بر نظام اسناد رسمی ایران، که در حقوق خصوصی متمرکز و فقه امامیه ریشه دارند، به‌طور مستقیم چالش‌های ساختاری عمیقی را در برابر پذیرش احراز هویت غیرمتمرکز (DID) ایجاد می‌کنند. این تعارضات، نشان‌دهندهٔ تفاوت بنیادین میان تشریفات توثیق سنتی و مکانیزم اثبات رمزنگاری‌شده در فناوری احراز هویت غیرمتمرکز (DID) است.

۱-۲-۲. اصل لزوم حضور فیزیکی و احراز قصد و رضای طرفین

نظام اسناد رسمی ایران بر لزوم حضور فیزیکی طرفین معامله در محل دفترخانه و ابراز ایجاب و قبول در حضور سردفتر تأکید دارد. این تشریفات، در فقه معاملات و اصل «لزوم ایجاب و قبول لفظی یا فعلی در عقود» ریشه دارد که هدف غایی آن، احراز قطعی و بدون شبههٔ قصد و رضای آزاد متعاملین است. سردفتر به عنوان مأمور رسمی، نه‌تنها وجود اراده، بلکه صحت اراده را نیز گواهی می‌دهد. احراز هویت غیرمتمرکز (DID) این فرایند را به تأیید صرفاً رمزنگاری‌شده[1] و کاملاً غیرحضوری تقلیل می‌دهد. در این مدل، اثبات هویت و ارادهٔ صرفاً از طریق کلید خصوصی کاربر انجام می‌شود. اگرچه این مکانیزم از نظر فنی غیرقابل انکار است، اما از منظر تشریفات قانونی ایران، فقدان گواهی حضور فیزیکی سردفتر، صحت و قطعیت اراده (قصد و رضا) را زیر سؤال می‌برد، زیرا احراز هویت غیرمتمرکز (DID)جایگزینی برای تشریفات فقهی ـ حقوقی نظیر حضور فیزیکی ارائه نمی‌دهد. بنابراین، حذف حضور فیزیکی می‌تواند سند رقومی مبتنی بر احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را از درجهٔ سند رسمی به سند عادی تنزل دهد.

1. cryptographic

۲-۲-۲. اصل امضای رسمی و حجیت ناشی از نظارت دولتی

دومین اصل بنیادین، حجیت قانونی سند است که مستقیماً از امضای مأمور رسمی (سردفتر) نشئت می‌گیرد. این امضا، سند را براساس مادۀ ۱۲۸۷ قانون مدنی رسمیت می‌بخشد و آن را از نظر اثباتی به قوۀ قهریۀ دولتی متصل می‌کند (مادۀ ۱۲۹۱ قانون مدنی: اسناد رسمی حجت هستند). این امر با قواعد فقهی نظیر «امارۀ ید» و «أصاله‌ی الصحه» هم‌پوشانی دارد؛ سند رسمی امارۀ صحت و مالکیت تلقی می‌شود و بار اثبات نقض آن بر دوش مدعی است. احراز هویت غیرمتمرکز (DID) اساساً این حجیت ناشی از نظارت دولتی را حذف کرده و آن را به یک توثیق شبکه‌ای مبتنی بر اعتماد رمزنگاری‌شده تبدیل می‌کند. در سیستم DID/SSI، اعتبار از طریق صادرکننده‌ها[1] توزیع می‌شود، نه یک مقام متمرکز حاکمیتی. حذف امضای مأمور رسمی به معنای حذف «حجت دولتی» است. درنتیجه، سند تولیدشده در زیرساخت احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، در نظام حقوقی ایران فاقد جایگاه اثباتی رسمی است و صرفاً به‌عنوان یک دلیل الکترونیکی (مطابق مادۀ ۷ قانون تجارت الکترونیک) پذیرفته می‌شود که اعتبار آن در صورت انکار، نیازمند اثبات مضاعف در محاکم خواهد بود؛ در حالی که سند رسمی نیازی به اثبات اولیه ندارد.

۳-۲-۲. اصل مسئولیت مدنی و کیفری متمرکز و قابل انتساب

نظام اسناد رسمی ایران، چارچوب قوی برای مسئولیت متمرکز فراهم می‌کند. هرگونه جعل، تزویر یا تنظیم ناصحیح سند، علاوه بر مسئولیت مدنی برای جبران خسارت (بر اساس مادۀ ۱ قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹)، مستوجب مجازات کیفری است (مواد ۵۲۳ به بعد قانون مجازات اسلامی)، در اینجا، سردفتر یا عامل خسارت یک شخص حقیقی یا حقوقی مشخص است که تقصیر مستقیماً به او قابل انتساب می‌باشد. ساختار توزیع‌پذیر[2] زیرساخت احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، تعیین مسبب و انتساب تقصیر را در صورت بروز جعل (مانند هک کلید خصوصی کاربر) یا خطا در زیرساخت بلاکچین، بسیار دشوار می‌کند (عاکفی قاضیانی و همکاران، ۱۴۰۱). برای اجرای مادۀ ۱ قانون مسئولیت مدنی، اثبات رابطۀ سببیت و انتساب تقصیر به یک شخص حقوقی یا حقیقی معین، امری ضروری است. در شبکۀ احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، مسئولیت می‌تواند میان کاربر

1. issuers
2. distributed

(به‌دلیل حفظ ناصحیح کلید)، صادرکنندهٔ اعتبار، یا حتی توسعه‌دهندهٔ پلتفرم توزیع شود. این ابهام در تعیین «عامل خسارت»، بزرگ‌ترین چالش را در جبران خسارت کاربران آسیب‌دیده ایجاد می‌کند و نیازمند تعریف یک نظریهٔ جدید مسئولیت مشترک[1] متناسب با فناوری توزیع‌شده است.

۳-۲. نقش نهادها و تحولات اخیر (تمرکزگرایی در مقابل غیرمتمرکزسازی)

نهادهای کلیدی ایران، یک نظام کاملاً متمرکز و سلسله‌مراتبی ایجاد می‌کنند که با فلسفهٔ غیرمتمرکز احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، در تعارض بنیادین است:

سازمان ثبت اسناد و املاک کشور: با نقش محوری در تثبیت مالکیت و حرکت به سمت حدنگاری[2] و الکترونیکی شدن کامل فرایندها تا سال ۱۴۰۴، همچنان بر نظارت کامل دولتی تأکید دارد.

سازمان ثبت احوال کشور: به‌عنوان مرجع انحصاری اسناد هویتی، مبنای اولیهٔ احراز هویت طرفین معاملات را فراهم می‌آورد.

قوهٔ قضائیه: از طریق نظارت بر دفاتر و حل دعاوی ثبتی، ضمانت اجرای قضائی برای اعتبار رسمی اسناد فراهم می‌کند.

گرچه قانون مدیریت داده‌ها و اطلاعات ملی (۱۴۰۱) با تأکید بر محرمانگی و امنیت داده‌ها، بستر حقوقی برای حفاظت از داده‌های شخصی را فراهم کرده و سامانه‌هایی نظیر ثنا در قوهٔ قضائیه از امضای رقومی استفاده می‌کنند، اما این تحولات همچنان در چارچوب مدل متمرکز حاکمیتی عمل می‌کنند. محدودیت جدی آنجاست که امضای دیجیتال در اسناد رسمی ملکی به‌طور کامل جایگزین امضای فیزیکی و حضور سردفتر نشده و خلأ قانونی در پذیرش الگوی احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، به عنوان سند دارای حجیت رسمی همچنان پابرجاست.

جمع‌بندی این بخش، تأکیدی دوباره بر این حقیقت است که نظام اسناد رسمی ایران، با تکیه بر قوانین سنتی و اصول فقهی، امنیت حقوقی را در چارچوب تمرکزگرایی دولتی تضمین می‌کند، اما ورود فناوری‌های غیرمتمرکز مانند احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، چالش‌های اساسی را متوجه این ساختار می‌سازد. تقابل میان «تمرکزگرایی حقوقی» و «غیرمتمرکزگرایی فناورانه» نقطهٔ کانونی

1. joint liability
2. cadastre

بحث است که در بخش‌های بعدی (تحلیل چالش‌ها) مورد تحلیل عمیق قرار خواهد گرفت.

۳.کاربردهای بالقوهٔ احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران

احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، به‌عنوان یک چارچوب حقوقی ـ فناوری مبتنی بر اصول خودحاکمیتی هویت (SSI)، پتانسیل تحول‌آفرینی در نظام اسناد رسمی ایران را دارد. چالش‌های سنتی این نظام، مانند تمرکزگرایی و ریسک جعل، در مواجهه با این فناوری به چالش کشیده می‌شوند.

احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، می‌تواند بر پایهٔ نظریهٔ «اعتبار ذاتی سند»[1] عمل کند. اگرچه مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی سند رسمی را به تنظیم توسط «مأمور رسمی» محدود می‌کند، اما یک تفسیر موسع و تحولی از این ماده می‌تواند «اعتبارات قابل تأیید(VCs)»[2] را به‌مثابهٔ «سند یا امضای مأمور رقومی»[3] معتبر سازد. تحلیل حقوقی نشان می‌دهد که کاربرد احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، با مادهٔ ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰ (اعتبار مطلق مالکیت ثبت‌شده) همخوانی دارد، زیرا اثبات‌های رمزنگاری‌شدهٔ[4] آن، اصل «غیرقابل انکارپذیری»[5] را تقویت می‌کند. با این حال، تعارض با نظریهٔ «نظارت انحصاری دولتی بر اسناد» در فقه شیعه (نظیر فتاوای فقها در *تحریرالوسیله*، ۲/ ۴۵۶ مبنی بر اعتبار سند بر پایهٔ شهادت و توثیق مأمور رسمی یا عادل) نیازمند تفسیر قضائی دیوان عالی کشور است تا احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، را به عنوان مکمل، نه جایگزین، نظارت دولتی بپذیرد.

۳-۱. سناریوهای عملی: احراز هویت در ثبت ازدواج، املاک و گواهی‌های هویتی

سناریوهای عملی احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، در نظام اسناد رسمی با نظریهٔ حقوقی «کارایی معاملات» در حقوق خصوصی همسوست که بر کاهش هزینه‌ها و تسریع فرایندها تأکید دارد.

۳-۱-۱. ثبت ازدواج و رضایت آگاهانه

در ثبت ازدواج، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، امکان احراز هویت غیرحضوری را از طریق

1. intrinsic validity of documents
2. verifiable credentials
3. digital agent
4. cryptographic proofs
5. non-repudiation

اعتبارات قابل تأیید (مانند گواهی تجرد صادرشده توسط ثبت احوال) فراهم می‌کند. این تأیید با استفاده از اثبات‌های دانش صفر (ZKP)[1] و بدون افشای داده‌های حساس (مانند سن دقیق یا سابقه) صورت می‌گیرد.

رضایت آگاهانه را از طریق امضای رقومی[2] اثبات می‌کند که با مادهٔ ۷ قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ (اعتبار امضای الکترونیکی معادل دستی) همخوانی دارد. با این حال، تفسیر سخت‌گیرانه مادهٔ ۱۲۹۰ قانون مدنی (اعتبار اسناد رسمی در عقود) در کنار مادهٔ ۲۹ قانون دفاتر اسناد رسمی مصوب ۱۳۵۴ (لزوم حضور در دفتر ازدواج)، حاکی از تعارض است، زیرا عدم حضور فیزیکی می‌تواند سند را «عادی» تلقی کند.

براساس نظریهٔ «اعتبار خارجی سند»[3] که بر اثبات‌پذیری تأکید دارد، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، می‌تواند با ادغام در سامانهٔ ثبت ازدواج الکترونیک، این تعارض را حل کند و ریسک جعل (مذکور در مادهٔ ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی) را کاهش دهد.

۲-۱-۳. انتقال املاک و تثبیت مالکیت

در انتقال املاک، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، توکن‌سازی[4] سند مالکیت را امکان‌پذیر می‌سازد، جایی که تغییرات مالکیت بر بستر دفتر کل توزیع‌شده ثبت شده و غیرقابل‌انکار است. این امر با نظریهٔ «تثبیت مالکیت»[5] در حقوق ملکی ایران و مادهٔ ۲۲ قانون ثبت سازگار است. تفسیر هدفمند مادهٔ ۱ قانون ثبت (الزام ثبت رسمی برای نقل و انتقال) نشان می‌دهد که اعتبارات احراز هویت غیرمتمرکز (DID) می‌توانند به‌عنوان «سند رسمی رقومی» عمل کنند، مشروط به اتصال به سامانهٔ حدنگاری سازمان ثبت.

تعارض با مادهٔ ۲۲ قانون دفاتر اسناد رسمی مصوب ۱۳۵۴ (مسئولیت سردفتر در اعتباربخشی) نیازمند تفسیر اصل «مسئولیت توزیع‌شده»[6] در حقوق مدنی است. سردفتر در این مدل، صرفاً به‌عنوان «تأییدکنندهٔ هویت غیرمتمرکز» باقی مانده و مسئولیتش ذیل مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی

1. zero-knowledge proofs
2. digital signature
3. extrinsic validity
4. tokenization
5. property stabilization theory
6. distributed liability

مصوب ۱۳۳۹، متناسب با نقش جدید او در تأیید شناسهٔ DID تعریف می‌شود. اعتبارات احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، می‌تواند دعاوی ابطال سند (مادهٔ ۱۹۰ قانون مدنی) را کاهش دهد و با قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول مصوب ۱۴۰۳ (مادهٔ ۱: ممنوعیت اعتبار اسناد عادی) همخوانی کامل داشته باشد.

۳-۱-۳. گواهی‌های هویتی و حریم خصوصی

برای گواهی‌های هویتی (مانند شناسنامهٔ الکترونیک)، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، اصل خودحاکمیتی را محقق می‌سازد که با نظریهٔ «حقوق شخصی هویت»[1] و اصل ۲۲ قانون اساسی (امنیت حقوق افراد) همسوست.

تحلیل مادهٔ ۱ قانون ثبت احوال مصوب ۱۳۵۵ (الزام ثبت هویت ملی) حاکی از آن است که احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، می‌تواند گواهی‌ها را به صورت قابل تأیید[2] صادر کند. با این حال، تفسیر مادهٔ ٦ قانون جرائم رایانه‌ای (مسئولیت در نقض داده‌های هویتی) نشان می‌دهد که بدون حفاظت اثبات‌های دانش صفر، تعارض با اصل «حریم خصوصی» (مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها و اطلاعات ملی مصوب ۱۴۰۱) ایجاد می‌شود. براساس نظریهٔ فقهی «حفظ نظام» (نظیر دیدگاه امام خمینی در الرساله، ۱/ ۲۹۸)، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، می‌تواند با فتوای مراجع (مانند آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۴۰۳ در جواز امضای رقومی در هویت) سازگار شود، زیرا حفظ هویت برای حفظ نظم اجتماعی یک ضرورت شرعی است که احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، آن را با کارایی بیشتر تأمین می‌کند.

۳-۲. همگرایی با فناوری‌های موجود: بلاکچین ملی ایران و سامانهٔ شاهکار[3]

همگرایی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با فناوری‌های موجود، بر پایهٔ نظریهٔ «ادغام فناوری ـ

---

1. personal identity rights
2. verifiable
۳. شبکهٔ احراز هویت کاربران، یک لایهٔ امنیتی قوی در دنیای دیجیتال است که با تطبیق دقیق اطلاعات هویتی، تأیید می‌کند که شخصی که از یک سرویس خاص استفاده می‌کند، دقیقاً همان فردی است که ادعا کرده است. از همین رو از بروز کلاهبرداری به روش‌های مختلف جلوگیری می‌کند. این سامانه به تدریج در اختیار دستگاه‌های اجرایی، سازمان‌ها و کسب‌وکارهای مختلف قرار گرفته و به‌عنوان یک ابزار ضروری برای احراز هویت و ایجاد اعتماد در فضای دیجیتال شناخته می‌شود.

حقوق»[1] استوار است که بر قابلیت تعامل[2] برای حفظ اعتبار حقوقی تأکید دارد.

۱. بلاکچین ملی ایران: بلاکچین ملی، که در برنامهٔ ملی مربوطه تعریف شده، پتانسیل میزبانی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را دارد. تفسیر مادهٔ ۱ قانون تجارت الکترونیک (اعتبار سیستم‌های الکترونیکی ملی) نشان می‌دهد که این ادغام با اصل ۴۴ قانون اساسی (گسترش بخش خصوصی در اقتصاد) همخوانی دارد، زیرا بلاکچین ملی را می‌توان به‌عنوان «نهاد توثیق تعاونی» تفسیر کرد. تفسیر مادهٔ ۱۵۲ قانون اساسی (سیاست خارجی مستقل) حاکی از ضرورت مقابله با تحریم‌ها و عدم وابستگی به زیرساخت‌های خارجی است. از این رو، تعریف قانونی «بلاکچین ملی» به عنوان «سامانهٔ معتبر حاکمیتی»، برای رفع تعارض با مادهٔ ۱۲۹۲ قانون مدنی (اثبات اسناد خارجی) یک ضرورت تقنینی است.

۲. سامانهٔ شاهکار: سامانهٔ شاهکار که برای احراز هویت متمرکز عمل می‌کند، می‌تواند احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را با تأمین هویت اولیه (تطبیق کد ملی و شمارهٔ موبایل) ادغام کند. از دیدگاه نظریهٔ «حفاظت داده‌های شخصی»[3]، مشابه مقررات عمومی حفاظت داده‌های اتحادیهٔ اروپا (GDPR)، این ادغام با مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها سازگار است، زیرا احراز هویت غیرمتمرکز (DID) از حداقل افشاگری[4] استفاده می‌کند. تحلیل مادهٔ ۲۵ قانون جرائم رایانه‌ای (مجازات نقض داده‌ها) نشان می‌دهد که مسئولیت دولت (به عنوان صادرکنندهٔ اولیه) باید به مدل حاکمیت هویتی شخص (SSI) منتقل شود، که نیازمند تفسیر اصل «مسئولیت تضامنی» (مادهٔ ۱۳۵ قانون تجارت) است تا هم دولت و هم صادرکننده احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در صورت نقض امنیتی، مسئول شناخته شوند. لایحهٔ حفاظت از داده‌های شخصی این همگرایی را تسهیل می‌کند.

۳-۳. مزایای حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID)

مزایای حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) بر پایهٔ نظریه «خصوصی‌سازی حقوق»[5] در حقوق اقتصادی استوار است که انتقال کنترل از دولت به افراد را توجیه می‌کند.

---

1. techno-legal integration theory
2. interoperability
3. data protection theory
4. minimal disclosure
5. privatization of rights theory

۱.افزایش کارایی و اقتصاد مقاومتی: افزایش کارایی با مادۀ ۷ قانون تجارت الکترونیک (تسریع معاملات رقومی) همخوانی دارد و تحلیل نشان می‌دهد که احراز هویت غیرمتمرکز (DID) اصل «اقتصاد مقاومتی» (بند ۱۹ سیاست‌های ابلاغی ۱۳۹۲: بهره‌وری) را محقق می‌سازد. با این حال، تفسیر مادۀ ۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ (جلوگیری از انحصار) حاکی از ضرورت نظارت بر پلتفرم‌های احراز هویت غیرمتمرکز (DID) برای جلوگیری از رقابت ناعادلانه است.

۲.کاهش فساد و شفافیت: کاهش فساد از طریق شفافیت دفتر کل توزیع‌شده با نظریۀ «شفافیت در حقوق عمومی»[1] سازگار است و مادۀ ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی (جعل اسناد) را تقویت می‌کند. اما تعارض با اصل «حفظ نظام» در فقه (نظیر آیت‌الله سیستانی، منهاج‌الصالحین، ۲/ ۳۴۲) نیازمند فتوای مشورتی است که حدود نظارت حاکمیت در بلاکچین را مشخص سازد.

۳.همخوانی با اصل ۴۴: همخوانی با اصل ۴۴، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را به‌عنوان ابزاری برای خودحاکمیتی در حوزۀ فناوری توجیه می‌کند و خصوصی‌سازی فناوری را تقویت می‌نماید؛ با وجود این، بدون اصلاح قانون و تعریف مسئولیت توزیع‌شده، ریسک‌های مدنی (مادۀ ۱ قانون مسئولیت مدنی) افزایش می‌یابد.

٤. چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران

ادغام احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران، علی‌رغم مزایای چشمگیر، با چالش‌های حقوقی عمیقی مواجه است. این چالش‌ها در تضاد ساختاری میان اصول غیرمتمرکزسازی فناوری و ساختار متمرکز و سنتی حقوق خصوصی ایران ریشه دارد.

تحلیل نظریۀ دوگانگی[2]: این چالش‌ها بر پایۀ نظریۀ دوگانگی در حقوق رقومی قابل تحلیل است که بر تعارض میان اختیار فردی[3] و خودحاکمیتی هویتی[4] با قیمومت دولتی[5] و نظارت متمرکز بر اعتبار اسناد تأکید دارد. مادۀ ۱۲۸۷ قانون مدنی که سند رسمی را منوط به تنظیم نزد «مأمورین رسمی در حدود صلاحیت و طبق مقررات قانونی»می‌داند، پایه‌ای برای این تضاد فراهم می‌کند، زیرا احراز

1. transparency theory
2. duality theory
3. autonomy
4. self-sovereign identity
5. paternalism

هویت غیرمتمرکز (DID) فاقد «مأمور رسمی» مرکزی است و بر اثبات رمزنگاری‌شده[1] تکیه دارد. تفسیر حقوقی این ماده، بر اساس دکترین تفسیر مُضیّق (تنگ) در حقوق مدنی ایران (ملهم از فقه امامیه)، احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را به‌عنوان سند عادی تلقی می‌کند مگر آنکه با اصلاحات تقنینی (مانند لایحهٔ پیشنهادی هویت رقومی) به سطح رسمی ارتقا یابد.

٤-۱. چالش اعتبار و اثبات‌پذیری: تضاد با اصل «اسناد رسمی»

تضاد احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با اصل «اسناد رسمی» در مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی؛ چالش اصلی اعتبار و اثبات‌پذیری احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در تضاد میان اصل غیرمتمرکز آن (عدم وابستگی به واسطهٔ مرکزی) و الزام قانونی به گواهی رسمی ریشه دارد. مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی اعتبار اسناد رسمی را بر پایهٔ تنظیم توسط مأمور رسمی (سردفتر یا ثبت) استوار می‌سازد. اعتبارات قابل تأیید (VCs)[2] در احراز هویت غیرمتمرکز (DID) بر پایهٔ کلیدهای خصوصی کاربران تولید می‌شوند، نه نهاد دولتی. براساس نظریهٔ اثبات‌پذیری[3] اثبات احراز هویت غیرمتمرکز (DID) هرچند از طریق اثبات‌های دانش صفر (ZKP) غیرقابل انکار باشد، در محاکم ایران (که مادهٔ ۱۲۹۱ قانون مدنی صرفاً اسناد رسمی را حجت می‌داند)، فاقد قوهٔ اثباتی اولیه (حجت دولتی) است. از دیدگاه فقهی، براساس نظریهٔ «سند معتبر» در فقه شیعه، احراز هویت غیرمتمرکز (DID)می‌تواند با شرط «علم اجمالی» (دانش غیرمستقیم حاکمیت از طریق زیرساخت ملی) معتبر شود. با این حال، مادهٔ ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک (۱۳۱۰)، این اعتبار را محدود کرده و الزام ثبت مرکزی را تحمیل می‌کند، زیرا فقها حفظ نظام را مقدم بر آزادی فردی در توثیق می‌دانند.

این چالش نیازمند تفسیر گستردهٔ مادهٔ ۱۲۸۴ (براساس اصل سوم (۳) قانون اساسی: عدالت) است تا احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را به عنوان «سند رسمی رقومی» بپذیرد. عدم انجام این مهم، ریسک ابطال قضائی اسناد مبتنی بر احراز هویت غیرمتمرکز (DID) را طبق مادهٔ ۱۹۰ قانون مدنی (شرایط صحت معامله) افزایش می‌دهد.

٤-۲. مسائل حریم خصوصی و حفاظت داده‌ها: تناقض با اصول خودحاکمیتی

تناقض احراز هویت غیرمتمرکز (DID) با قانون جرائم رایانه‌ای (۱۳۸۸) و اصول حفاظت داده؛

1. cryptographic proof
2. verifiable credentials
3. evidentiary theory

مسائل حریم خصوصی درDID، که بر پایهٔ اصل خودحاکمیتی استوار است، با چارچوب حفاظت داده‌های ایران تناقض دارد.

مادهٔ ۱۶ قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ (ممنوعیت دسترسی غیرمجاز به داده‌ها)، حفاظت را بر پایهٔ کنترل مرکزی دولت تعریف می‌کند، در حالی که حاکمیت هویتی شخص (SSI) کنترل را به کاربران واگذار می‌سازد. براساس نظریهٔ حریم خصوصی اطلاعاتی[1]، افشای انتخابی[2] در DID با اصول مقررات عمومی حفاظت داده‌های اتحادیهٔ اروپا (GDPR) همخوانی دارد. اما در ایران، مادهٔ ۲۵ قانون جرائم رایانه‌ای، مسئولیت نقض داده را بر عهدهٔ «دارندهٔ سیستم» می‌گذارد که در DID (که سیستم توزیع‌شده است) مبهم است (کاربر، صادرکنندهٔ اولیه، یا شبکه؟).

تفسیر حقوقی مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها و اطلاعات ملی مصوب ۱۴۰۱ (حفاظت از داده‌های شخصی با رعایت امنیت ملی) حاکی از آن است کهDID، با ریسک حملات پیوندزنی هویت‌ها[3] در صورت عدم اجرای دقیق ZKP، می‌تواند به تعارض با اصل ۲۲ قانون اساسی (حقوق مالکانهٔ افراد بر داده‌ها) منجر شود.

براساس نظریهٔ «حرمت تجسس» (ملهم از فقه شیعه، و منعکس‌شده در مادهٔ ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی)، DID حریم خصوصی را تقویت می‌کند. اما فقدان مقررات خاصی که چگونگی اِعمال کنترل دولتی بر زیرساخت غیرمتمرکز را مشخص کند، همچنان یک خلأ فقهی ـ قانونی ایجاد می‌کند.

٤-۳. مسئولیت مدنی و کیفری: ابهام در تعیین «عامل خسارت»

چالش مسئولیت مدنی و کیفری در صورت نقص DID؛ مسئولیت مدنی و کیفری درDID، به‌دلیل ماهیت توزیع‌شدهٔ[4] آن، نظریهٔ مسئولیت مشترک[5] را به‌چالش می‌کشد.

مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، مسئولیت را بر عهدهٔ «عامل خسارت» می‌گذارد. اما در DID، نقص (مانند ازدست رفتن کلید خصوصی توسط کاربر) می‌تواند به کاربران، صادرکنندگان اولیه یا پلتفرم‌های دفترکل توزیع‌شده نسبت داده شود، نه دفاتر اسناد سنتی (مادهٔ ۲۲

1. informational privacy theory
2. selective disclosure
3. correlation attacks
4. distributed nature
5. joint liability theory

قانون دفاتر اسناد رسمی، ۱۳۵۴). تحلیل براساس دکترین سَبَبِیَت[1] در حقوق مدنی نشان می‌دهد که اثبات سَبَبِیَت در بستر بلاکچین دشوار است، زیرا تراکنش‌ها شبه‌ناشناس[2] هستند. این امر با مادهٔ ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی (جعل اسناد) تعارض دارد، زیرا جعل در DID ممکن است به هک کلیدها نسبت داده شود و تعیین مجرم سخت باشد.

٤-٤. چالش‌های قضائی و اجرایی: خلأ مقررات خاص و تحریم‌ها

چالش‌های DID از عدم وجود مقررات خاص و موانع بین‌المللی؛ چالش‌های قضائی و اجرایی DID از خلأ نظارتی[3] ناشی می‌شود که با اصل ۱۶۷ قانون اساسی (لزوم استنباط حکم از منابع فقهی در نبود قانون) تعارض دارد. مادهٔ ۷ قانون تجارت الکترونیک اثبات در دادگاه‌ها را برای اسناد الکترونیکی تسهیل می‌کند، اما DID فاقد «امضای معتبر» مرکزی است و تفسیر مادهٔ ۱۲۵۸ قانون مدنی (اثبات ادعا با سند) آن را به عنوان «سند عادی» طبقه‌بندی می‌کند. تحلیل براساس نظریهٔ اثبات قضائی[4] نشان می‌دهد که اثبات‌های دانش صفر در محاکم ایران (که بر شهادت و سند فیزیکی تکیه دارند) نیاز به کارشناس متخصص دارد که طبق مادهٔ ۲۵۷ قانون آیین دادرسی مدنی، فرایندی زمان‌بر و پرهزینه است. تحریم‌های بین‌المللی (مانند محدودیت دسترسی به زیرساخت‌ها و استانداردهای کنسرسیوم جهانی وب) اجرای DID را مختل می‌کند. تفسیر اصل ۱۵۲ قانون اساسی (عدم تعهد به معاهدات مغایر شرع و منافع ملی) ضرورت ایجاد بلاکچین ملی بومی برای میزبانی DID را تقویت می‌کند تا از ریسک‌های خارجی و تحریمی جلوگیری شود.

٥-٤. موانع فرهنگی ـ حقوقی: مقاومت سنتی در برابر غیرمتمرکزسازی

مقاومت سنتی و تأثیر فقه شیعه بر اسناد؛ موانع فرهنگی ـ حقوقی DID در مقاومت سنتی و تأثیر فقه شیعه ریشه دارد، جایی که اصل غیرمتمرکز با نظریهٔ «امانت‌داری دولتی»[5] در فقه تعارض دارد. مادهٔ ۱۰۵۹ قانون مدنی (شرط صحت عقد: رضایت) در اسناد رسمی به‌طور سنتی با شرط حضور و شهود تضمین می‌شود. DID فاقد این تشریفات سنتی است. تفسیر فقهی (نظیر فتوای آیت‌الله

1. causation
2. pseudonymous
3. regulatory Gap
4. judicial proof theory
5. trusteeship theory

سیستانی در لزوم شاهد در معاملات) آن را نامعتبر نمی‌داند، اما نیازمند جایگزینی فناورانه برای احراز کامل قصد و اراده است.

تحلیل براساس نظریهٔ فرهنگی حقوقی[1] نشان می‌دهد که مقاومت سنتی (مانند ترجیح حضور فیزیکی) با اصل ۴۴ قانون اساسی (خصوصی‌سازی تدریجی) تعارض دارد و نیازمند استنباط فقهی نوین (اجتهاد پویا در فناوری) است تا «توثیق شرعی» را در فضای رقومی به رسمیت بشناسد (پاسبان و میلانی، ۱۴۰۲).

با توجه به مطالب ارائه‌شده، چالش‌های حقوقی DID در ایران عمدتاً ساختاری و تقنینی هستند. حل این چالش‌ها نیازمند خروج از تفسیر مُضیّق قوانین سنتی (م. ۱۲۸۴ ق.م.) و تدوین فوری مقررات ناظر بر مسئولیت توزیع‌شده (م. ۱ ق.م.م.) و اعتبار اثباتی شناسه غیرمتمرکز در محاکم است تا این فناوری در چارچوب اصول فقهی و قانون اساسی بومی‌سازی شود.

۵. تحلیل تطبیقی چالش‌ها (رویکرد همگرایی حقوقی)

تحلیل تطبیقی چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران، بر پایهٔ رویکرد تطبیقی حقوق و با الهام از نظریهٔ همگرایی حقوقی[2] به بررسی تجربیات بین‌المللی می‌پردازد تا درس‌هایی برای بومی‌سازی در چارچوب فقه شیعه و قوانین ایران استخراج شود. این تحلیل، تضاد میان مدل‌های غیرمتمرکز غربی (مانند نظام احراز هویت الکترونیکی اتحادیهٔ اروپا) و ساختار متمرکز ایرانی را برجسته می‌سازد، جایی که مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی (تعریف سند رسمی بر پایهٔ مأمور رسمی) با اصول خودحاکمیتی هویتی (SSI) تعارض بنیادین دارد. تفسیر حقوقی این ماده براساس دکترین تفسیر سیستمی[3] نشان می‌دهد که تطبیق نیازمند اصلاحات تقنینی است.

۵-۱. تجربیات بین‌المللی: نظام احراز هویت الکترونیکی اتحادیهٔ اروپا و مدل استونی

تجربیات جهانی، به‌ویژه در اتحادیهٔ اروپا و استونی، الگوهایی موفق برای مدیریت هویت رقومی ارائه می‌دهند که می‌تواند برای ایران نقش راهنما داشته باشد.

---

1. cultural legal theory
2. convergence theory
3. systematic interpretation

۵-۱-۱. مدل نظام احراز هویت الکترونیکی اتحادیهٔ اروپا (eIDAS 2.0)

مقررات احراز هویت الکترونیکی و خدمات اعتماد (eIDAS 2.0)[1]، که به‌طور تدریجی تا سال ۲۰۲۶ الزام به ارائهٔ کیف پول هویتی رقومی اروپایی (EUDI Wallet)[2]را برای کشورهای عضو تحمیل می‌کند، بر اصول قابلیت تعامل‌پذیری،[3] خدمات اعتماد[4] و اعتبارات قابل تأیید (VCs)[5] استوار است (Hussain et al., 2024). این مدل براساس نظریهٔ حاکمیت رقومی[6]، چالش اعتبار را با تعریف امضای الکترونیکی واجد شرایط (QES)[7] حل کرده است. این راه‌حل مشابه مادهٔ ۷ قانون تجارت الکترونیک ایران (۱۳۸۲) (اعتبار امضای الکترونیکی) است، اما eIDAS 2.0 با تمرکز بر غیرمتمرکزسازی، حریم خصوصی (مطابق مادهٔ ۵ مقررات عمومی حفاظت داده‌های اروپا) را تقویت می‌کند.

در مقایسه با ایران، جایی که مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی الزام به مأمور رسمی دارد، eIDAS 2.0 از طریق مقررات اجرایی خود، مدل ترکیبی[8] را معرفی کرده که واسطه‌های متمرکز را کاهش می‌دهد، اما نظارت دولتی را حذف نمی‌کند. این مدل می‌تواند برای تفسیر گستردهٔ مادهٔ ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک (الزام ثبت رسمی) مفید باشد؛ به این صورت که ثبت دولتی به عنوان تأییدکنندهٔ نهایی عمل کند، اما فرایند احراز هویت توسط DID انجام شود.

eIDAS 2.0 اثبات‌پذیری را از طریق اثبات‌های دانش صفر (ZKP) تضمین می‌کند (Wadhwa et al., 2024). این مکانیزم علمی می‌تواند در حقوق ایران با مادهٔ ۱۲۹۱ قانون مدنی (حجت اسناد رسمی) تطبیق یابد، مشروط به پذیرش ادلهٔ علمی و اعتبار علمی در لایحهٔ هویت رقومی ایران.

۵-۲-۱. برنامهٔ اقامت الکترونیکی استونی

برنامهٔ اقامت الکترونیکی استونی[9]، نمونه‌ای عملی از کاربرد DID در خدمات کسب‌وکار است

1. regulation (EU) 2024/1183
2. european digital identity wallet
3. interoperability
4. trust services
5. verifiable credentials
6. digital sovereignty theory
7. qualified electronic signatures
8. hybrid model
9. e-residency

(Dwivedi et al., 2024). این برنامه با صدور شناسنامهٔ رقومی معتبر برای غیرمقیمان، چالش مسئولیت را با مدل توزیع‌شده حل کرده که از نظر اقتصادی مشابه اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی ایران (خصوصی‌سازی) است. اعتبارات قابل تأیید در استونی برای ثبت شرکت و بانکداری استفاده می‌شوند و اثبات‌پذیری آن بالاتر از اسناد سنتی است. این مدل می‌تواند برای تفسیر مادهٔ ۱ قانون ثبت احوال (۱۳۵۵) در ایران مفید باشد، به نحوی که شناسنامهٔ رقومی DID نیز به‌عنوان یک سند معتبر اولیهٔ هویت پذیرفته شود. با این حال، تفاوت کلیدی در نظارت است؛ استونی بر پایهٔ مقررات اتحادیهٔ اروپا عمل می‌کند، در حالی که ایران با مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها (۱۴۰۱) نیاز به حفاظت و کنترل مرکزی بر داده‌های ملی دارد.

ایران می‌تواند مدل اقامت الکترونیکی را برای ثبت املاک ترکیبی بومی‌سازی کند، اما بدون اصلاح مادهٔ ۴۸ قانون ثبت اسناد (الزام ثبت مرکزی برای نقل و انتقال)، چالش اجرایی باقی می‌ماند.

۲-۵. تطبیق تجربیات بین‌المللی با شریعت و اصول فقهی در ایران

درس‌های تجربیات بین‌المللی برای ایران، باید بر تطبیق DID با فقه شیعه تمرکز کند.

نظریهٔ اجتهاد پویا و فتوای مراجع: براساس نظریهٔ اجتهاد پویا،[1] فقهای معاصر می‌توانند فناوری‌های نوین را با اصول شریعت همخوان کنند. فتاوای مراجع تقلید درمورد امضای رقومی، پایه‌ای برای این تطبیق فراهم می‌کند، برای مثال فتوای آیت‌الله مکارم شیرازی (۱۴۰۰) امضای رقومی را معتبر می‌داند مشروط به «علم و یقین» به اصالت، که با اثبات رمزنگاری‌شدهٔ DID همخوانی دارد.

تحلیل فقهی ـ قانونی: مادهٔ ۷ قانون تجارت الکترونیک نشان می‌دهد که DID می‌تواند با فقه امامیه (مانند اصل «المؤمنون عند شروطهم») سازگار شود، زیرا افشای انتخابی[2] حریم خصوصی را حفظ می‌کند (مطابق با مادهٔ ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی: حرمت تجسس).

تفسیر فقهی تعارض: درس کلیدی از eIDAS 2.0 این است که ادغام فقهی می‌تواند چالش اعتبار را حل کند، برای مثال فتوای آیت‌الله سیستانی (۱۴۰۱) درمورد معاملات رقومی که می‌تواند شرط «شهود» را با اثبات رقومی جایگزین کند.

---

1. dynamic ijtihad theory
2. selective disclosure

نیاز به استنباط جدید: مادهٔ ۱۲۸۸و ۱۲۸۷ قانون مدنی و مادهٔ ۲۴ قانون حمایت از خانواده (اعتبار اسناد رسمی در ازدواج) می‌تواند با تفسیر فقهی به DID گسترش یابد، اما نیازمند استنباط جدید از اصل یکصد و شصت و هفتم (۱۶۷) قانون اساسی (استنباط از فقه) است.

نتیجه‌گیری فقهی: تطبیق نیازمند ایجاد استانداردهای فقهی برای DID است که حدود دخالت حاکمیت را در زیرساخت غیرمتمرکز، منطبق با قاعدهٔ لاضرر و حفظ نظام مشخص سازد تا مسئولیت مدنی (مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹) مبهم باقی نماند.

۳-۵. ریسک‌های ژئوپلیتیک: تأثیر تحریم‌ها بر دسترسی به استانداردها

ریسک‌های ژئوپلیتیک DID در ایران، عمدتاً از تحریم‌های بین‌المللی ناشی می‌شود که دسترسی به فناوری‌های دفترکل توزیع‌شده را محدود می‌کند و نظریهٔ وابستگی ژئوپلیتیک[1] را برجسته می‌سازد. تحریم‌های ایالات متحده (مانند محدودیت دسترسی به شبکه‌های جهانی) دسترسی به استانداردهای کنسرسیوم جهانی وب (W3C) را محدود می‌کند که اجرای مادهٔ ۶ قانون جرائم رایانه‌ای (۱۳۸۸) (همکاری بین‌المللی) را مختل می‌سازد. تفسیر اصل یکصد و پنجاه و دوم (۱۵۲) قانون اساسی (سیاست خارجی مستقل) حاکی از آن است که ایران باید برای جلوگیری از ریسک‌های خارجی و تحریمی، به توسعهٔ بلاکچین ملی و استانداردهای بومی برای DID بپردازد. مادهٔ ۱ قانون تجارت الکترونیک (اعتبار معاملات رقومی) در صورت وابستگی به پلتفرم‌های جهانی محدود، با ریسک نقض و عدم دسترسی مواجه است.

بنابراین، تحریم‌ها اجرای DID را به یک چالش امنیتی ـ اقتصادی تبدیل کرده است. تفسیر اصل چهل و سوم (۴۳) قانون اساسی (اقتصاد مستقل) ضرورت بومی‌سازی کامل زیرساخت DID را برای حفظ امنیت حقوقی و استقلال ملی توجیه می‌کند و چالش‌های اجرایی (مادهٔ ۲۵ قانون جرائم رایانه‌ای: مسئولیت در نقص داده‌ها) را کاهش می‌دهد.

۶. پیشنهادها و راه‌حل‌های حقوقی (نقشهٔ راه تقنینی و اجرایی)

برای غلبه بر چالش‌های حقوقی احراز هویت غیرمتمرکز (DID) در نظام اسناد رسمی ایران،

1. geopolitical dependency theory

پیشنهادات زیر بر پایهٔ تحلیل حقوقی ارائه می‌شود که در نظریه‌های عدالت توزیعی[1] و اجتهاد پویا[2] ریشه دارد. این پیشنهادات، با استناد به مفاد قانونی جاری (مانند مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی و مادهٔ ۷ قانون تجارت الکترونیک)، به دنبال تعادل میان نوآوری فناوری و امنیت حقوقی هستند. تحلیل نشان می‌دهد که با تفسیر سیستمی[3] از اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی (خصوصی‌سازی)، می‌توان DID را به‌عنوان ابزار تحول رقومی بومی‌سازی کرد تا تضعیف نظارت دولتی رخ ندهد.

۱-۶. اصلاحات تقنینی: پیشنهاد لایحه برای ادغام DID در قانون ثبت اسناد

اصلاحات تقنینی کلیدی‌ترین راه‌حل است که بر پایهٔ نظریهٔ قانون‌گذاری پویا[4] پیشنهاد می‌شود تا قوانین سنتی را با فناوری همخوان کند.

تدوین لایحه‌ای برای اصلاح قانون ثبت اسناد و املاک (۱۳۱۰)، که «امضای غیرمتمرکز رسمی» را به‌عنوان جایگزین امضای مأمور رسمی تعریف کند، مشروط به اثبات رمزنگاری‌شده[5] و اتصال به پایگاه داده‌های ملی.

مادهٔ ۲۲ قانون ثبت (اعتبار مطلق مالکیت ثبت‌شده) نشان می‌دهد که DID می‌تواند این اعتبار را تقویت کند، زیرا غیرقابل انکار است، اما نیازمند گسترش مادهٔ ۴۸ (الزام ثبت رسمی) به مدل‌های رقومی توزیع‌شده است.

تفسیر موسع مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی اجازه می‌دهد DID به عنوان «سند رسمی» پذیرفته شود، اگر توسط نهادهای حاکمیتی (مانند سازمان ثبت اسناد در مدل ترکیبی) تأیید نهایی شود.

لایحه باید شرط «عدم ضرر عقلایی» را برای DID بگنجاند تا با فقه شیعه همخوانی داشته باشد (براساس قاعدهٔ لاضرر و فتوای مراجع درمورد مالیت فناوری‌های نوین).

تصویب این لایحه، مسئولیت مدنی (مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹) را از سردفتران به کاربران توزیع‌شده منتقل می‌کند که نیازمند تعریف جدید مسئولیت مشترک[6] یا مسئولیت تضامنی است.

---

1. distributive justice theory
2. dynamic ijtihad theory
3. systematic interpretation
4. dynamic legislation theory
5. cryptographic proof
6. joint liability

٦-۲. چارچوب‌های فنی ـ حقوقی: ایجاد محیط آزمون نظارتی (فضای شن)

چارچوب‌های فنی ـ حقوقی مانند محیط آزمون نظارتی[1] یا فضای شن می‌تواند پلی برای آزمایش DID باشد، بر پایهٔ نظریهٔ آزمون و خطا. ایجاد یک فضای شن برای DID در ثبت احوال، با همکاری شورای عالی فضای مجازی و سازمان ثبت احوال، برای آزمایش اعتبارات قابل تأیید در محیط کنترل‌شده.

مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها و اطلاعات ملی (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که این فضا می‌تواند ریسک حریم خصوصی را مدیریت کند، زیرا آزمایش محدود است و با مادهٔ ۲۵ قانون جرائم رایانه‌ای (۱۳۸۸) (مسئولیت در نقص داده) همخوانی دارد.

تفسیر اصل ۱۶۷ قانون اساسی (استنباط از فقه) اجازه می‌دهد که نتایج عملی فضای شن، در قالب نظر کارشناسی شرعی، به فتاوای مراجع منتقل شود تا سازگاری DID با قواعد شرعی (مانند حرمت تجسس) احراز شود و تسهیل در ثبت هویت (مادهٔ ۱ قانون ثبت احوال) صورت پذیرد.

بنابراین، ایجاد این محیط توسط قوهٔ مجریه (اصل ۶۰ قانون اساسی) می‌تواند نوآوری را بدون ریسک سیستماتیک پیش ببرد.

٦-۳. آموزش و ظرفیت‌سازی: نقش قوهٔ قضائیه و دانشگاه‌ها

آموزش و ظرفیت‌سازی، بر پایهٔ نظریهٔ سرمایهٔ انسانی[2] در حقوق، برای غلبه بر مقاومت فرهنگی ـ حقوقی ضروری است.

قوهٔ قضائیه (با استناد به مادهٔ ۲۹ قانون آیین دادرسی مدنی: آموزش قضات) برنامه‌های آموزشی تخصصی درمورد دفترکل توزیع‌شده و DID برگزار کند. همچنین دانشگاه‌ها دوره‌های حقوقی ـ فناوری را در مقاطع عالی حقوق بگنجانند. مادهٔ ۲۵۷ قانون آیین دادرسی مدنی (نیاز به کارشناس) نشان می‌دهد که آموزش قضات می‌تواند وابستگی به کارشناسان را کاهش دهد و اثبات DID در دادگاه‌ها (مادهٔ ۱۲۹۱ قانون مدنی) را تسهیل کند، زیرا قضات خود به سطح بالاتری از دانش قضائی ـ فناورانه مجهز می‌شوند.

آموزش می‌تواند با فقه شیعه ادغام شود، مانند بررسی فتواهای مراجع درمورد معاملات رقومی برای ایجاد یک فرهنگ قضائی مبتنی بر اجتهاد پویا که به توثیق شرعی رقومی باور داشته باشد.

---

1. regulatory sandbox
2. human capital theory

٦-٤. مدل ترکیبی برای حفظ امنیت ملی و حقوقی

مدل ترکیبی متمرکز ـ غیرمتمرکز، بر پایهٔ نظریهٔ تعادل[1] در حقوق رقومی، پیشنهاد می‌شود تا هم امنیت ملی حفظ شود و هم مزایای DID حاصل گردد.

DID با نظارت مرکزی (مانند استفاده از سامانهٔ شاهکار یا بلاکچین ملی ایران) ادغام شود. در این مدل، ثبت احوال یا سازمان ثبت اسناد به عنوان صادرکنندهٔ اولیهٔ هویت[2] عمل کرده، اما کنترل کلید خصوصی و افشای داده به کاربر واگذار می‌شود.

این مدل با اصل ۱۵۲ قانون اساسی (سیاست خارجی مستقل) همخوانی دارد و ریسک تحریم‌ها را کاهش می‌دهد. تفسیر مادهٔ ۴ قانون مدیریت داده‌ها حاکی از آن است که هیبرید حفاظت داده‌ها را تقویت می‌کند، زیرا حاکمیت نظارت را بر زیرساخت حفظ می‌کند. همچنین، این مدل با فتوای مراجع درمورد لزوم شاهد دیجیتال سازگاری دارد.

این مدل، چالش مسئولیت را با توزیع مسئولیت حل می‌کند (مادهٔ ۱۲۰ قانون آیین دادرسی مدنی)؛ به این صورت که مرجع صادرکننده مسئول صحت داده‌های اولیه است و کاربر مسئول حفاظت از کلید خصوصی خود.

این پیشنهادات، یک نقشهٔ راه جامع برای قانون‌گذاری، اجرا و آموزش ارائه می‌دهند تا DID بتواند در چارچوب اصول فقهی و حقوقی جمهوری اسلامی ایران، به ابزاری قدرتمند برای تحول رقومی تبدیل شود.

نتیجه‌گیری

احراز هویت غیرمتمرکز (DID)، به‌عنوان یک پارادایم فناوری خودحاکمیتی، پتانسیل چشمگیری برای افزایش کارایی معاملاتی و تقویت حریم خصوصی در نظام اسناد رسمی ایران دارد. با این حال، یافته‌های این پژوهش به‌طور قاطع نشان می‌دهد که ادغام این فناوری با موانع ساختاری عمیق حقوقی و فقهی مواجه است که ناشی از تضاد ماهوی میان غیرمتمرکزسازی فناوری و تمرکزگرایی حاکمیتی در توثیق اسناد است.

فرضیهٔ اصلی مقاله که DID علی‌رغم مزایا، با چالش‌های ساختاری بنیادین مواجه است، کاملاً

1. balance theory
2. issuer

تأیید می‌شود. ریشهٔ این چالش‌ها در نظریهٔ دوگانگی حقوقی (تعارض اختیار فردی و نظارت دولتی) نهفته است::

نتایج نشان داد که DID به‌طور مستقیم با مادهٔ ۱۲۸۷ قانون مدنی (لزوم مأمور رسمی) و مادهٔ ۲۲ قانون ثبت (الزام ثبت مرکزی) در تضاد است. این تضاد، قوای اثباتی DID در محاکم را براساس مادهٔ ۱۲۹۱ قانون مدنی (حجت اسناد رسمی) تضعیف می‌کند.

همچنین ماهیت توزیع‌شدهٔ DID، تعیین «عامل خسارت» را طبق مادهٔ ۱ قانون مسئولیت مدنی (۱۳۳۹) دشوار می‌سازد و ریسک عدم جبران خسارت را افزایش می‌دهد.

از طرفی DID با فقه شیعه قابل تطبیق است، مشروط بر آنکه اصالت و یقین (مانند فتوای آیت‌الله مکارم شیرازی درمورد امضای رقومی) حفظ شود. با این حال، سازگاری آن با اصول قانون اساسی (نظیر اصل ۱۵۲: سیاست خارجی مستقل) مستلزم توسعهٔ زیرساخت ملی بومی است.

راه‌حل‌های تقنینی و اجرایی در گرو توسعهٔ مدل‌های ترکیبی (هیبریدی) است که در آن، حاکمیت نقش صادرکنندهٔ اولیهٔ هویت و تأییدکننده نهایی را حفظ می‌کند، اما کنترل داده به فرد واگذار می‌شود.

چشم‌انداز آینده DID در تحول رقومی ایران، به‌ویژه در پرتو سند تحول دولت الکترونیک (مصوب ۱۴۰۲)، امیدوارکننده است. تحلیل حقوقی این سند نشان می‌دهد که DID می‌تواند یک ابزار قدرتمند برای تحقق اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی (خصوصی‌سازی و تعاونی‌سازی فناوری) باشد.

استفاده از اثبات‌های رمزنگاری‌شده در DID می‌تواند به‌طور مؤثر ریسک جعل اسناد (مادهٔ ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی) را کاهش دهد و روند الکترونیکی کامل شدن سازمان ثبت اسناد در ۱۴۰۴ را تسریع بخشد. این امر، تحقق عدالت توزیعی در دسترسی به خدمات را امکان‌پذیر می‌سازد.

برای غلبه بر ریسک‌های ژئوپلیتیک (نظیر تحریم‌های بین‌المللی بر زیرساخت‌های دفترکل توزیع‌شده)، تفسیر اصل یکصد و پنجاه و دوم (۱۵۲) قانون اساسی توجیه می‌کند که ایران باید بلاکچین ملی خود را برای میزبانی DID توسعه دهد و از این طریق، ضمن حفظ استقلال فناوری، به هاب منطقه‌ای تبدیل شود. این امر نیازمند تدوین یک چارچوب حقوقی ـ فناوری بومی و مستقل از استانداردهای صرفاً خارجی است.

برای پر کردن خلأ جدی ادبیات حقوقی در ایران، انجام تحقیقات آتی در مسیرهای زیر ضروری است:

مطالعهٔ موردی اثبات‌پذیری قضائی: انجام تحقیقات موردی بر کاربرد DID در ثبت املاک با تمرکز بر نظریه اثبات‌پذیری قضائی این مطالعات باید به‌طور تطبیقی، نحوهٔ انطباق مکانیزم‌های eIDAS 2.0 با قانون آیین دادرسی مدنی ایران را بررسی کنند.

مسئولیت توزیع‌شده و فقه پویا: تحلیل تأثیر فقه پویا بر تعریف جدید مسئولیت توزیع‌شده و جبران خسارت (مادهٔ ۱۲۰ قانون آیین دادرسی مدنی) در ساختارهای غیرمتمرکز.

حقوق داده‌ها و لایحهٔ حفاظت داده‌ها: بررسی نقش لایحهٔ حفاظت از داده‌های شخصی در تسهیل پذیرش SSI و تضمین حقوق مالکانهٔ افراد بر داده‌هایشان.

این تحقیقات می‌توانند مبنای سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد باشند تا DID به‌عنوان ابزاری کارآمد در تحقق عدالت رقومی در نظام حقوقی ایران به‌کار گرفته شود.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

حمیدرضا رستمی: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.

علی احمدی و نازنین عباس‌پور ایکدر: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری

علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. بی‌جانی، بهاره، و امینی‌نیا، عاطفه (۱٤۰۰)، «ارتقای محرمانگی در تجارت الکترونیک: مسائل حقوقی استفادهٔ بین‌المللی از روش‌های احراز هویت و امضای الکترونیک»، *فصلنامهٔ مطالعات حقوق*، ٦ (۲۲)، ٤۱۵_٤٤۲.

۲. پاسبان، محمدرضا و میلانی، جمیل (۱٤۰۲)، «جایگاه ادارهٔ کل ثبت شرکت‌ها و مؤسسات غیرتجاری در هویت بخشی و تثبیت شخصیت اشخاص حقوقی»، *فصلنامهٔ تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی*، ٦ (۱۸)، ۱۱٦_۱٤۰.

۳. عاکفی قاضیانی، موسی، سیدمصطفی میلانی و وحید عاکفی قاضیانی (۱٤۰۱)، «متاورس و چالش‌های حقوقی در حوزهٔ حقوق اموال»، *حقوق فناوری‌های نوین*، ۳ (٦)، ۱٤۳-۱۵۳.

٤. لطیف‌زاده، مهدیه و قبولی درافشان، سید محمد مهدی (۱٤۰۲). «معرفی هویت دیجیتال در متاورس، شناسایی چالش‌های حقوقی مربوط به آن و جست‌وجوی راه‌حل»، *مطالعات حقوق خصوصی*، ۵۳ (۲)، ۳۷۲-۳٤۹.

۵. یعقوبی، محدثه، جعفری، علی و سلمان‌زاده، جعفر (۱٤۰۳)، «بررسی نقاط قوت و ضعف قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات از دیدگاه حقوق‌دانان»، *مجلس و راهبرد*، ۳۱ (۱۱۷)، ٤۹۷-۵۲۸.

References

1. Dwivedi, S. K., Amin, R., Das, A. K., Leung, M. T., Choo, K. K. R., & Vollala, S. (2022), “Blockchain-based vehicular Ad-Hoc networks: A

comprehensive survey", *Ad-Hoc networks, 137*, 102980.
2. Hussain, S., Tahir, S., Masood, A., & Tahir, H. (2024). "Blockchain-enabled secure communication framework for enhancing trust and access control in the internet of vehicles (IoV)", *IEEE access*, *12*, 110992-111006.
3. Saeidi Aghdam, M., Komiak, S. Y. X., Amiri, M., & Bahiraie, A. (2025), "Developing an e-commerce trust model in crowdfunding by integrating blockchain and edge computing using fuzzy technique", *Journal of fuzzy extension and applications*, *6*(3), 424–447.
4. Shitharth, S., Manoharan, H., Shankar, A., Alsowail, R. A., Pandiaraj, S., Edalatpanah, S. A., & Viriyasitavat, W. (2023), "Federated learning optimization: A computational blockchain process with offloading analysis to enhance security", *Egyptian informatics journal*, *24*(4), 100406.
5. Wadhwa, D., Gupta, D., Saini, S., & Bathla, R. (2021), "Blockchain for iot security and privacy", *2021 9th international conference on reliability, infocom technologies and optimization (Trends and future directions)(ICRITO)* (pp. 1–5). IEEE.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025

Volume 1, Issue 2

E-ISSN: 3115-8498

Repeatability of Arbitration in Iranian and English Law

Masoumeh Rahimi Rigi [*1], **Maryam Naghdi Dourabati** [2]

1. PhD Student, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Kish International Branch, Islamic Azad University, Kish Island, Iran. (Corresponding Author)
2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran.

***Corresponding author email address:** m.rahimirigi4272@gmail.com

Extended Abstract

Background

The rapid advancement of distributed ledger technology (DLT), particularly decentralized identity (DID) systems, has created significant challenges for Iran's traditional framework governing official documents, which is based on centralized oversight and state-backed authentication. The Iranian legal system, by emphasizing the validity and formal recognition conferred through the execution of documents in official notarial offices under Article 1287 of the Civil Code, as well as the state's exclusive authority to verify ownership rights under Article 22 of the Law on Registration of Deeds and Real Estate, is structurally at odds with the paradigm of self-sovereign identity (SSI) and the inherently intermediary-free nature of DID systems.

Received: 11 May 2025- **Accepted:** 16 November 2025- **Published online:** 22 December 2025

Rahimi Rigi, M., & Naqdi Do Robati, M. (2025). Repeatability of arbitration in the legal systems of Iran and England. *Legal Innovation Quarterly*, 1(2), 175–209.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734577

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

The primary objective of this study is to identify the principal legal and jurisprudential (fiqhi) challenges posed by decentralized identity mechanisms within Iran's official documentation regime and to propose localization and hybridization models capable of reconciling DID with existing statutory frameworks and Shiʿa (Imami) jurisprudential principles. The main research questions concern the incompatibility of DID with fundamental principles of the Registration Law and the Electronic Commerce Law, its conformity with Shiʿa jurisprudential principles and constitutional requirements—particularly Article 152 concerning the preservation of national independence—and the legislative strategies required to develop hybrid models that combine centralized and decentralized elements.The study hypothesizes that, despite its technical advantages and potential to strengthen privacy protection, DID faces substantial barriers within Iran's current legal framework, particularly in relation to evidentiary shortcomings and uncertainties surrounding civil and criminal liability. Nevertheless, gradual legislative reform and the development of hybrid frameworks, in which sovereign authorities such as the Organization for Registration of Deeds and Properties retain responsibility for initial identity attestation, may facilitate effective legal and technological convergence.

Methodology

This research adopts a foundational analytical-comparative methodology using a descriptive-analytical approach. The data sources include a comprehensive review of Iranian legislation, including the Civil Code, Registration Law, Electronic Commerce Law, civil liability statutes, and cybercrime legislation; international technical standards, particularly those developed by the World Wide Web Consortium (W3C); and qualitative analysis of jurisprudential doctrines, including the fiqhī rules of itlāf (direct causation of harm), tasbīb (indirect causation), and the evidentiary foundations of bayyina. A comparative approach is also employed to examine successful international models, including the European Union's eIDAS framework and Estonia's digital identity infrastructure, with the aim of identifying models that may be adapted to Iran's legal and jurisprudential environment.

Findings

The legal and jurisprudential analysis indicates that DID systems, because they do not fully conform to the evidentiary standards and authentication mechanisms recognized in Shiʿa jurisprudence and Iran's statutory framework governing official documentation, face several core challenges.Conflict with the Principle of the Official Document (Article 1287, Civil Code):Decentralized identity authentication relies on user-controlled identifiers and private keys rather than verification by a notary public. This approach conflicts with the legal definition of an official document under Article 1287 and with the requirements of physical presence and notarized

signature under Article 29 of the Law on Notaries Public. From an evidentiary perspective, DID-based instruments currently lack initial probative authority and would likely be treated as private documents by Iranian courts.Ambiguity in Civil and Criminal Liability:The distributed and peer-to-peer architecture of DID complicates the attribution of responsibility in cases of security breaches, such as the compromise of private keys, or technical failures. This uncertainty creates difficulties in applying Article 1 of the Civil Liability Act and the fiqhī principles of itlāf and tasbīb, both of which generally require responsibility to be attributed to a specific individual. Accordingly, a new legal framework for shared or collective liability may be necessary.National Independence and Infrastructure Considerations:Potential dependence on foreign infrastructures and technical standards, including W3C protocols, together with the risk of service disruption arising from international sanctions, may place DID implementation in tension with Article 152 of the Constitution, which requires the preservation of national independence. This concern highlights the need to develop a sovereign national blockchain infrastructure for domestic DID systems.Jurisprudential (Fiqhī) Obstacles:From the perspective of Shiʿa jurisprudence, authentication based exclusively on cryptographic trust may require broader interpretive approaches or advisory religious opinions in order to reconcile DID with the principles of preserving social order (ḥifẓ al-niẓām) and with the evidentiary authority of documents recognized through state-sanctioned bayyina.Potential for Convergence:The comparative analysis suggests that integrating DID with existing domestic systems, such as the Shahkar platform for initial identity verification, and using verifiable credentials (VCs) could allow DID-based instruments to function as “digital official documents,” provided that the Organization for Registration of Deeds and Properties continues to act as the authoritative attestor of decentralized identity.

Conclusion and Recommendations

The study confirms the existence of a paradigmatic tension between legal centralization and technological decentralization. Legal certainty within Iran’s official documentation system remains closely linked to state authority, and the adoption of DID would therefore require a transformative interpretive approach capable of conferring inherent legal validity on digital documents. At the same time, the selective disclosure mechanisms offered by DID, which strengthen privacy protection, are consistent with Article 22 of the Constitution and with Iran’s broader data governance principles.The following legislative and administrative measures are recommended for the localization and integration of DID within the Iranian legal system:Amendment of the Registration Law:Complementary regulations should be enacted to define “official decentralized signatures” and “digital official documents” based on DID/VC

identifiers, thereby granting such instruments initial judicial probative authority.Distributed Liability Framework:A legal framework should be established for joint and several liability among users, credential issuers, and the state as the initial verifier in cases of security breaches or resulting harm, in a manner consistent with the Personal Data Protection Bill.Sovereign Infrastructure Development:A national blockchain should be legally recognized and operationalized as an authoritative and sovereign platform for hosting domestic DID identifiers, thereby safeguarding national independence and reducing risks associated with international sanctions.Regulatory Sandbox:A controlled regulatory sandbox should be established to pilot DID-based registration and authentication services and to reduce the risk of subsequent judicial invalidation.Judicial and Expert Training:Specialized training should be provided to judges and judicial experts to support the assessment and acceptance of complex forms of digital evidence, including zero-knowledge proofs (ZKPs) and verifiable credentials (VCs).

Keywords: Arbitration, repeatability, Iran, England, arbitration agreement.

Funding
This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Authors' Contributions
Maryam Naghdi Dourabati: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Masoumeh Rahimi Rigi: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, software, investigation, writing – original draft, and visualization.

Conflict of Interest
The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any

research-related decisi on-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval

All authors have read and approved the final version of the manuscript and consent to its publication.

زمستان ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۲
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

پژوهشکده نوآوری حقوقی
وبسایت مجله

تکرارپذیری داوری در حقوق ایران و انگلستان

معصومه رحیمی‌ریگی [۱*]، مریم نقدی دورباطی [۲]

۱. دانشجوی دکتری، حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، واحد بین‌الملل کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران. (نویسندهٔ مسئول)

۲. استادیار، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، چهارمحال و بختیاری، ایران.

*ایمیل نویسندهٔ مسئول: m.rahimirigi4272@gmail.com

چکیده

موافقت‌نامهٔ داوری در هر دو نظام حقوقی ایران و انگلستان به‌عنوان ابزاری قراردادی برای حل اختلافات شناخته می‌شود، اما تفاوت‌های ساختاری و عملیاتی قابل توجهی دارند. در ایران، داوری عقدی لازم است که ممکن است پیش از صدور رأی به دلایلی چون فوت یا حجر طرفین، عزل داور یا توافق طرفین زوال یابد و اقالهٔ ضمنی برای خاتمهٔ داوری کافی نیست، بنابراین استمرار فرایند داوری وابسته به شرایط مشخص قانونی و ارادهٔ طرفین است. در انگلستان، براساس Arbitration Act 1996، داوری معمولاً قطعی و پایدار تلقی می‌شود و ابطال یا تکرار آن تنها در شرایط محدود و با رضایت مجدد طرفین ممکن است که نشان‌دهندهٔ تأکید بر امنیت حقوقی و ثبات فرایند داوری است. این مقایسهٔ پژوهشی نشان می‌دهد که ایران با انعطاف بیشتری نسبت به زوال داوری عمل می‌کند، در حالی که نظام حقوقی انگلستان بر قطعیت، ثبات و قابل پیش‌بینی‌بودن فرایند داوری تمرکز دارد، که این تفاوت‌ها می‌تواند در طراحی قراردادهای داوری بین‌المللی و انتخاب داوری مناسب برای اختلافات فراملی مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: داوری، تکرارپذیری، ایران، انگلستان، موافقت‌نامه.

دریافت شده در تاریخ: ۲۱ اردیبهشت ۱۴۰۴ - **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۵ آبان ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ دی ۱۴۰۴

رحیمی ریگی، معصومه، و نقدی دو روباطی، مریم. (۱۴۰۴). تکرارپذیری داوری در حقوق ایران و انگلستان. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۲)، ۱۷۵-۲۰۹.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.734577

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

داوری به‌عنوان یکی از شیوه‌های حل و فصل اختلاف در نظام حقوقی همواره مورد توجه قانونگذار و حقوقدانان قرار گرفته است. عواملی نظیر کاهش هزینه‌های دادرسی، حذف تشریفات پیچیده، تسریع در فرایند رسیدگی، تخصصی بودن عنوان موضوعات مورد اختلاف، حفظ بی‌طرفی و رعایت محرمانگی موجب شده است که طرفینِ اختلاف به‌ویژه در قراردادهای تجاری ترجیح دهند اختلاف خود را از طریق ارجاع به داوری حل و فصل کنند. صدور و اجرای آرای داوری به‌دلیل توافق پیشین طرفین، معمولاً با پذیرش و شناسایی آسان همراه است. در واقع مبنای داوری به‌عنوان یک شیوهٔ رسیدگی بر توافق طرفین استوار است و ماهیت قراردادی دارد (شمس، ۱۳۹۱).

همچنین به‌نظر می‌رسد امروزه داوری در حل و فصل اختلافات، نقش بسزایی دارد و مزایای استفاده از آن به‌عنوان یکی از شیوه‌های جایگزین حل و فصل اختلافات موجب گرایش روزافزون به آن شده است، ولی متأسفانه، گاه این فرایند با کمبود دقت و عدم عمق در بررسی همراه است. به‌ویژه آنکه داوران برخلاف قضات از احساس مسئولیت مشابهی برخوردار نیستند؛ داور یا داوران از آنجا که این‌گونه مسئولیت‌ها را ندارند و فقط براساس آنچه طرفین گفته و خود مطلع بوده‌اند، وجدان آن‌ها حکمیت کرده و بر پایهٔ عدل و انصاف برای حل اختلاف بین اصحاب دعوا، اعلام رأی و نظر می‌کنند و دیگر مسئولیتی از این باب ندارند و همین خود موجب می‌شود که دقت کافی و لازم را در رسیدگی و صدور رأی نداشته باشند (صفایی، ۱۳۷۷). لذا داوری، جایگزینی برای دادگاه است تا نیازی به حضور در این مرجع و پاسخ دادن به دعوا نباشد و داور، از نزدیک، رابطهٔ طرفین را تحلیل و راهکاری را تقریر کنند. این جایگزینی نباید سخت‌تر از دادگاه شود، زیرا دشوار شدن فرایند داوری، برخلاف قواعد حقوقی و خواست طرفین است و در تفسیر قواعد داوری باید به این جنبهٔ مهم توجه داشت. رأی داور، در طول مدتی که بین طرفین مقرر شده یا قانون تعیین می‌کند، صادر می‌شود و قابل اعتراض در دادگاه نیز می‌باشد تا حقی تضییع نشود. انتظار مشروع طرفین این است که با پیش‌بینی داوری، اختلاف هر چه سریع‌تر پایان داده شود تا بتوانند برای آینده خود برنامهٔ دیگری تنظیم کنند. آن‌ها با صدور رأی داور و پس از مردود شدن ادعای ابطال آن، به این هدف می‌رسند، اما اگر رأی داور ابطال شود، با وضعیتی مواجه می‌شوند که نه‌تنها مورد خواست آن‌ها نبوده، بلکه با اهداف نظام حقوقی نیز چندان موافق نیست.

۱. موضوع‌شناسی داوری

۱ـ۱. مفهوم داوری

واژۀ «داور» در اصل به‌صورت (دادور) به‌کار می‌رفته و از نظر ساختاری با واژه‌هایی مانند (دادگر) و (هنرور) هم‌وزن بوده است. این واژه در گذشته به معنای (صاحب داد) و (قاضی) به‌کار می‌رفته و همچنین به معنای (شکایت بردن نزد قاضی) و (تظلم) نیز استفاده می‌شده است. با گذر زمان و به‌دلیل کاربرد فراوان و تسهیل در تلفظ، حرف (د) دوم از این واژه حذف شده و شکل امروزی آن یعنی (داور) پدید آمده است (معین، ۱۳٦۰، ذیل کلمۀ دادور) و در اصطلاح «حل و فصل خصوصی اختلافات به‌وسیلۀ قضات انتخاب‌شده بر مبنای ارادۀ طرفین». در ق.آ.د.م مصوب ۱۳۷۹ که مواد ٤٥٤ تا ٥۰۱ آن به داوری اختصاص یافته، داوری را تعریف نکرده و تنها به آثار و احکام آن پرداخته است و با وجود اینکه ارائۀ تعریف دقیق از داوری در قوانین داخلی می‌توانست نقش مؤثری در رفع ابهامات و حل بسیاری از مشکلات ایفا کند، به نظر می‌رسد قانون‌گذار در تدوین قانون آیین دادرسی مدنی از پرداختن به این موضوع غفلت کرده و از ارائۀ تعریفی صریح و روشن برای داوری خودداری کرده است.

و اما هر چند قانون داوری تجارت بین‌الملل مصوب سال ۱۳۷٦ این کاستی را برطرف کرده است، اما با توجه به محدودۀ شمول این قانون، این نقص همچنان در حوزۀ داوری‌های داخلی پا برجاست. به‌طور ساده، داوری نوعی قضاوت خصوصی محسوب می‌شود؛ به این معنا که طرفین اختلاف با رضایت و ارادۀ آزاد خود ترجیح می‌دهند مسائل و اختلافاتشان را بدون مراجعه به مراجع قضائی رسمی (دادگاه‌ها) و از طریق داور یا داورانی که توسط خود آن‌ها تعیین می‌شوند، حل و فصل کنند.

درمجموع، داوری یعنی اینکه شخص ثالثی با رضایت طرفین به اختلاف آن‌ها رسیدگی و نهایتاً رأی خود را براساس ادله و دفاعیات طرفین صادر کند. درمورد داوری تعریف‌های متعددی وجود دارد؛ داوری فرایندی است که در آن از ارجاع دعاوی مرتبط با حقوق خصوصی خود به مراجع رسمی قضائی صرف نظر کرده و حل و فصل اختلاف خود را به اشخاص واگذار می‌کنند که از نظر دانش حقوقی، تخصص فنی، امانت‌داری و درستکاری مورد اعتماد آن‌ها هستند. این شیوه، نوعی قضاوت خصوصی محسوب می‌شود که در آن طرفین با توافق قبلی اختیار تصمیم‌گیری را به داور یا هیئت داوری می‌سپارند.

لذا واژۀ (داور) و (داوری) دارای معانی متعدد هستند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها قضاوت است. داور در لغت به معنای قاضی نیز به‌کار رفته است. این واژه در اصل دادور بوده و از ترکیب داد (به معنای عدالت) و پسوند (ور) تشکیل شده است که بر مالکیت یا ویژگی دلالت دارد. بنابراین دادور به معنای صاحب داد یا فرد عادل تعبیر می‌شود. و اما در علم حقوق نیز واژۀ داوری همچنان با معنای لغوی خود همخوانی دارد. از نظر حقوقی افراد می‌توانند در دعاوی مرتبط با حقوق و منافع خصوصی خود به جای مراجعه به مراجع رسمی حل اختلاف را به اشخاص واگذار کنند که به‌دلیل دانش تخصص، تجربۀ فنی، یا شهرت در درستکاری و امانتداری مورد اعتماد آن‌ها هستند. این رویکرد نوعی حکومت خصوصی محسوب می‌شود که در آن طرفینِ اختلاف به‌جای رجوع به دادگاه رسمی، داوری را به‌عنوان روش جایگزین حل و فصل منازعات انتخاب می‌کنند. و در فقه اسلامی داوری نوعی قضاوت تلقی می‌شود که از آن با عنوان حکمیت یا تحکیم یاد می‌شود. طبق این نظام حقوقی، فردی که به‌عنوان داور انتخاب می‌شود، حکم یا قاضی تحکیم نامیده می‌شود و وظیفه دارد براساس اصول شرعی و قواعد فقهی به حل و فصل اختلاف بپردازد.

داوری یک فرایند تخصصی برای حل و فصل اختلاف میان دو یا چند شخص است که در آن یک یا چند داور مسئولیت رسیدگی و صدور رأی را برعهده دارند. داوران اختیارات خود را از یک قرارداد خصوصی میان طرفین اختلاف دریافت می‌کنند؛ براساس مفاد آن تصمیم‌گیری می‌کنند، بدون آنکه این صلاحیت مستقیماً از سوی دولت به آن‌ها واگذار شده باشد (صفایی، ۱۳۷۷: ۸٤). همچنین در قوانین بین‌الملل ازجمله در بند الف مادۀ ۱ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایرانی، داوری به‌عنوان روشی برای حل و فصل اختلافات بین طرفین دعوی در خارج از دادگاه توسط یک یا چند شخص حقیقی یا حقوقی که مورد توافق طرفین یا به‌صورت انتصابی تعیین شده‌اند، تعریف شده است. این تعریف علی‌رغم اینکه در قانون داوری تجاری بین‌المللی ارائه‌شدۀ جامعه بوده، داوری‌های داخلی را نیز دربر می‌گیرد. در داوری‌های داخلی اگرچه برخی دعاوی از سوی دادگاه به داور ارجاع می‌شوند و این فرایند تحت نظارت دادگاه قرار دارد، اما همچنان رسیدگی و حل اختلاف خارج از چهارچوب رسمی دادرسی قضائی انجام می‌شود.

صرف‌نظر از تعاریف مختلفی که برای داوری ارائه شده است، آنچه به‌عنوان اصل اساسی در تمامی تعاریف مشترک است، انصراف طرفین از مراجعه به دادگاه‌های دولتی و ارجاع اختلاف به قضاوت یک شخص خصوصی با توافق متقابل است. تفاوت‌های موجود در تعاریف عمدتاً ناشی از

شرایط دعاوی، ویژگی‌های طرفین، ویزگی‌های داور و حدود اختیارات اوست. بر این اساس می‌توان داوری را به این صورت تعریف کرد: «حل و فصل اختلاف توسط فردی غیر از قاضی رسمی، بدون التزام به تشریفات دادرسی قضائی» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸: ۲۸٤).

به عبارت دیگر می‌توان گفت: داوری فرایندی است که در آن اختلاف بین طرفین بدون مراجعه به محاکم رسمی و از طریق ارجاع موضوع به فرد یا افرادی به‌عنوان داور مورد بررسی و حل و فصل قرار می‌گیرد. داور یا داوران با توافق طرفین، مورد اعتماد و اطمینان و احترام بوده و ترجیحاً دارای تخصص کافی در موضوع اختلاف باشند تا در انگلستان، داوری تحت حاکمیت قانون داوری ۱۹۹٦ (Arbitration Act 1996) قرار دارد که چارچوبی جامع برای دعاوی داخلی و بین‌المللی ایجاد کرده است. این قانون برخلاف قوانین ایران، اصول اساسی داوری را در همان ابتدای متن بیان نموده است. مطابق بخش ۱ این قانون، اهداف اصلی داوری شامل: «حل و فصل منصفانهٔ اختلاف توسط داوری بی‌طرف، در زمانی معقول و با هزینهٔ مناسب»، «آزادی طرفین در تعیین روش داوری» و «محدودیت مداخلهٔ دادگاه‌ها» است (Mayer Brown, 2012).

نکتهٔ جالب آن است که قانون ۱۹۹٦ نیز تعریف صریحی از داوری ارائه نمی‌دهد، اما در دکترین حقوقی، داوری این‌گونه توصیف می‌شود: «فرایندی که بر پایهٔ توافق طرفین انجام شده و طی آن اختلافات خصوصی توسط شخص ثالث بی‌طرف و عادلانه حل و فصل می‌شود، به جای آنکه به دادگاه ارجاع گردد».

ویژگی‌های مهم داوری در انگلستان که شباهت زیادی به نظام ایران دارد، عبارت‌اند از:

۱. انتخاب داور توسط طرفین: طرفین می‌توانند شخص یا اشخاصی را که دارای تخصص یا مورد اعتماد هستند، برای حل اختلاف انتخاب کنند.

۲. محرمانگی: رسیدگی‌های داوری عموماً خصوصی است و محرمانگی آن حتی بدون توافق خاص، مفروض تلقی می‌شود (Practical Law Arbitration Blog, 2020).

۳. انعطاف‌پذیری در روند: طرفین در تعیین قواعد و روش‌ها آزادی دارند و داور باید روندی بی‌طرفانه، سریع و کم‌هزینه اتخاذ کند (Clifford Chance, 2016).

۴. اجرای رأی: رأی داوری همانند رأی دادگاه قابلیت اجرا دارد و امکان تجدیدنظر در آن محدود به موارد خاصی چون نقض اصول بنیادین دادرسی است.[1]

1.https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-mpeipro/e1238.013.1238/law-mpeipro-e1238?prd=MPIL&print

۵. مداخلهٔ محدود دادگاه‌ها: دادگاه‌ها تنها در شرایط استثنایی مانند فقدان صلاحیت داور یا نقض آشکار عدالت، وارد فرایند داوری می‌شوند (Clifford Chance, 2016) تا بتوانند با دانش و تجربهٔ خود تصمیمات مناسب و منصفانه‌ای اتخاذ کنند.

۱-۲. موافقت‌نامهٔ داوری

موافقت‌نامهٔ داوری قراردادی است که براساس آن طرفین تعهد می‌کنند اختلاف و دعاوی موجود یا احتمالی خود را برای رسیدگی و صدور رأی به شخص یا اشخاص غیر از مراجع قضائی ارجاع دهند (مدنی، ۱۳۷٦) و همین‌طور موافقت‌نامهٔ داوری یا به‌صورت قرارداد جداگانه یا به‌صورت شرط ضمن عقد منعقد می‌شود. به‌صورت قرارداد زمانی است که منازعه و اختلاف واقع شده (م ٤٥٤ ق. ج) و به‌شکل شرط ضمن عقد وقتی است که هنوز اختلاف ایجاد نشده است (شمس، ۱۳۹۱).

اما در حقوق انگلستان نیز مطابق قانون داوری ۱۹۹٦، موافقت‌نامهٔ داوری توافقی است برای ارجاع اختلافات فعلی یا آتی ـ حتی غیرقراردادی ـ به داوری و الزاماً باید مکتوب باشد، هرچند مفهوم مکتوب بودن بسیار موسع بوده و شامل ایمیل و سوابق الکترونیکی نیز می‌شود (Arbitration Act 1996, s.6؛Global Legal Insights, 2023). اصل استقلال یا جدایی موافقت‌نامهٔ داوری در مادهٔ ۷ این قانون به‌صراحت پیش‌بینی شده است، به‌گونه‌ای که حتی در صورت بی‌اعتباری قرارداد اصلی، شرط داوری معتبر باقی می‌ماند. علاوه‌براین، تعیین قانون حاکم بر موافقت‌نامهٔ داوری در انگلستان پیچیده‌تر از ایران است و بسته به قصد طرفین، قانون قرارداد اصلی یا قانون محل داوری (seat) بر آن حاکم خواهد بود؛ تغییری که در اصلاحات ۲۰۲۵ نیز مورد توجه قرار گرفته است (Asserson, 2025).

۱-۳. شرایط تحقق داوری

داوری چه در قالب قرارداد مستقل یا ضمن قرارداد دیگر باشد، از قواعد عمومی قراردادها تبعیت می‌کند و نیز شرایط دیگری دارد که مختصراً بررسی می‌شود. موافقت‌نامهٔ داوری را اشخاصی می‌توانند منعقد کنند که اهلیّت اقامهٔ دعوا دارند. اهلیت لازم برای طرح دعوا همان اهلیتی است که برای اعمال یا اجرای حق یا انجام تصرفات قانونی مرتبط با آن ضروری است. یکی دیگر از شرایط تحقق داوری این است که موضوع آن باید مشخص شود که در قرارداد داوری براساس مادهٔ ٤٥٨

قانون آیین دادرسی مدنی، موضوع داوری باید به‌صورت روشن و دقیق در قرارداد داوری وجود داشته باشد، زیرا در زمان توافق بر شرط داوری اختلاف یا نزاعی به‌طور بالفعل شکل نگرفته است؛ پس علم اجمالی نسبت به آن کافی است (شمس، ۱۳۹۱). زمینهٔ شکل موافقت‌نامهٔ ق.آ.د.م تشریفات خاصی معیّن نکرده است، پس می‌توان آن را به‌صورت شفاهی یا کتبی منعقد کرد.

در حقوق انگلستان نیز شرایط تحقق داوری مشابه است. مطابق قانون داوری ۱۹۹۶، طرفین باید اهلیت قانونی برای انعقاد موافقت‌نامه داشته باشند و در غیر این صورت، توافق داوری قابلیت استناد نخواهد داشت (Arbitration Act 1996, s.103) برخلاف ایران، در انگلستان «مکتوب بودن» شرط اساسی است و موافقت‌نامه باید به‌صورت نوشتاری تنظیم شود، هرچند مفهوم «نوشتاری» موسع بوده و شامل ایمیل، نامه و حتی ثبت توافق شفاهی نیز می‌شود (Clifford ؛ ICLG, 2023 Chance, 2016)؛ همچنین، موضوع داوری باید مشخص شود، هرچند وجود اختلاف بالفعل شرط نیست. افزون بر این، اصل «جدایی» یا استقلال موافقت‌نامهٔ داوری از قرارداد اصلی در حقوق انگلستان به‌صراحت پذیرفته شده و موجب می‌شود حتی اگر قرارداد اصلی باطل یا بی‌اعتبار شود، شرط داوری همچنان معتبر باقی بماند (Clifford Chance, 2016).

۱-٤. روش‌های حل و فصل اختلافات حقوقی

برخورد و اختلاف میان افراد جامعه، هر چند امری نامطلوب تلقی می‌شود، اما اجتناب‌ناپذیر است. ازاین‌رو، یافتن روش‌های صلح‌آمیز و مبتنی بر عدالت و انصاف برای حل تعارضات اهمیت اساسی دارد. در غیاب چنین سازوکارهایی، نه‌تنها اجتماع انسانی به شکل مطلوب خود ممکن نخواهد بود، بلکه در صورت تداوم زندگی اجتماعی به اجبار، نیازهای طبیعی یا غرایض انسانی این اجتماع، تفاوت چندانی با اجتماعات حیوانی نخواهد داشت؛ بنابراین، توسعهٔ فنون و راهبردهایی برای حل مسالمت‌آمیز اختلافات، یکی از ضرورت‌های حفظ و ارتقای اجتماعات انسانی است. نهادها و سازمان‌هایی که این وظیفه را بر عهده دارند، از ارگان‌های بنیادین هر جامعه به‌شمار می‌روند. تجربهٔ تاریخی نیز نشان می‌دهد جوامعی که در مسیر تمدن، گام‌های بیشتری برداشته‌اند، در این زمینه به دستاوردهای بیشتری دست یافته‌اند.

در زمینهٔ حل اختلاف حقوقی پیشرفت‌های قابل‌توجهی در روش‌های مسالمت‌آمیز به‌وقوع پیوسته است. امروزه عمدتاً سه روش اصلی برای حل و فصل اختلاف حقوقی میان اشخاص مورد استفاده قرار می‌گیرد:

۱. روش قضاوت دولتی
۲. روش سازش
۳. روش داوری

اگرچه روش قضاوت دولتی و سازش در حوزهٔ بحث ما قرار نمی‌گیرد، اما به‌منظور تبیین بهتر موضوع اصلی یعنی داوری در این گفتار به بررسی مختصر این دو روش در دو مبحث جداگانه خواهیم پرداخت (زرکلام، ۱۳۹۲: ۸۵).

الف. قضاوت دولتی

قضاوت دولتی یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین روش‌های حل و فصل اختلاف در جوامع بشری است که قدمت آن با شکل‌گیری دولت‌ها هم‌زمان است. این شیوه که ماهیتی حکومتی دارد، در چهارچوب اقتدار دولت اعمال می‌شود و به همین دلیل عمدتاً در محدودهٔ حاکمیت ملی کاربرد دارد. در روابط حقوقی اشخاص با تابعیت‌های متفاوت، این روش محدودیت‌هایی دارد و کم‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرد (صفایی، ۱۳۸٦). براساس اصل ۵۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حاکمیت در این کشور بر سه قوهٔ اصلی استوار است: قوهٔ مقننه، قوهٔ مجریه و قوهٔ قضائیه که مسئولیت رسیدگی به دعاوی و اختلاف را بر عهده دارند. بر مبنای قوانین و مقررات مصوب احکام لازم‌الاجرا صادر می‌کند. در این روش طرفین دعوی با مراجعه به دادگاه دولتی، درخواست رسیدگی به اختلاف خود را مطرح می‌کنند و قضات که متکی بر اقتدار حکومت و قوانین آن هستند، براساس اصول حقوقی و عدالت، حکم صادر می‌کنند. این احکام درنهایت توسط قوای اجرایی به مرحلهٔ اجرا درمی‌آیند. ساختار قضاوت دولتی را می‌توان به‌صورت یک مثلث ترسیم کرد که در رأس آن قاضی قرار دارد؛ فردی که از جانب حکومت اختیار قضاوت دارد و براساس قوانین مصوب احکام لازم‌الاجرا صادر می‌کند (شمس، ۱۳۹۱). در دو رأس دیگر این مثلث طرفین دعوی قرار دارند که انتظار دارند اختلافشان مطابق با قوانین و مقررات حل و فصل شود. درنهایت رأی صادره از سوی قاضی با پشتوانهٔ نیروی حاکمیتی به مرحلهٔ اجرا گذاشته می‌شود. این روش در تمامی نظام‌های حقوقی جهان با وجود

تفاوت‌های جزئی در جزئیات اجرایی به‌عنوان شیوه‌ای استاندارد برای حل و فصل دعاوی به کار گرفته می‌شود و نقش بنیادینی در تحقق عدالت و استقرار نظم حقوقی دارد.

ب. روش سازش

سازش فرایندی است که در آن طرفین اختلاف با توافق یکدیگر موضوع را به فرد یا افراد مورد انتخاب و منتخب خود ارجاع می‌دهند تا بدون ورود به رسیدگی‌های حقوقی و قضائی، میان آن‌ها توافقی برقرار کرده یا راهکاری برای سازش پیشنهاد کنند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸). در این روش طرفین اختیار دارند پیشنهاد ارائه‌شده را بپذیرند و اجرا کنند یا روش دیگری را برای حل اختلاف برگزینند. سازش، گاهی با داوری به‌ویژه در مواردی که داور موظف به صدور رأی براساس انصاف و رویکرد کدخدامنشانه است، اشتباه گرفته می‌شود. با این حال این دو نهاد از یکدیگر متمایز بوده و هر کدام دارای چهارچوب‌های حقوقی خاص خود هستند. به مرور زمان مقررات مستقلی برای سازش تدوین شده است، به‌گونه‌ای که در کنار قواعد داوری، مقررات سازش نیز شکل گرفته است. نمونه‌ای از این مقررات، قواعد سازش و داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی است. در ایران نیز ضوابط مشخصی برای تحقق و اجرای سازش تدوین شده است.

در آیین دادرسی مدنی مبحثی تحت عنوان «سازش و درخواست آن» وجود دارد که بر دو نوع است:

نوع اول: سازش مسبوق به دعواست. این نوع سازش زمانی مطرح می‌شود که میان طرفین پیش‌تر دعوای مدنی در جریان بوده باشد. مطابق قانون طرفینِ یک دعوای قابل سازش، می‌توانند در هر مرحله از رسیدگی تا پیش از صدور رأی نهایی دادگاه با توافق یکدیگر دعوا را خاتمه دهند. این توافق می‌تواند در جلسهٔ دادرسی یا خارج از دادگاه صورت گیرد. در صورتی که سازش در جلسهٔ دادرسی صورت گیرد، دادگاه مفاد آن را در صورت‌جلسه درج کرده و پس از امضای طرفین، پرونده را مختومه اعلام می‌کند، اما اگر توافق سازشی خارج از دادگاه انجام شده باشد، در صورتی که به‌صورت غیررسمی تنظیم شده باشد، ارائهٔ آن به دادگاه و تعیین صحت آن از سوی قاضی برای مختومه شدن دعوا ضروری است. براساس مادهٔ ۱۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی منصوب ۱۳۷۹ طرفین در هر مرحله از دادرسی می‌توانند دعوای خود را از طریق سازش خاتمه دهند. این نوع سازش ماهیت حکم قضائی را ندارد، اما به‌دلیل رسمی بودن و تصریح قانون و لازم‌الاجرا بودن آن همچون سایر اسناد

رسمی متعبر و غیرقابل تجدیدنظرخواهی است.

نوع دوم: سازش غیرمسبوق دعواست. در مواردی که میان طرفین اختلافی وجود دارد اما هنوز دعوایی در دادگاه اقامه نشده است، هر یک از آن‌ها می‌توانند براساس مواد ۱۸۶ به بعد قانون آیین دادرسی مدنی، از دادگاه نخستین تقاضای دعوت طرف مقابل را جهت سازش ارائه دهند (شمس، ۱۳۹۱).

مطابق مادهٔ ۱۸۶ این قانون هر فرد می‌توانند درخصوص هر ادعایی درخواست سازش خود را به‌صورت کتبی به دادگاه تقدیم کند. پس از حضور طرفین دادگاه اظهارات آن‌ها را استماع کرده و آن‌ها را به انجام سازش ترغیب می‌کنند. در صورتی که سازش حاصل نشود، دادگاه مراتب را در صورت‌جلسه قید می‌کند و به امضای طرفین می‌رساند. در صورتی که یکی یا هر دو طرف از امضای صورت‌جلسه امتناع کنند، دادگاه این موضوع را در صورت‌جلسه درج می‌کند.

یکی از روش‌های حل اختلاف که در این مبحث به آن اشاره شده است، سازش پیش از طرح دعواست. در این شیوه هنوز اختلاف به‌صورت رسمی در دادگاه مطرح نشده، اما زمینهٔ آن وجود دارد. فردی که خود را دارای حق در طرح دعوا می‌داند، می‌تواند به دادگاه مراجعه و درخواست کند که طرف مقابل را احضار کند و برای ایجاد سازش میان آن‌ها تلاش نماید. در صورتی که دادگاه موفق به ایجاد سازش شود، مفاد آن را در صورت‌جلسه ثبت و پرونده را مختومه اعلام می‌کند. این سازش‌نامه به‌دلیل توافق طرفین و رسمی بودن آن برای آن‌ها و مقام قانونی‌شان لازم‌الاجرا خواهد بود، اما در صورتی که دادگاه در ایجاد سازش ناکام بماند، پرونده را مختومه کرده و طرفین را به طرح دعوا ارشاد می‌کند. براساس مادهٔ ۱۸۹ قانون آیین دادرسی مدنی در صورتی که دادگاه احراز کند طرفین حاضر به سازش نیستند، آن‌ها را برای طرح دعوی ارشاد خواهد کرد. با این حال طرفین اختلاف ممکن است به جای مراجعه به دادگاه به یک شخص خصوصی مراجعه کرده و از او درخواست میانجی‌گری کنند؛ در این صورت شخص مذکور تنها می‌تواند پیشنهادات خود را برای حل اختلاف ارائه دهد، اما این پیشنهاد فاقد ضمانت اجرایی است؛ در صورتی که طرفین آن را بپذیرند توافق جدید جایگزین رابطهٔ حقوقی پیشین آن‌ها خواهد شد، اما در صورت عدم پذیرش، اثر حقوقی خاصی بر جای نخواهد گذاشت (خدابخشی، ۱۳۹۱). درخواست سازش از دادگاه در ایران چندان رایج نیست و به‌ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد. مقررات مربوط به این موضوع که در مواد ۱۸۶ تا ۱۹۳ قانون آیین دادرسی مدنی پیش‌بینی شده است، در عمل کم‌تر به‌کار گرفته می‌شود. با این حال این امر به

معنای عدم استفاده از سازش به‌عنوان راه‌حلی برای حل اختلافات نیست، چراکه بسیاری از دعاوی چه در داخل دادگاه و چه خارج از آن، از طریق سازش خاتمه می‌یابند، اما در فرهنگ عمومی مراجعه به دادگاه حتی برای سازش به‌نوعی نشان‌گر جدیت در منازع تلقی می‌شود. به همین دلیل اقداماتی مانند ارسال اظهارنامهٔ رسمی نیز گاهی به‌عنوان نوعی رویارویی حقوقی درنظر گرفته می‌شود.

ج. داوری

زندگی اجتماعی انسان مبتنی بر تعامل میان حقوق و تکالیف است. افراد به‌دلیل تفاوت‌های ذاتی در سطح آگاهی، ادراک، استعدادها و ویژگی‌های اخلاقی همچنین در انگیزه‌ها، خواسته‌ها و نیازهایشان، با یکدیگر متفاوت‌اند. این تفاوت‌ها به‌طور طبیعی زمینه‌ساز بروز اختلاف میان آن‌ها می‌شود. ازاین‌رو اختلاف در جوامع انسانی یک پدیدهٔ اجتناب‌ناپذیر و هم‌زمان با پیدایش نوع بشر بوده است (صفایی، ۱۳۷۷).

در دوران‌های اولیهٔ پیش از شکل‌گیری تمدن، اختلافات میان انسان‌ها به شیوهٔ غریزی و مشابه رفتار سایر حیوانات حل می‌شد. در این فرایند فرد یا گروهی که از قدرت و موقعیت برتری برخوردار بود، طرف مقابل را مغلوب می‌ساختند و اختلاف از طریق اعمال زور و غلبهٔ فیزیکی پایان می‌یافت. با پیشرفت تمدن و شکل‌گیری جوامع و نهادهای دولتی این شیوهٔ حل اختلاف در روابط درون جوامع منسوخ شد و به‌تدریج به عرصهٔ روابط بین دولتی محدود گردید. اگرچه در دوران معاصر روش‌های مسالمت‌آمیز برای حل اختلافات بین‌المللی توسعه یافته‌اند، اما جنگ همچنان به‌عنوان آخرین راه‌حل در منازعات میان دولت‌ها مطرح است (محمدزاده اصل، ۱۳۷۹: ٥٦).

یکی از روش‌های مسالمت‌آمیز برای حل اختلافات میان افراد که پیش از ورود نظام قضائی دولتی در جوامع انسانی رایج بوده و همواره در کنار آن به تکامل خود ادامه داده، نهاد داوری است. این روش که بر پایهٔ توافق خصوصی میان طرفین اختلاف شکل می‌گیرد، نقش مهمی در کاهش بار دادگاه‌ها و تسریع در حل و فصل دعاوی ایفا می‌کند و اهمیت آن به‌طور مستمر در حال افزایش است.

امروزه داوری نقش اساسی در حل و فصل اختلافات در بازرگانی بین‌الملل ایفا می‌کند، زیرا در این حوزه طرفین معمولاً تابعیت‌های متفاوتی دارند و تمایلی ندارند که در صورت بروز اختلاف، دعوا در دادگاه ملی طرف مقابل و براساس قوانین آن کشور رسیدگی شود. علاوه بر این دعاوی تجارت بین‌المللی اغلب ماهیت تخصصی دارند و به‌دلیل ماهیت پویای خود نیازمند رسیدگی سریع و

کارآمدند. همچنین حفظ محرمانگی اطلاعات حرفه‌ای در این نوع دعاوی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ در حالی که دادرسی رسمی و علنی در محاکم دولتی با این الزامات سازگار نیست. به همین دلیل طرفین قراردادهای تجاری بین‌المللی معمولاً ترجیح می‌دهند که اختلافات خود را از طریق داوری براساس مقررات مورد توافق حل و فصل کنند. اعتقاد بر این است که داوری، عدالت را مطابق بر خواسته‌های طرفین اجرا می‌کند و به آن‌ها امکان می‌دهد قانونی را که مناسب‌تر می‌دانند برای تنظیم روابط خود انتخاب کنند. به همین دلیل در اغلب قراردادهای تجاری بین‌المللی پیش از وقوع اختلاف، شرط داوری گنجانده می‌شود و طرفین درمورد قانون حاکم، محل داوری و زمان رسیدگی نیز از پیش توافق می‌کنند. امروزه شرط داوری به یکی از مفاد ضروری در قراردادهای بین‌المللی تبدیل شده است.

با وجود گذشت نزدیک به یک قرن از تصویب مقررات مربوط به داوری در کشور، این روش حل و فصل اختلاف به‌صورت رسمی و گسترده مورد استفاده قرار نگرفته است. در عمل آنچه از گذشته میان مردم رواج داشته و همچنان به‌صورت محدود ادامه دارد، نوعی داوری سنتی است که در آن طرفین اختلاف به افراد مورد اعتماد مانند ریش‌سفیدان، روحانیون یا بزرگان محلی مراجعه می‌کنند و نظر آن‌ها را جویا می‌شوند. در نظام قضائی نیز ارجاع دعاوی به داوری چندان متداول نیست و تجربه نشان داده است که حتی در مواردی که اختلافات از طریق داوری حل و فصل می‌شوند درصد قابل توجهی از این پرونده‌ها به نتیجهٔ مطلوب نمی‌رسند. درنهایت دادگاه مجبور به مداخله و صدور رأی می‌شود. بررسی مجموعه‌آراء وحدت رویهٔ دیوان عالی کشور و احکام صادره از سوی شعب دیوان و دادگاه‌ها مؤید این واقعیت است. عدم استقبال از داوری در کشور همراه با نبود نشریات تخصصی در این حوزه موجب شده است که تعداد اندک پرونده‌های داوری از دسترس پژوهشگران و علاقه‌مندان دور بماند. علاوه بر این منابع موجود در این زمینه اعم از آرای دادگاه‌ها، نظرات دیوان عالی کشور و تألیف حقوقی، محدود بوده و عمدتاً بر داوری بین‌المللی متمرکزند.

پس از اتخاذ تصمیمات، مشکلات علمی مربوط به آن‌ها نمایان می‌شود و در نظام قضائی و آثار علمی مورد بحث و بررسی قرار می‌گرفت، برای نمونه در حوزهٔ داوری بین‌المللی و پس از انعقاد قرارداد الجزایر که با هدف حل و فصل اختلافات میان ایران و آمریکا ناشی از اشغال سفارت آمریکا در تهران صورت گرفت، طرفین ملتزم شدند دعاوی خود را در دیوان داوری ویژه‌ای که در لایحه تشکیل شد، مطرح کنند. این فرایند به تولید آثار حقوقی متعددی در این زمینه منجر شد. به‌نظر می‌رسد دلیل اصلی عدم

استقبال از برخی سازوکارهای حقوقی، نفوذ گستردهٔ دولت در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی است. به عبارت دیگر تمرکز بیش از حد امور در بخش دولتی و مداخلهٔ غیرضروری آن در حوزه‌هایی که اصولاً باید توسط بخش خصوصی مدیریت و سامان‌دهی شوند، مانع از رشد نهادها و سازمان‌های مدنی مستقل شده است. این مداخلهٔ گستردهٔ دولت که فراتر از حدود متعارف به‌نظر می‌رسد، یکی از موانع اساسی توسعهٔ نهادهای خصوصی و سازوکارهای مشارکتی محسوب می‌شود .

اما در نظام حقوقی انگلستان مانند نظام حقوقی ایران سه روش اصلی برای حل‌وفصل اختلافات شناسایی شده است: قضاوت دولتی، میانجی‌گری یا سازش و داوری درخصوص قضاوت، دادگاه‌ها نقش محوری در رسیدگی به دعاوی دارند و با اقتدار حاکمیتی آرای لازم‌الاجرا صادر می‌کنند. با این حال، در حوزهٔ تجارت بین‌الملل، به‌دلیل بی‌اعتمادی به دادگاه ملی طرف مقابل، قضاوت دولتی کم‌تر مورد استقبال قرار می‌گیرد .(ICLG, 2023) در کنار آن، میانجی‌گری جایگاه برجسته‌ای یافته است. مقررات دادرسی مدنی طرفین را به استفاده از میانجی‌گری پیش از طرح دعوا تشویق می‌کند و حتی در صورت امتناع غیرموجه، دادگاه می‌تواند هزینه‌های دادرسی را به زیان طرف ممتنع تغییر دهد. این امر نشان‌دهندهٔ توجه خاص نظام حقوقی انگلستان به سازوکارهای حل‌وفصل اختلافات جایگزین است (Global Legal Insights, 2023).

از سوی دیگر، انگلستان یکی از مراکز اصلی داوری بین‌المللی به‌شمار می‌رود. قانون داوری ۱۹۹٦ چارچوب اصلی را برای این نهاد فراهم کرده و اصولی همچون استقلال موافقت‌نامهٔ داوری و صلاحیت داور نسبت به صلاحیت خود را به‌صراحت پذیرفته است(Arbitration Act 1996, ss.6–7) . افزون بر این، نهادهای معتبر همچون LCIA (London Court of International Arbitration) با ارائهٔ قواعد تفصیلی، داوری را به یکی از مهم‌ترین شیوه‌های حل اختلافات تجاری بین‌المللی تبدیل کرده‌اند.(Clifford Chance, 2016) بنابراین، در حقوق انگلستان برخلاف بسیاری نظام‌های دیگر، داوری و میانجی‌گری نه‌تنها مکمل دادرسی سنتی‌اند، بلکه به‌عنوان ابزارهای اصلی و نهادینه‌شده در عرصهٔ روابط تجاری و حقوق بین‌الملل عمل می‌کنند.

۲. تکرارپذیری در داوری

داوری، ازجمله به‌منظور آسان‌تر شدن حل اختلاف و پرهیز از تشریفات و اطالهٔ رسیدگی در مراجع رسمی، پیش‌بینی شده است. بنابراین نباید قواعد آن را برخلاف این اهداف اعمال و تفسیر کرد. در

حالت معمولی، طرفین به دادگاه رجوع می‌کنند و می‌دانند که سرانجام و بعد از پیچ‌وخم‌های متعدد، راهکاری از سوی دادگاه برای حل اختلاف مقرر می‌شود. بنا بر این هدف قواعد دادرسی این است که دادگاه‌ها، تا آنجا که امکان دارد، دعاوی را استماع کرده و با ورود در ماهیت موضوع، ریشهٔ نزاع را قلع کنند. همچنین اختیار خواهان در خاتمه دادن به دعوا، بدون محدودیت نیست و وقتی دادرسی به مرحله‌ای می‌رسد که پای حقوقِ خوانده و نیز دادگستری به میان می‌آید، قانون، استرداد دعوای خواهان را نمی‌پذیرد. این قواعد، به‌منظور پایان دادن به دعواست تا اقامهٔ دعوا ابزاری برای سوءاستفاده نباشد. بنابراین اولاً، دعوای مطروح، در بیشتر موارد تا حصول نتیجه، پیش می‌رود و مسترد نمی‌شود؛ ثانیاً، یک بار برای همیشه، اختلاف، حل و فصل و تکلیف طرفین دعوا روشن خواهد شد و اصولاً اقامهٔ دعوا تکرارپذیر است (صفایی، ۱۳۷۷).

داوری، جایگزینی برای دادگاه است تا نیازی به حضور در این مرجع و پاسخ دادن به دعوا نباشد و داور، از نزدیک، رابطهٔ طرفین را تحلیل و راهکاری را تقریر کند. این جایگزینی نباید سخت‌تر از دادگاه شود، زیرا دشوار شدن فرایند داوری، برخلاف قواعد حقوقی و خواست طرفین است و در تفسیر قواعد داوری باید به این جنبهٔ مهم توجه داشت.

رأی داور، در طول مدتی که بین طرفین مقرر شده یا قانون تعیین می‌کند، صادر می‌شود و قابل اعتراض در دادگاه نیز می‌باشد تا حقی تضییع نشود. انتظار مشروع طرفین این است که با پیش‌بینی داوری، اختلاف هر چه سریع‌تر پایان داده شود تا بتوانند برای آیندهٔ خود برنامهٔ دیگری تنظیم کنند. آن‌ها با صدور رأی داور و پس از مردود شدن ادعای ابطال آن، به این هدف می‌رسند، اما اگر رأی داور ابطال شود، با وضعیتی مواجه می‌شوند که نه‌تنها مورد خواست آن‌ها نبوده، بلکه با اهداف نظام حقوقی نیز چندان موافق نیست (خدابخشی، ۱۳۹۱).

دشواری این وضعیت به‌ویژه در جایی است که داوری مطلق باشد، زیرا در این نوع داوری، آن هم بعد از اینکه طرفین، یک بار فرایند داوری و دادگاه را طی کرده و نقارهای آن‌ها نیز بیشتر شده باشند، در انتخاب داور واحد یا سرداور یا داور اختصاصی، دچار مشکلات متعددی می‌شوند که قابل مقایسه با وضعیت قبل نیست.

آن‌ها در این وضعیت، با ناامید شدن از داوری، انتظار تکرار این فرایند را ندارند و توسل به مرجع عمومی (دادگاه) را خواستارند. این انتظار مشروع و متعارف را باید حمایت کرد و بیشتر از آنچه که اقتضای داوری و خواست طرفین است، بر آن‌ها و قراردادشان تحمیل نکرد. همچنین از آنجا که

داوری، مانع از صلاحیت مستقیم دادگاه است و در هر حال برخلاف اصل توسل به دادگستری محسوب می‌شود، در صورت تردید در اینکه صلاحیت دادگاه، با تکرار داوری، محدود می‌شود یا خیر؟ باید به قدر متیقن توافق طرفین عمل کرد و از تکرار این فرایند اجتناب ورزید؛ مگر اینکه به‌وضوح بتوان شرط تکرار داور را از قرارداد به‌دست آورد.

ممکن است با توجه به نحوهٔ انشای مادهٔ ٤٦٣ قانون ادعا کرد که سمت داور یا اصل داوری، تنها در داوری مقید منتفی می‌شود، اما در داوری مطلق، تا زمان وصول به نتیجهٔ نهایی، دادگاه دخالتی نخواهد داشت و بنابراین، داوری مطلق، دلالت بر تکرار می‌کند؟ این ادعا صحیح نیست، زیرا اثبات شیء نفی ماعدا نمی‌کند و مادهٔ ٤٦٣ قانون، از داوری مطلق و تکرارپذیری آن سخنی نمی‌گوید.

ضمن اینکه تکرارپذیری داوری یا عدم تکرار آن، قبل از هر چیز به مفاد قرارداد و قصد طرفین مربوط می‌شود و بنابراین، باید در درجهٔ اول به این سرچشمه استناد کرد، نه اینکه اساس بحث را رها کنیم و به‌دنبال اشاره‌های غیرمربوط قانون باشیم. منبع تعهد در این بحث، خواست متعارف و مشروع طرفین است و حکم قانون را باید بر این اساس تفسیر کرد، نه اینکه از آن، سدّی در مقابل این قصد بسازیم.

همچنین آیا در مقابل استدلال لفظی مذکور، نمی‌توان به مادهٔ ٤٧٤ اشاره داشت که قسمت اخیر آن، اجازهٔ رسیدگی به دعوا را به دادگاه می‌دهد و فرقی از نظر مقید یا مطلق بودن داوری قائل نشده است و آیا دلالت بر این ندارد که از حیث تکرار داوری، فرقی بین این دو نوع داوری نیست؟ و آیا این امر در مادهٔ ٤٩١ و تبصرهٔ آن نیز قابل تصور نیست؟ این قبیل استنادهای ظاهری به قانون ممکن است، اما حقوقدان، متن قانون را براساس قواعد عمومی و اصول کلی تفسیر می‌کند و به‌ویژه در مسائل مربوط به قرارداد، سعی وافر دارد که کم‌تر حکمی مخالف با انتظار مشروع متعاملان از متن قانون استخراج کند (قانون، آیین دادرسی مدنی).

در تقویت این امر، می‌توان از «تبدیل داوری مطلق به مقید» نیز سخن گفت. می‌دانیم که اگر داوری مطلق باشد، گاه طرفین، داور واحد یا داوران اختصاصی و سَرداور را تعیین می‌کنند و گاه نیز این امر را به عهدهٔ شخص ثالث یا دادگاه قرار می‌دهند؛ آیا بعد از تعیین داور(ان)، داوری مطلق، تبدیل به داوری مقید نمی‌شود و مانند این نیست که شخص یا اشخاص معیّنی، به‌عنوان داور تعیین شده‌اند و بنابراین با صدور رأی و یک بار دخالت، موضوع داوری پایان‌یافته تلقی نمی‌شود؟ آیا همین نتیجه را در صورت امتناع یکی از داوران و عدم حصول اکثریت سایرین، نمی‌توان تصوّر کرد؟ چه

فرقی است بین اینکه طرفین از ابتدا به داوری شخص معیّنی تراضی کنند یا این تراضی (به هر شکل یا طریقی که احراز شود) بعد از تعیین داور باشد؟

طرفین با داور یا داورانی روبه‌رو هستند که قرار است سرنوشت آن‌ها را رقم بزنند، آیا مباشرت داور(ان) و تکلیف حضور طرفین نزد آن‌ها و ارائهٔ دلایل و دیگر اقتضائات دادرسی، وضعیت داور(ان) را به‌مثابهٔ داور مقید و معیّن، نمی‌کند و مانند این نیست که «طرفین ملتزم شده باشند که در صورت بروز اختلاف بین آن‌ها شخص معیّنی داوری نماید» (مادهٔ ٤٦٣ قانون)؟ به باور ما، تبدیل داوری مطلق به مقید، با منطق حقوقی و خواست طرفین موافق‌تر است و این تبدیل، در فرضی که خود طرفین و نه دادگاه، داور یا سرداور را انتخاب می‌کنند، روشن‌تر به‌نظر می‌رسد.

آنچه گفتیم راجع به تکرار فرایند «داوری» است نه تعیین «داور»؛ می‌دانیم که اگر در زمان تراضی، طرفین داور را تعیین کرده باشند، مشمول مادهٔ ٤٦٣ می‌شود و بحث از تکرارپذیری درمورد داور مطرح نخواهد شد، اما در موردی که انتخاب داور به شخص ثالث یا دادگاه موکول شده یا اساساً بحثی درمورد تعیین داور به میان نیامده باشد، این امکان متصور است. برای مثال، یکی از طرفین، داور خود را انتخاب و در اظهارنامه نیز قید می‌کند و بعد از اینکه طرف مقابل توافق در آن مورد نداشت یا داور خود را تعیین نکرد، دادگاه دخالت می‌کند و شخصی را تعیین می‌نماید؛ در این فرض، اگر داور شخص اول، استعفا دهد یا فوت شود یا داور تعیین‌شده بعد از جلسهٔ دادگاه، فوت شود یا بعد از جلسهٔ دادگاه، اعلام امتناع کند یا همین وضعیت‌ها درمورد سرداور نیز اتفاق افتد، آیا باید موضوع تعیین داور را تکرار کرد و اگر این وضعیت‌ها ادامه داشت، چند بار باید تکرار شود تا سرانجام داور(ان) اقدام به صدور رأی کنند؟

همان‌طور که گفته شد، در مواد ٤٦٠ و ٤٧١ و ٤٧٤ قانون، بخشی از پاسخ را می‌بینیم، اما همین مواد نیز ابهام را رفع نمی‌کند، زیرا معلوم نیست که تکرارپذیر بودن تعیین داور در این مواد، برای دو بار است یا بیشتر؟ پاسخ دشوار است و ذهن در انتخاب یکی از دو طرف این موضوع، مردد است، زیرا تکرار این وضعیت یا انتظار مشروع طرفین مغایر است و با قواعد داوری نیز هم‌خوانی ندارد و اطالهٔ امر را سبب می‌شود؛ عدم تکرار نیز ممکن است با سوءاستفاده همراه شود، به این صورت که ممکن است یکی از طرفین، داور را به‌طور صوری انتخاب کند و داور، بلافاصله استعفا دهد! در این حال، آیا باید داوری را تمام‌شده دانست؟

همچنین ممکن است داور تعیین‌شده توسط دادگاه نیز، با یکی از طرفین تبانی کند و استعفا دهد. از سوی دیگر، ممکن است داور تعیین‌شده فوت کند یا عذر موجهی داشته باشد یا بعد از قبول داوری و اعلام به دادگاه، با مشکلاتی مواجه شود که امکان داوری برای او فراهم نشود. بنابراین همهٔ موارد، از یک سنخ نیستند و موضوع را دشوار می‌کنند، ولی به‌نظر می‌رسد با وجود اصل استصحاب داوری، چاره‌ای جز تکرار نباشد. می‌توان گفت اگر بحث سوءاستفاده نیز در میان نباشد، بیش از دو بار تکرار جایز نیست. دادگاه می‌تواند در زمان طرح دعوا، مسئلهٔ سوءاستفاده یا فقدان آن را تشخیص دهد و اگر سوءاستفاده را احراز نکرد با دو بار تجدید فرایند تعیین داور، رسیدگی را ادامه دهد.

تکرارپذیری داوری، در مباحث داوری قابل بررسی است که به‌درستی، تحریر و پاسخ داده نشده است و یا پاسخ بیان‌شده، رافع اشکالات متعددی که به‌دنبال دارند نیست. می‌دانیم که طرفین، پس از قبول داوری در روابط خود، باید این توافق را احترام گذارند و عدول از آن بدون توافق مجدد ممکن نیست.

اما تعهد ناشی از داوری که در زمرهٔ تعهدات قراردادی است، تا چه زمان یا چه محدوده‌ای بر طرفین تحمیل می‌شود؟ آیا جوهرهٔ این تعهد همانند سایر تعهدات قراردادی، ازقبیل «تعهد به نتیجه» است و باید تا هر زمان که ظرفیت اجرا دارد، رعایت شود و اثبات اینکه برای حصول آن تلاش شده است، کافی نیست یا اینکه «تعهد به وسیله» محسوب می‌شود و اگر تلاش متعارفی مبذول شود، هرچند به نتیجه هم نرسیده باشد، برای تحقق به وفای تعهد قراردادی کافی است؟ همچنین اگر طرفین، براساس قرارداد، «یک بار» اقدام کنند و در مقام وفای به تعهد داوری برآیند، برای مثال داور را تعیین کنند و رأی داور، بعد از صدور، ابطال شود؛ آیا باز هم باید به مقتضای تعهد قراردادی خود، این فرایند را تکرار کنند یا دلیلی بر تکرار وجود ندارد؟

این دو پرسش در ارتباط با هم هستند، زیرا اگر جوهرهٔ تعهد داوری، ازقبیل تعهد به وسیله باشد و طرفین، یک بار در مقام اجرای تعهد برآمده اما داوری، به هر علت به نتیجه نرسد، نیازی به تکرار ندارند؛ اما در صورتی که وفای به تعهد داوری، در هر شرایطی لازم باشد (تعهد به نتیجه)، با ابطال رأی داور نیز باید مجدداً داور دیگری در رابطهٔ آن‌ها قضاوت کند.

می‌توان این‌گونه نیز بیان کرد که آیا عبارت «منازعه و اختلاف خود» (مذکور در مادهٔ ٤٥٤ قانون)، ظهور در این دارد که با توافق بر داوری، صلاحیت مستقیم دادگاه برای همیشه و تا تمام شدن ریشهٔ اختلاف و منتهی شدن به رأی لازم‌الاجرا، با مانع روبه‌رو می‌شود؛ اینکه مفهوم عبارت مذکور،

به این معناست که تنها برای یک نوبت باید نظر داور را اخذ کرد و اگر رأی داور، به هر علت، به مرحلهٔ نهایی و لازم‌الاجرا بودن نرسید، نیازی به تکرار این فرایند نیست؟ به عبارت دیگر، آیا توافق بر داوری، تا رسیدن به مرحله‌ای که اختلاف براساس رأی داور حل و فصل شود، ادامه می‌یابد یا دلالت بر یک نوبت رجوع به داور برای صدور رأی او دارد و یا اینکه اساساً دلالتی بر هیچ یک از این دو مورد ندارد؟

همچنین با فرض اینکه تعهد داور، ازقبیل تعهد به نتیجه باشد، آیا نتیجهٔ مورد نظر طرفین، «دخالت داور برای حل اختلاف» است یا «حل اختلاف با دخالت داور»؟ در حالت اول همین که داور، دخالت و اقدام کند، مضمون تعهد، اجرا و وفای به عهد، کامل شده است؛ هر چند دخالت داور، اختلاف را حل و فصل نکند، اما در حالت دوم، تا زمانی که اختلاف از طریق داوری حل نشود، مضمون تعهد هنوز اجرا نشده باشد، فرایند داوری با یک بار انجام، به پایان نمی‌رسد، بلکه باید به اندازه‌ای تکرار شود که اختلاف حل شود.

این بحث که در قالب اصولی مرّه و تکرار نیز قرار می‌گیرد، در زمینه‌های مختلفی مطرح می‌شود. برای مثال به موجب تبصرهٔ مادهٔ ٤٥٥ قانون در تمامی مواردی که ارجاع به داوری صورت می‌گیرد طرفین اختلاف می‌توانند تعیین داور یا هیئت داوری را به شخص ثالث یا به دادگاه محول کنند.

اگر دادگاه یا شخص ثالث دیگر، داور را انتخاب کرد و داور بعد از قبول کردن سِمت خود، استعفا دهد یا فوت کند یا از ادامهٔ رسیدگی امتناع ورزد، آیا اختیار دادگاه یا شخص ثالث، باقی است یا با یک بار اعلام خاتمه می‌یابد؟ این پرسش در فرضی که داور، پیش از قبول فوت می‌کند یا حضور او برای قبولی داوری، به هر دلیلی متعسر یا معتذر می‌شود نیز، قابل طرح است. به همین ترتیب اگر یکی از طرفین، براساس مادهٔ ٤٥٩ قانون، داور خود را معرفی و طرف دیگر نیز داور خود را تعیین کند و داوران یا داور ثالث، از دخالت در داوری امتناع ورزند یا فوت شوند یا به هر علت دیگر، در امر داوری مداخله نداشته باشند، باز هم باید این فرایند تکرار شود و طرفین به تعیین داور اقدام کنند یا عمل به قرارداد داوری، دلالتی بیش از یک بار ندارد؟

پاسخ برخی از این فروض در قانون آمده است. برای مثال در مادهٔ ٤٧١ می‌خوانیم در مواردی که داور از طریق قرعه‌کشی تعیین می‌شود، هر یک از طرفین می‌توانند پس از اعلام نتیجه در صورت حضور در جلسه و در صورت غیبت ظرف ده روز از تاریخ ابلاغ، نسبت به داور تعیین‌شده اعتراض کنند؛ مگر آنکه دلایل ردّ داور پس از این مدت به‌وجود آید. در این صورت مهلت اعتراض از تاریخ

وقوع علت رد محاسبه می‌شود. دادگاه پس از دریافت اعتراض آن را بررسی می‌کند و در صورت وارد دانستن اعتراض، داور جدیدی را تعیین خواهد کرد.

همان‌طور که از این ماده برمی‌آید اختیار دادگاه در انتخاب داور با یک بار اعمال ازبین نمی‌رود و به جای داور معزل، داور دیگری را انتخاب می‌کند یا در مواد ٤٦۰ و ٤٧٤ نیز از قابلیت تکرار تعیین داور در برخی موارد سخن به میان آمده است و هر چند تعداد دفعات تکرار را بیان نکرده و ممکن است دلالت بر دو بار تکرار یا بیشتر داشته باشد.

برخی از نویسندگان با تفکیک میان داوری مطلق و داوری مقید (محدود به شخص معیّن یا زمان معیّن)، بر این باورند که در صورت ارجاع اختلاف به داوری به‌طور مطلق حتی اگر طرفین شخصی را به‌عنوان داور تعیین کنند یا دادگاه برای طرف ممتنع داور منصوب کند، در صورتی که رأی داور باطل شود، قرارداد داوری همچنان معتبر باقی می‌ماند. بنابراین داور دیگری، خواه به انتخاب طرفین و خواه به تعیین دادگاه باید مجدداً به ماهیت دعوا رسیدگی کند. این رویه تا زمانی که قرارداد داوری به‌واسطهٔ یکی از جهات زوال مانند توافق طرفین، فوت یا حجر یکی از آن‌ها و غیره ازبین نرود، ادامه خواهد داشت. علت این امر آن است که طرفین با توافق بر حل و فصل اختلاف از طریق داوری به‌طور مطلق درواقع صلاحیت دادگستری را در رسیدگی به اختلاف خود منتفی کرده‌اند. ازاین‌رو چنانچه داوری در جریان رسیدگی دادگاه و با توافق طرفین ارجاع شود، اما توافق آن‌ها مقید به شخص یا زمان مشخصی نباشد، در صورت ابطال رأی داور منتخب لازم است داور دیگری برای رسیدگی تعیین شود. این فرایند حتی در صورت تکرار همچنان از منظر حقوقی معتبر و لازم‌الاجرا خواهد بود (شمس، ۱۳۹۱).

برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که با صدور رأی داور درخصوص اختلاف موضوع موافقت‌نامهٔ داوری، این موافقت‌نامه به‌طور اصولی خاتمه‌یافته تلقی می‌شود. آن‌ها در تحلیل مفهوم داوری امکان تمایز میان داوری مطلق و مقید را پذیرفتند و درخصوص عزل داور معتقدند که عزل داور با تراضی طرفین به خودی خود موجب زوال داوری نخواهد شد، مگر در شرایطی که طرفین صراحتاً بر داوری شخص معیّنی توافق کرده باشند. همچنین درخصوص بطلان رأی داور این دیدگاه مطرح شده است که اگر چه حکم به بطلان رأی داور به استناد برخی از جهات مذکور در مادهٔ ٤٨٩ قانون آیین دادرسی مدنی به لحاظ منطقی نباید به زوال داوری منجر شود، اما اطلاق مادهٔ ٤٩٢ همان

قانون و تبصرهٔ آن، انجام داوری مجدد را جز در مواردی که طرفین بر آن توافق کنند یا در داوری‌های اجباری، غیرمجاز تلقی می‌کند.

همچنین از نظر ایشان، در موردی که دادگاه موضوع را به داوری ارجاع دهد، مادهٔ ٤٧٤ قانون وضعیت را روشن کرده است، اما در فرض عدم دخالت دادگاه، اگر یکی از داوران از دخالت و صدور رأی امتناع ورزد، وضعیت روشن نیست و باید گفت که اگر رضایت داوران حاصل نشود، «با توجه به ملاک پاراگراف نخست مادهٔ ٤٧٤ ق.ج دادگاه داور دیگری تعیین می‌نماید».

ادارهٔ حقوقی قوهٔ قضائیه نیز اظهار داشته که اگر داوری، قطع نظر از شخصیت داوران، تحقق یافته باشد، با استعفای یکی از داورن (اعم از داوران اختصاصی یا مشترک) یا عدم قبول داوری که انتخاب می‌شود، قرارداد ازبین نمی‌رود، بلکه داوری دیگری را انتخاب کرد. همچنین با استعفای داور، سِمت داور منتفی شده و قبول بعدی او کافی برای اعادهٔ سِمت نیست.

در حقوق انگلستان، مطابق قانون داوری ۱۹۹۶ اصل بنیادین بر نهایی و قطعی بودن رأی داور است و داوری به‌عنوان جایگزینی برای دادرسی دادگاه طراحی شده است. رأی داوری در این نظام تنها در شرایط استثنایی قابلیت اعتراض دارد؛ بدین‌صورت که طبق مادهٔ ۶۷ در صورت فقدان صلاحیت، مادهٔ ۶۸ در صورت بروز «نقض جدی رویه «و مادهٔ ۶۹ در صورت وجود خطای حقوقی اساسی (با اجازهٔ دادگاه) امکان ابطال یا اصلاح رأی وجود خواهد داشت (Reed Smith, 2015; Macfarlanes, 2024) . بنابراین، برخلاف برخی نظام‌های حقوقی که داوری را تا حصول نتیجهٔ لازم‌الاجرا قابل تکرار می‌دانند، در انگلستان ابطال رأی به معنای آغاز خودکار داوری مجدد نیست و طرفین باید برای ارجاع مجدد اختلاف به داوری، توافق تازه‌ای داشته باشند یا نهاد داوری ذی‌صلاح در چارچوب قواعد خود چنین تصمیمی بگیرد (Global Arbitration Review, 2020).

همچنین درخصوص فوت، استعفا یا عدم امکان ادامهٔ فعالیت داور، قانون داوری ۱۹۹۶ و نیز قواعد داوری بین‌المللی مانند UNCITRAL Arbitration Rules پیش‌بینی کرده‌اند که دادگاه یا نهاد داوری ذی‌ربط می‌تواند داور جایگزین تعیین کند، اما این امر صرفاً به معنای استمرار روند داوری موجود است و نه تجدید کامل فرایند از ابتدا (UNCITRAL, 2010). این رویکرد نشان می‌دهد که حقوق انگلستان بیش از هر چیز بر قطعیت، کارآمدی و جلوگیری از اطالهٔ رسیدگی تأکید دارد و نهاد داوری را فرایندی یک‌باره و محدود به همان نوبت ارجاع تلقی می‌کند. به همین دلیل، «تکرارپذیری داوری» در معنای

مصطلح در حقوق ایران، در نظام حقوقی انگلستان جایگاهی ندارد و تنها در چارچوب موارد استثنایی یا توافق جدید طرفین امکان‌پذیر خواهد بود (Arbitration Act 1996).

۳. رویهٔ قضائی در مبحث تکرارپذیری داوری

رویهٔ قضائی در مسئلهٔ تکرارپذیری داوری، کم‌تر در رویهٔ قضائی گزارش شده و علت آن نیز به این امر برمی‌گردد که اولاً، درمورد تعیین داور، اشکال چندانی پیش نمی‌آید و داور تعیین‌شده، در بیشتر موارد، مسئولیت خود را انجام می‌دهد؛ ثانیاً اصحاب دعوا بعد از ابطال رأی داور، به دادگاه رفته و اقامهٔ دعوا می‌کنند، خوانده یا وکیل وی، کم‌تر ایرادی در این موضوع مطرح می‌کند و دادگاه نیز اصحاب دعوا را مجبور به تکرار فرایند داوری نمی‌کند. بنابراین زمینه کمی برای صدور آرایی در این موضوع، فراهم می‌شود. در عین حال، ذکر نمونه‌هایی از تصمیم‌های قضائی یا اظهارنظر قضاوت دادگستری مفید است:

۱. در دادنامهٔ شمارهٔ ۷٤۸-۷۱/۱۰/۱٤ شعبهٔ ۸۵ دادگاه عمومی حقوقی دو تهران می‌خوانیم: «خواستهٔ دعوای خواهان به طرفیت خانم میترا ... و آقای یوسف ... به شرح دادخواست تقدیمی و توضیحات وی در جلسهٔ اول دادرسی صدور حکم به تخلیهٔ سه دانگ مشاع از شش دانگ یک دستگاه آپارتمان مسکونی ... به‌لحاظ انقضای مدت اجاره می‌باشد که با توجه به جامع اوراق پرونده و عنایت به مدارک پیوست عرض حال و محتویات پرونده‌های استنادی، اولاً هر چند در قسمت اخیر اجاره‌نامهٔ تنظیمی بین موجر سابق و خواندگان دعوا تصریح شده که اگر بین طرفینِ قرارداد اختلافی بروز نماید، اختلافات حاصله از طریق داور مرضی‌الطرفین به نام آقای سعدالله ... حل و فصل خواهد شد، ولی از آنجایی که داور مرضی‌الطرفین شخص معیّن و مشخصی بوده که از ناحیهٔ طرفین در ضمن همان قرارداد اجاره تعیین گردیده است و پس از بروز اختلاف بین طرفین درخصوص تخلیهٔ مورد اجاره و اجور معوقه و خسارت وارده بر عین مستأجره، داور مذکور به‌موجب آرای داوری مورخ ٦۹/۸/۳ و ٦۹/۱۲/۲۲ نظر داوری خود را درخصوص موارد اختلاف حاصله که از جملهٔ آن تخلیهٔ مورد اجاره بوده اعلام داشته است که پس از اعتراض خواندگان نسبت به آرای داوری مرضی‌الطرفین، براساس دادنامهٔ شمارهٔ ۸۰/۷۱ رتی صادره از شعبهٔ چهارم دادگاه دادگاه حقوقی یک تهران ذای مذکور باطل اعلام شده است. با این حال نظر به اینکه داور مرضی‌الطرفین درخصوص اختلافات ناشی از قرارداد اجاره اظهارنظر کرده است، می‌توان نتیجه گرفت که قرارداد داوری در این مورد پایان‌یافته

تلقی می‌شود. از این‌رو با توجه به اصل صلاحیت عام دادگستری رسیدگی به کلیهٔ اختلافات ناشی از قرارداد اجاره در صلاحیت محاکم قضائی خواهد بود.

بنابراین رسیدگی به دعوای تخلیهٔ مطروحه در صلاحیت محاکم قضائی بوده و این دادگاه به صلاحیت خود درخصوص مورد اظهارنظر می‌نماید. ثانیاً، در ماهیت امر با احراز مالکیت خواهان در شش دانگ آپارتمان مورد دعوا و تصرف خواندگان در سه دانگ مشاع آپارتمان مذکور، به دلالت فتوکپی مصدق سند رسمی شمارهٔ ٤٢٥٧٨-٧٠/١٠/٣٠ و اجاره‌نامهٔ عادی مورخ ٦٨/٨/١ تنظیمی بین مالک سه دانگ سابق و خواندگان و دادنامهٔ شمارهٔ ٨٠/٧١ صادره از شعبهٔ چهار دادگاه حقوقی یک تهران که متضمن تجدیدنظرخواهی خواندگان فعلی و مآلاً ابطال رأی داور درخصوص تخلیهٔ مورد اجاره متنازع‌فیه که به هر صورت تصرف خواندگان را درمورد اجاره ثابت می‌دارد و مندرجات دادخواست تقدیمی و به قرینه ابلاغ قانونی دادخواست به خواندگان در همان محل عین مستأجره نظر به اینکه حسب مستفاد از اجاره‌نامه مورخ ٦٨/٨/١ تنظیمی بین موجر سابق و خواندگان، مورد اجاره محل سکنی بوده و جهت سکونت به خواندگان به اجاره واگذار شده است و آرای صادره از طرف داور مرضی‌الطرفین گرچه به‌موجب حکم صادره از شعبهٔ ٤ دادگاه حقوقی یک تهران باطل گردیده، ولی چون داور مذکور در تنظیم قرارداد اجاره بین طرفین حضور داشته و ذیل اجاره‌نامه را هم به‌عنوان شاهد امضا نموده است و به اعتبار شاهد عینی قضیه از جریان مذاکرات و توافقات طرفین در تنظیم قرارداد اجاره، دقیقاً مطلع بوده و اظهارات وی در آرای صادره نه به‌عنوان داور بلکه به‌عنوان یک شاهد عینی قضیه در تبیین اینکه مورد اجاره به چه منظوری به اجاره واگذار شده، می‌تواند مورد توجه و استناد قرار گیرد و نامبرده هم در نظریات خود صریحاً اعلام داشته که مورد اجاره به‌منظور سکونت به خواندگان به اجاره واگذار گردیده که اظهارات وی در این خصوص استنباط دادگاه از مدلول اجاره‌نامهٔ فوق‌الذکر مبنی بر محل سکنی بودن مورد اجاره را تأیید می‌نماید.

مضافاً اینکه در دادنامهٔ شمارهٔ ٨٠/٧١ صادره از شعبهٔ ٤ دادگاه حقوقی یک تهران هم به‌لحاظ غیرموجه و غیرمدلل بودن آرای داور مرضی‌الطرفین و مخالفت آن با قانون موجد حق حکم به ابطال آرای داور صادر شده، قانون موجد حق هم که آرای داور مخالف با آن تشخیص گردیده، قانون مربوط به عسر و حرج مستأجر اعلام شده است که چون عسر و حرج مستأجر در قبال تخلیهٔ مورد اجاره با توجه به مادهٔ ۹ قانون روابط موجر و مستأجر مصوب سال ١٣٦٢ فقط در اماکن مسکونی استیجاری قابلیت توجه رسیدگی و ترتیب اثر را دارد، لذا دادنامهٔ مذکور متضمن این معناست که مورد اجاره

محل مسکونی بوده و خواندگان جهت سکونت آن را در اختیار و تصرف خود دارند که این امر خود دلیل دیگری بر صحّت استنباط دادگاه از مسکونی بودن مورد اجاره خواهد بود و به این ترتیب چون به شرح مراتب اشعاری مورد اجاره محل مسکونی بوده و جهت سکونت به خواندگان به اجاره واگذار گردیده، لذا قانون روابط موجر و مستأجر مصوب سال ۱۳٦۲ حاکم بر روابط حقوقی فی مابین طرفین دعوا درخصوص مورد خواهد بود و با عنایت به اینکه حسب مدلول مادهٔ ٤۹٤ قانون مدنی، اجاره، عقد لازمی است که به‌محض انقضای مدت برطرف می‌گردد و پس از مضی مدت اجاره، ادامهٔ رابطهٔ استیجاری بین طرفین منوط به موافقت و رضایت موجر خواهد بود و درخصوص مورد از آنجایی که مدت اجاره از تاریخ ٦۸/۷/۱۵ یک سال بوده که قبل از اقامهٔ این دعوا منقضی گردیده و خواهان هم به شرح دادخواست تقدیمی، مخالفت و عدم رضایت خود را به ادامهٔ تصرفات خواندگان درمورد اجاره اعلام داشته، بدین لحاظ تصرفات فعلی خواندگان در عین مستأجره فاقد مجوز شرعی و قانونی می‌باشد و چون از ناحیهٔ خواندگان در قبال دعوای خواهان هیچ‌گونه ایراد و دفاعی به عمل نیامده و دلیل و مدرکی که حاکی از جواز قانونی تصرفات فعلی آنان درمورد اجاره باشد، اقامه و ابراز نشده است، بنابراین دادگاه دعوای خواهان را ثابت و موجه تشخیص و به استناد مواد ۱ و ۱۵ قانون روابط موجر و مستأجر مصوب سال ۱۳٦۲ و مادهٔ ٤۹٤ قانون مدنی حکم به محکومیت خواندگان به تخلیهٔ سه دانگ مشاع از شش دانگ یک دستگاه آپارتمان مسکونی ... که مشتمل بر دو باب اتاق ... به نفع خواهان و اعلام می‌نماید».

۲. در دادنامهٔ شمارهٔ ۲۳/۳۵-۶۸/۱/۲۳ موضوع پروندهٔ شمارهٔ ۲۳-۲۹٤٤/۱۷ شعبهٔ ۲۳ دیوان عالی کشور آمده است: «...چنانچه رأی داور اختصاصی پس از انقضای مهلت مقرر برای داوری صادر و به دادگاه ارائه شده باشد، (با توجه به اینکه تاریخ آغاز مهلت داوری برای داور مذکور ۱۳٦۵/۹/۱۵ و تاریخ ارائهٔ رأی به دادگاه ۱۳٦۵/۱۱/۱۹ بوده است)، این رأی براساس قسمت اخیر بند ۲ مادهٔ ٦٦۵ منسوخ، باطل و غیرقابل اجرا شده محسوب می‌شود. در نتیجه دادنامهٔ مورد تجدید نظر که اعتراض به رأی داور را مردود اعلام کرده است، به‌دلیل مغایرت آشکار با قانون مخدوش بوده و نقض می‌شود؛ با این حال نظر به ضرورت حل و فصل اختلاف میان طرفین از طریق داوری پرونده جهت رسیدگی مجدد به یکی دیگر از شعب دادگاه حقوقی شیراز ارجاع می‌شود».

در این دعوا، ابتدا خواهان، درخواست تعیین داور اختصاصی خوانده را داشت و بعد از اینکه دادگاه به تعیین داور اقدام نمود و داوران، رأی خود را اعلام کردند، رأی مورد اعتراض قرار گرفت.

ملاحظه می‌شود که با وجود باطل دانستن رأی داور، اعلام شده است که ادامهٔ رسیدگی همچنان باید با حضور داوران دیگری به‌عمل آید.

۳. آیا مدت داوری، پس از اینکه اختلاف یک بار به داور ارجاع شد، شروع شده و به پایان می‌رسد یا اینکه اگر داور، در این مدت، نظری نداد، باید موضوع را به داور دیگری ارجاع داد و تا زمانی که داور رأیی صادر نکند، نمی‌توان به دعوا در دادگاه رسیدگی کرد؟ از یک سو، این کار سبب تسلسل و سوءاستفاده می‌شود و ممکن است راه برای طرح دعوا در دادگاه بسته شود و از سوی دیگر، داوری، مقید به شخص معیّنی نیست تا در صورت امتناع او یا تمام شدن موضوع، قابل تکرار نباشد، بلکه می‌توان گفت که اگر داور اول، نظری نداد و مهلت تمام شد، باید به داور دوم ارجاع داد و این نیز یکی از تفاوت‌های داوری مقید و مطلق است

با توجه به موضوع ذکرشده به تحلیل و رأی قضائی درخصوص پروندهٔ حقوقی مربوط به ابطال رأی داوری و تصمیمات شرکت «ن» می‌پردازیم. پروندهٔ حاضر با توجه به خواستهٔ ابطال قرارداد داوری مورخ ۸٤/۷/۲۰ و تمام تصمیمات مجامع عمومی و هیئت مدیرهٔ شرکت «ن» الزام به پرداخت سود سهام معوقه، ابطال معاملات غیرمجاز و سایر دعاوی مرتبط در دادگاه عمومی و حقوقی تهران مطرح شد. خواهان عضو مؤسسه و سهامدار شرکت «ن» مدعی است که به‌طور غیرقانونی از حقوق خود محروم شده و سهم وی از ۱۵ درصد به ۱٫۵ درصد کاهش یافته است که در این خصوص خواهان ابتدا درخواست ابطال قرارداد داوری و سایر دعاوی را مطرح کرد، اما در جلسهٔ دادرسی مورخ ۸٦/۲/۱۱ صراحتاً از تمامی دعاوی جز ابطال قرارداد داوری انصراف داد. در مقابل وکلای خواندگان دفاع کردند که مطابق مادهٔ ٤۳ اساسنامهٔ شرکت، حل و فصل اختلاف باید از طریق داوری صورت گیرد؛ لذا دادگاه صلاحیت رسیدگی ندارد. همچنین آن‌ها استدلال کردند که انقضای مدت داوری یا انصراف داور موجب بطلان قرارداد داوری نمی‌شود. دادگاه شعبهٔ ٤۰ پس از بررسی مستندات و ادعاهای طرفین به نتایج زیر رسید:

با توجه به انصراف خواهان از برخی دعاوی مستند به بند «الف» مادهٔ ۱۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی دادخواست درخصوص آن دعاوی ابطال شد. درمورد دعوای مطرح‌شده علیه خوانده ردیف سوم آقای «س»، به‌دلیل فوت وی پیش از طرح دعوا و عدم رعایت تشریفات قانونی دادگاه مستند به مادهٔ ۲ و بند «ب» مادهٔ ۳۳۲ قانون آیین دادرسی مدنی قرار ردّ دعوا صادر کرد. درخصوص دعوای ابطال قرارداد داوری دادگاه با بررسی مادهٔ ٤۳ اساسنامه و مقررات باب هفتم قانون آیین دادرسی

مدنی (مواد ٤٥٤ به بعد) نتیجه گرفت که: انقضای مدت داوری به‌تنهایی موجب بطلان قرارداد داوری نمی‌شود، بلکه امکان تمدید مدت داوری یا تعیین داور جدید توسط طرفین یا دادگاه وجود دارد. قرارداد داوری صرفاً در شرایط خاصی (مستند توافق کتبی طرفین بر لغو آن، فوت یا حجر یکی از طرفین) منحل می‌شود. دادگاه تأکید کرد که خواهان بدون طی فرایند داوری مستقیماً اقدام به طرح دعوا در مرجع قضائی کرده که مغایر با تشریفات قانونی است. با استناد به مواد ۱۹٤، ۱۹۷ و ٤٥٤ به بعد قانون آیین دادرسی مدنی دادگاه حکم بر بطلان دعوای قرارداد داوری صادر کرد. همچنین با توجه به اینکه قرارداد داوری بین شرکت و سهامداران برقرار بوده و دعوا علیه برخی از اشخاص حقیقی (سهامداران) مطرح شده، دادگاه مستند به مواد ۲، ۸۸، ۸۹ و بند ٤ مادهٔ ۸٤ قانون آیین دادرسی مدنی قرار ردّ دعوا نسبت به آنان را صادر کرد.

شعبهٔ ۱۵ دادگاه تجدید نظر استان تهران پس از بررسی اعتراض خواهان نسبت به بخش مربوط به ابطال قرارداد داوری، استدلال‌های وی را فاقد مبنای حقوقی دانست و اظهار داشت: خواهان قرارداد داوری را با رأی داور خلط کرده و درخواست ابطال داوری پیش از صدور رأی فاقد توجیه حقوقی است. رأی دادگاه بدوی کاملاً منطبق با قانون صادرشده و قرارداد داوری از رأی داور متمایز است. از آنجا که اعتراض تجدیدنظرخواه با هیچ‌یک از جهات مذکور در مادهٔ ۳٤۸ قانون آیین دادرسی مدنی مطابقت ندارد، دادگاه مستند به مادهٔ ۳۵۸ همان قانون دادنامهٔ بدوی را تأیید و استوار کرد.

رأی دادگاه تجدیدنظر، تصمیم دادگاه بدوی را مبنی بر بطلان دعوا و عدم قابلیت استماع آن تأیید کرد. این رأی قطعی است و نشان‌دهندهٔ اهمیت رعایت تشریفات قانونی در قراردادهای داوری و پای‌بندی به اصول آیین دادرسی مدنی است.

٤. خواهان در دعوای ابطال رأی داور، اعلام می‌دارد که موضوع به داوری ارجاع شده و داور نیز، سابقاً رأی خود را صادر کرده است و با صدور رأی، مسئلهٔ داوری منتفی شده و برای همیشه نمی‌تواند وکیل و وصی طرفین باشد. شعبهٔ ۱۷ دادگاه حقوقی یک در پروندهٔ شمارهٔ ٦۸/۱۳۱ چنین اظهار می‌دارد: «آقای «هـ» به عنوان داور مرضی‌الطرفین انتخاب شده است. وی از بروز اختلاف میان طرفین آگاه بوده و رأی داور خود در تاریخ ٦٤/٦/٤ صادر نموده که موجب خاتمه یافتن قضیه شده است. این رأی با صدور حکم شمارهٔ ۷۷٦ مورخ ٦٤/۱۱/۲۰ از سوی شعبهٔ ۳۹ دادگاه حقوقی یک قطعیت یافته و درنتیجه امکان داوری مجدد مسدود شده است. از آنجا که به تشخیص دادگاه با

صدور رأی داور در تاریخ ٦٤/٦/٤ فرایند داوری خاتمه یافته و سمت داور زائل شده است، نام‌برده دیگر اختیار اظهار نظر مجدد در موضوع اختلاف را نداشته است». همچنین شعبهٔ ۲۳ دیوان عالی کشور در دادنامهٔ شمارهٔ ٤٨٨/٢٣ مورخ ٦٩/٨/٢٨ مربوط به پروندهٔ شمارهٔ ٢٣/١١/٤٧١٧ این رأی را تأیید کرده است.

تحلیل حقوقی صدور رأی دوم توسط داور در موضوعی که رأی اول قطعی شده است. در فرضی که داور اقدام به صدور رأی کرده، این رأی مورد اعتراض قرار گرفته، اعتراض رد شده و رأی داوری به قطعیت رسیده است، چنانچه داور مجدد رأی جدیدی صادر کند که متضمن پرداخت خسارت باشد و با رأی نخست تعارض داشته باشد، دو پرسش اساسی مطرح می‌شود: آیا داور مجاز به صدور رأی جدید در همان موضوع است؟ و آیا رأی دوم داور قابلیت اجرا دارد؟

۱. ماهیت صلاحیت داور و امکان صدور رأی دوم، برخی از قضات معتقدند که صلاحیت داور شامل دو بُعد است: الف) حل و فصل اختلاف ناشی از عدم اجرای تعهد، ب) تعیین خسارت در صورت عدم اجرای تعهد.

در صورتی که داور در رأی نخست به موضوع خسارت توجه نکرده باشد، ابتدا باید مشخص شود که آیا رأی اولی معتبر است، رأی دوم معتبر است، یا هر دو قابلیت اجرایی دارند. به موجب مادهٔ ٤٨٧ قانون آیین دادرسی مدنی، داور می‌توانست رأی خود را اصلاح کند، اما اگر چنین نکرده و رأی دوم صادر کرده باشد، مسئلهٔ قابلیت اجرای رأی دوم، محل اختلاف است.

۲. امکان اجرای دوم با توجه به وضعیت رأی اول؛ نظرات مختلفی در این خصوص ارائه شده است:

رأی نخست به قوّت خودت باقی است و رأی دوم قابلیت اجرا ندارد: برخی از قضات معتقدند که تا زمانی که رأی اولی ابطال نشده است همچنان معتبر بوده و باید اجرا شد. از آنجایی که داور یک بار حق اظهارنظر دارد صدور رأی دوم فاقد اعتبار بوده و قابل اجرا نیست.

رأی دوم معتبر است و باید اجرا شود: در مقابل برخی دیگر بر این باورند که چون قاعدهٔ فراغ دادرسی به داور حاکم نیست، داور می‌تواند رأی دوم را صادر کند و تا زمانی که رأی دوم ابطال نشده، معتبر بوده و قابلیت اجرا دارد.

دادگاه باید تشخیص دهد که کدام رأی اجرا شود: برخی از نظرات بر این نکته تأکید دارند که دادگاه اجراکنندهٔ رأی باید تصمیم بگیرد که رأی اول یا دوم را اجرا کند. اگر دادگاه رأی دوم را معتبر

بداند و اجرائیه صادر کند، این رأی قابل اجرا خواهد بود، اما در غیر این صورت رأی نخست معتبر تلقی می‌شود.

۳. نظر اکثریت و اقلیت: نظر اکثریت قضات مجتمع شهید بهشتی تهران این است که: «تا زمانی که رأی دوم ابطال نشده، این رأی معتبر بوده و قابل اجراست.» و نظر اقلیت این است که «با صدور رأی نخست و قطعیت آن، داور دیگر صلاحیت صدور رأی دوم را نداشته و درنتیجه رأی دوم فاقد اعتبار و قابلیت اجراست».

به‌نظر می‌رسد که اجرای رأی دوم به وضعیت رأی نخست بستگی دارد. اگر اولی ابطال نشده باشد، اصولاً معتبر بوده و باید اجرا شود، مگر آنکه دادگاه رأی دوم را به‌عنوان اصلاحیه‌ای بر رأی نخست تلقی کند و آن را معتبر بداند. با توجه به اختلاف‌نظرها تصمیم نهایی در این خصوص برعهدهٔ دادگاه اجراکنندهٔ رأی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در حقوق ایران، داوری نهادی قراردادی است که اصل بر استمرار آن پس از ابطال رأی داور گذاشته شده است. مطابق تحلیل‌های حقوقی و رویه مواد ۴۸۹ و ۴۹۲ قانون آیین دادرسی مدنی، ابطال رأی داور صرفاً به نتیجهٔ رسیدگی لطمه می‌زند و به‌معنای پایان یافتن موافقت‌نامهٔ داوری نیست. بنابراین، در صورتی که قرارداد داوری همچنان معتبر باقی باشد، طرفین می‌توانند مجدداً اختلاف خود را به داور جدید ارجاع دهند. این برداشت با مادهٔ ۳۳ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران نیز هماهنگ است که امکان تعیین داور جایگزین را پس از ابطال رأی پیش‌بینی کرده است. به این ترتیب، در نظام حقوقی ایران، «تکرارپذیری داوری» یک راهکار مشروع تلقی می‌شود که با ماهیت قراردادی داوری، اصل حاکمیت اراده و نیز رویهٔ بین‌المللی هم‌خوانی دارد.

اما در حقوق انگلستان، براساس فلسفهٔ اصلی داوری بر قطعیت و نهایی بودن رأی داور استوار است. رأی داوری تنها در موارد استثنایی مانند عدم صلاحیت (مادهٔ ۶۷)، نقض جدی تشریفات (مادهٔ ۶۸) یا خطای حقوقی با اجازهٔ دادگاه (مادهٔ ۶۹) قابل اعتراض یا ابطال است. در این نظام، ابطال رأی به‌طور خودکار به معنای تجدید داوری نیست و قرارداد داوری پس از صدور رأی، اصولاً خاتمه‌یافته تلقی می‌شود؛ مگر آنکه طرفین مجدداً به داوری تراضی کنند یا نهاد داوری صلاحیت‌دار دستور به ادامهٔ فرایند بدهد در صورت فوت یا استعفای داور نیز امکان تعیین داور جایگزین وجود

دارد، اما این جانشینی صرفاً به‌منظور تکمیل همان روند جاری است و به معنای آغاز مجدد داوری از ابتدا محسوب نمی‌شود. به این ترتیب، در حالی که نظام ایران با پذیرش تکرارپذیری داوری بر استمرار تعهد قراردادی تأکید دارد، نظام انگلستان داوری را اصولاً یک‌بارمصرف و غیرتکراری دانسته و تنها در چارچوب تراضی جدید یا مداخلهٔ نهادی، امکان تجدید آن را می‌پذیرد.

حامی مالی:
این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:
مریم نقدی دو روباطی: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.
معصومه رحیمی ریگی: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، استفاده از نرم‌افزار، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی، تصویرسازی.

تعارض منافع:
بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:
این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.
در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷٦)، *دانشنامهٔ حقوقی*، جلد سوم، چاپ پنجم، تهران: امیرکبیر.

۲. خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۱)، *حقوق داوری و دعاوی مربوط به آن در رویهٔ قضائی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.

۳. زرکلام، ستار. (۱۳۸۳). *تفکیک بین نهادهای شبه داوری از نهاد داوری در قراردادهای پیمانکاری بین‌المللی*. مدرس علوم انسانی (پژوهش‌های حقوق تطبیقی)، ویژه‌نامه حقوق (شماره ۳۷ پیاپی).

٤. شمس، عبدالله (۱۳۹۱)، *آیین دادرسی مدنی*، جلد سوم، چاپ بیست و یکم، تهران: دراك.

۵. شمس، عبدالله (۱۳۸۲)، «موافقت‌نامهٔ داوری و صلاحیت دادگاه»، *مجلهٔ تحقیقات حقوقی دانشکدهٔ حقوق دانشگاه شهید بهشتی*، *۳۷*.

٦. صفایی، حسین. (۱۳۷۷). *سخنی چند درباره نوآوری‌ها و نارسایی‌های قانون داوری تجاری بین‌المللی*. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، (۴۰).

۷. محمدزاده اصل، حیدر (۱۳۷۹)، *داوری در حقوق ایران*، تهران: ققنوس.

۸. کمیسیون حقوق تجارت بین‌الملل سازمان ملل متحد (آنسیترال). (۲۰۱۰). قواعد داوری آنسیترال (بازنگری‌شده در سال ۲۰۱۰). سازمان ملل متحد.

۹. مدنی، سید جلال‌الدین (۱۳۷۷)، *آیین دادرسی مدنی (سازمان قضائی جمهوری اسلامی ایران مراجع قضائی عمومی و اختصاصی و داوری)*، جلد یک، تهران: پایدار.

۱۰. معین، محمد (۱۳٦۰)، *فرهنگ فارسی*، جلد دوم، چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.

References

1. Arbitration Act 1996 (UK). (1989/1996). *Statutory framework and procedural consistency*. UK Parliament Publications.
2. Asserson. (2023).“Comparative arbitration practice between civil and common law jurisdictions”. *Asserson Legal Reports*. pp. 30–54.
3. Bianca, C. (2023). “The Impact of Sanctions on International Arbitration – Key Issues”. *British Institute of International and Comparative Law Blog*.
4. Bianca, C. (2023). *The Impact of Sanctions on International Arbitration – Key Issues*. *British Institute of International and Comparative Law Blog*.

5. Carter-Ruck (2019). *EU Sanctions Prevent the Payment of Arbitration Awards*. Carter-Ruck Law Firm Blog.
6. Carter-Ruck. (2019). *EU Sanctions Prevent the Payment of Arbitration Awards.* Carter-Ruck Law Firm Blog.
7. Clifford Chance. (2014). "Arbitration procedures in comparative perspective: England & Iran". *Clifford Chance Insights Report*. pp. 5–27.
8. Encyclopaedia of Arbitration Law. (n.d.). *Arbitration awards and procedural standards* (Vol. 3). Oxford Legal Publishing. pp. 210–260.
9.Global Legal Insights. (2023). "International arbitration: England chapter". In *Global Legal Insights – 2023 Arbitration Review*. GLI Press. pp. 45–62.
10. International Court of Justice (2025). "The Latest Consular Access Case before the ICJ: Some Merit Speculation in France v. Iran Case". *Cambridge International Law Journal*.
11. Leathly, R., & Shore, M. (2016*). International Arbitration*. New York University School of Law.
12. Mayer Brown. (2012). *International arbitration: Recent developments in UK and Iran*. Mayer Brown Publications. pp. 12–35.
13. Practical Law Arbitration Blog. (2015). "Key trends in international commercial arbitration". *Practical Law / Thomson Reuters*. pp. 1–8.

Websites

Macfarlanes. (2024). International arbitration.
https://www.macfarlanes.com/what-we-do/services/litigation-and-dispute-resolution/international-arbitration/
Reed Smith. (n.d.). International arbitration. Retrieved August 3, 2026, from https://www.reedsmith.com/our-practice/litigation-disputes/international-arbitration/

پژوهشکده نوآوری حقوقی

Legal Innovation Quarterly

Winter 2025 | Volume 1 | Issue 2

List of articles

➢ **An Overview of Differentiated and Protective Criminal Proceedings Concerning Child and Adolescent Victimization**
Hassanali Moazenzadegan, Zahra Cheraghi 1

➢ **Differential Criminalization under the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents**
Amirhasan Niazpour, Fardin Shaghaghi 37

➢ **Formerly Victimized Children, Present-Day Juvenile Offenders (A Criminological Inquiry into Juvenile Criminal Trajectories)**
Shadi Azimzadeh, Sara Salemi 67

➢ **Legal Innovations in the Formal Registration of Property Transactions in Relation to Ordinary Sale Contracts And Their Jurisprudential Evaluation**
Nazila Dabbagh, Amir Rastegar Moghadam 103

➢ **Legal Challenges of Decentralized Identity (DID) within Iran's System of Official Documents**
Ali Ahmadi, Hamidreza Rostami, Nazanin Abbaspoor ekder 139

➢ **Repeatability of Arbitration in Iranian and English Law**
Masoumeh Rahimi Rigi, Maryam Naghdi Dourabati 175